د پښتو ادبیاتو تاریخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

کابل ۱۳۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

پيل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبی د ادبياتو تاريخ لومړۍ پلا زه ليکم. پوهان پوهيږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو مورږ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پريښي دي، نو ځکه به دغه زما ليکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډيري ماتي گوډۍ ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړۍ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترگه ووينی!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ويشم او د هرې دورې لپاره يو ټوک ليکم نو به دغه د پښتو د ادب تاريخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړۍ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که يه؟ د ژبي موقعيت په پخوانو آريانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آريائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبي په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښي ليکل کيږي!

۲. دوهمه دوره يا دوهم ټوک

د پښتو ژبي دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کيږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسيږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي ليکو، د پښتو ژبی لومړني شاعران او نثر ليکونکي چه په دې زرکاله کي تير شويدي يو يو د دوي د ليکونو او کتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبي د زرو کالو تاريخ څرگندوي، مشاهير، ادبی مکتوبونه او مسلکونه، د ژبي اوښتني او تطورات ټول را ښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. دريمه دوره، او دريم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کيږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسيږي، نو زموږ کتاب دريم ټوک د پښتو ژبي د ۳۰۰ کالو يعني درو پيړيو تاريخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړيده. او په نظم او نثر کي ډير تحولات پيښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښي موندل شويدي، نو ځکه دا ټوک ډير مهم دي او د ژبي د خورا پخو پخو خبرو بيان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښيي.

٤. څلورمه دوره يا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کيږي او د ژبي دور ورستنيو ٦۰ کالو پر مخ تګ او لوړتيا را ښيي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرګندونه کوي، د ژبي د عصري نهضت تاريخ بيانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پروده کړي دي، سره له ادبي خصايصو او مزاياو څرګنده وي. د څلورم ټوک لومړۍ برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتوياتو لامله يوه عمومي ګڼه ده، يعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزايا ټول دلته د مثالو سره راوړل کيږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبياتو تاريخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائی وي مګر هيله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بڼ به د پلټني او تحقيق په ګلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ د ګلو به سمسور وي موږ به نه يو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه يو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبيبی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننوتڅي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاریخ: (موضوع ـ اصول ـ غایه)

ادب څه شیی دي؟

د کتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ ولیکو، نو تر هر څه دمخه باید یواري ادب وپیژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښیګړي او کیاست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعریف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعریف کیږي: ادب هغه پوهنه یا ښه ریاضت دي چه سړی د هغه په وسیله یو فضیلت او یو ښیګړه له ښیګړو څخه مومي[3] یا له تیرو تلو او خطاو څخه ژغورل کیږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښیګړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بیان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

---

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فیروز آبادی.

[3] معیار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعریفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: یو ته طبیعي او نفسي ادب وایو، چه لوړ ئي تعریف راغي، او د انسان اخلاقي ښیګړې لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وایو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کیږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعریف داسي کوؤ، چه دغه یو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بلیغي او ښې وینا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنګه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کیږي او (ادبیات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنیا کي ادب یعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځینو پوهانو تعریفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرګندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسیر دي" (میاتهیو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شیوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وایي" (میا کن).

د آیرلیند مشهور شاعر اټیس لیکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د یو لطیف فن په رنګ باید استعمال شي، نو هغه لطیف فن چه د ژبي په ذریعه ښکاره کیږي لتریچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظیفه ده، مګر دا ترجماني به تل په داسي ډول وینا او خواږه بیان سره وي، چه پر نورو باندي اغیزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډېره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بیان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبیاتو کي شمیرل کیږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بیان او اظهار ذریعه

[1] د ابن هذیل عین الادب د علم الادب ص ٥ ج١ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج١ ص ٨.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقید ص ٦٠.

[5] د بروک انګلیش لیټریچر ص ٥- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټریچر (On the Study of Literature) ص ٣٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بيان اړه لري پکښې داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقيانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وينا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، اوګټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وينا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مينده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه يا منثوره وينا ګڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبيه) بلل نو په يوه لنډه خبره کي دا ويلاي شو، چه د ادب موضوع وينا ده، او وينا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړيږي، نو ادبي علوم هم د لفظ اوکلمې په شا او خوا کي سره ګرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښيئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او ښنګوالي بيانوي، ډول ډول ويشي. عبدالرحمن ابن الانباري (۵۱۳-۵۷۷هـ) وايي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافيه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، يو سړی چه له دغو علمو څخه په يوه يا ټولو پوهيږي اديب بلل کيږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (٤٦٧-۵۳۸هـ) په قسطاس کي ليکي، چه علوم ادبيه ۱۲ دي، او قاضي عميدالدين زکريا بن محمود قزويني د بيضاوي په حاشيه کي وايي چه ټول ١٤ دي[3] علامه ياقوت حموي د اديب او عالم فرق داسي کوي: چه اديب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تاليف ئې کوي مګر عالم د علم يو فن را اخلي او څيړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقيده د ادب موضوع ټول اشياء دي، او وظيفه ئې هم دغه ده، چه د هر

[1] جواهر الادب ص ۸ج۱- علم الادب ص ۷ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذيل الدب و السياسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ۱۱۷.

[3] کشف الظنون ص ۷۵ج۱.

[4] معجم الادباء ص ۱۷ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي ښيګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سيد شريف جرجاني مشهور او په (۸۳۵هـ) مړ دي، علوم ادبيه په دې ډول ويشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (۱) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (۲) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (۳) که د اصالت او فرعيت له خوا د الفاظو يو له بله نسبت بيان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکيب او سره نښلولو څيړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکيب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (۵) که ښله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بيان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کيفيت او څنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکري (علم بيان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بيان وکړي، چه ځانله بيل وزن لري، نو دا هم لاندې ډولونه لري (۷) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (۸) او که د بيتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافيه) بولو.

په دې ډول علامه سيد شريف اصولي ادبي علوم اته کڼي، او (علم بديع) هم د معانی او بيان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(۱) که د ليک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (۲) که خاص د منظوم کلام څيړنه وي (قرض الشعر) دي (۳) که خاص د نثر وينا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاريخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وينا او بديهه ويل ورښيي چه د کلام معاني او تراکيب دواړه ښه او سم وي.[1]

ځني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانين هم په ادبي علومو کي داخل ګڼي[2] او علاوه پر دغه د تاريخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شويدي![3]

[1] کشف الظنون ص ۷۵ ج ۱.

[2] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[3] د همائي تاريخ ادبيات ص ۲۸ ج ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علم دواوین (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (یعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] یو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کیږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قیاسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علومو کي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځایه مو د پخوانیو ځینو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ ولیکل، مګر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنګ رنګیدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي واروو، لمړۍ پلا باید دا ووایو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډیر ارت شوي او خورا ښه او مفید شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي لیکو کي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترګه ووینو.

په غربی دنیا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي ځیړنی کړیدي، د یونان معروف فیلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعریات" کي هسي لیکي: چه ټول لطیف فنون د فطرت پیښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پیښې کوي، دغه پیښې دا نسان د لوړتیا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطیفو فنونو په ذریعه نقل کوي، چه ادبیات هم له دغو څخه یو فن دي.

نیومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بیانوي، بلکه داخلي رښتیا والي ښئي، شیان نه ښیئي بلکه خیالات تصور کوي."

ګوسائین فرانسوی نقاد وائي: چه زموږ دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبیعي جمال او ښه مناظر ویني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانۍ خواهښت دي، چه ادبیات ځني پیدا کیږي که موږ دغه ښه او ښکلي شیان وګورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي یو څه افکار او خیالات راګرزي د دغو افکارو او تخیلاتو لیکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پیدا کوي!

[1] نفایس الفنون.

[2] د همائي تاریخ ادبیات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيومن وائي: موږ تل په خبرو سره خپل افکار څرګندوو، دغه افکار او خيالات که وليکو نو ادبيات ځني جوړيږي.[1]

د برطانيا دائرة المعارف ليکي چه literature يوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابيرو لپاره چه افکار د ليک ډګر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصايصو، يا فردي افکارو او طبايعو سره برابر وي، يا د ځينو اجتماعي او سياسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبليغ کوي، اجتماعي او سياسي اصول ئي څرګندوي.[2]

د امريکا يو اوسني پوهاند ليکي: چه د لتريچر کلمه له لاتيني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera يا letter يعني نوشته او ليک ده، او عام تعريف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانيو نمايندګي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعريف ئې دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بيانونه دي چه د تنقيدي علومو تر سيوري لاندي وي، او د افکارو د څرګندوني او ښکاره کړني او د ښکلا او ښايست لامله هم قيمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبيات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقايق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کيږي او ټول شيان د عمومي حقيقت سره نښلوي.[3] په نوي دنيا کي د ادب څانګي او ښاخلې دوني ډيري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي يو غربي مفکر وايي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خيالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کيږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلاي نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنيا مختلفو ادبياتو ته وګورو، مقاصد او عناوين ئي تر نظر لاندي ونيسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه ليکونه چه د حقايقو څرګندونه ئې مقصد وي چه دا لاندينۍ څلور څانګي لري:

(۱) هغه ليکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځيو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي ليکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف ــ ورځني ليکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئې مقصد نه وي

[1] روح تنقيد ص ۷۰-۷۲.

[2] د بريتانيا انسکلوپيډيا ص ۲۰٦ ج ١٤.

[3] د امريکا انسکلوپيډيا ص ٤۷۲ ج۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب ـ کورني او شخصي ليکني او شخصي ليکونه چه د خپروني لپاره وليکل شي لکه وصيت هجو

ج ـ رسمي ليکني چه نه خپريږي: لکه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د ـ رسمي ليکني چه خپريږي لکه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول ليکونه چه د خپروني لپاره کښل کيږي، لکه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرگو او حکومت رويدادونه

(۳) د حقايقو د ښووني ليکني لکه:

الف ـ د ښوونځيو او مدرسو د لوست کتابونه

ب ـ تحقيقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور

ج ـ د خاصو خاصو فونونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوکو ليکني لکه کيسي، معماوي ټوکي او نور دغسي

(ب) هغه ليکونه چه د تخيلاتو ښکارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور څانگي لري

(۱) هغه ليکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د ننني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقيدي او د کره کړني لاندينۍ څانگي لري:

الف ـ ځرگند کره کول: چه فيلسوف او اديب ئي په ښکاره ليکي

ب ـ پټ کره کول: چه ليکوال خپل تنقيد د کيسې په لباس کي وکړي

ج ـ د بدو اشوا کولو تنقيد

د ـ د ښو ښکاره کولو تنقيد

(۳) هغه ليکني چه د انساني پوهي د زياتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليکني لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف ـ د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکني)

ب ـ د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغی ليکني)[1]

په دي ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په ځانګو کي ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظايف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند راى هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي ځانګي لري

الف ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بيان د ډول په لحاظ لاندي ځانګي لري:

الف ـ منطقي او استدلالي ليکني

ب ـ جمالياتي او د ښکلا ليکني

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرني او غږوني په لحاظ لاندي ځانګي لري

الف ـ آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب ـ وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په وېښنه او پلټنه کي وويل، نو د لاندي نتيجه او لنډيز ځني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعې دي، ادبيات دي، او که ادبيات نه وي، نو هيڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري تړلي کيږي.

[1] د ادب دا ويشنه اوګوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ټول علوم او انساني مزايا چه په وينا او پوهيدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانيت هم ورسره محو کيږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتيا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتياوي ميندلي دي، د ادبياتو په برکت سره دي، اوکه ادبيات نه واى نو به انسان هم اعجم حيوان واى.

د ادب تاريخ

(موضوع - اصول - غايه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه گڼلي کيږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لوينبت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغيرات پيښيږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له يوه رازه ئي بل رازکوي. خو هرکله ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتيا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغير مومي، اوړي له يوه حاله پر بل حال کيږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاريخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښيئ، چه يو وخت د انسانانو يوې ډلي يوه ژبه ويله دا ژبه د افهام او تفهيم آله وه لومړي به ډيره ناقصه وه وروسته به تکميل شوه، ادبيات به ئي وموندل،کتابونه به په وليکل شوه، خو تر څو پيړيو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئې ځاي ونيوي.

د قدرت دا تخليق، او لولونه او د بيانشت کړنه، او له منځه يستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دريدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ايښې ده.

د يوې ژبي د ادب تاريخ هم ټول هغه تحولات او لوړتياوي، او احوال چه له ابتدأ ځخه ور پيښيږي، بيا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډيره ارته او پراخه ده، د ادبي تاريخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئيي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاريخ ئي څرگنده وي. د يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت د فکری ارتقأ و علمي لوړتیاؤ احوال او اوضاع مفصل لیکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پیښي، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئیي.

نو داسي هم ویلاي سو چه د ادبیاتو تاریخ په حقیقت کي د ملت د عقلیت او د ژوندانه د ډیرو مهمو څانګو تاریخ دي. د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا، دودي او پرمختګ ټول احوال بیانوي که د یوه ملت تاریخ د ادب له ښیګړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاریخ به خامخا په وینو لړلي وي، او بېله جګړو او شخړو به د بل څه بیان نه کوي، نو د عمومي تاریخ یوه مهمه څانګه دغه د ادب تاریخ دي چه سیاسي او اجتماعي تاریخ هم له ادبي تاریخه څخه مرسته کوي او د یوه ملت تاریخ چه له ادبی څانګي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاریخ تل د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا څرګندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاریخ مهم کار او غوره وظیفه هم دغه ده، چه د یوه ملت عقلانی لوړتیاوي، او علمي او ادبي پیشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبیاتو د تاریخ کار دي.

اصول

د ادب د تاریخ د لیکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم لیکي، خو دلته به ئې ځیني اساسي ډولونه چه د تاریخ ادبیات غناصر بلل کیږي لاندي وښول سي.

۱- ژبي ته د پیدایښت له ابتدا څخه بیا تر اوسه ګوري، او ټول هغه تغیرات چه ور پیښ شوي دي بیانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پیدایښت. د تعبیر اسالیب د کلماتو د جوړیدلو لاري، د اصواتو او ږغونو شرح، د ژبي عنصري ښیګړي پلټل، د ژبي ریښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فیلالوژي) یا د "لغاتو فلسفه" وایي.

۲- ژبي ته ګوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لویدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنګه سره اوښتي دي؟ نوی کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنګه پیدا شویدي؟

۳- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخایر شته، هغه ټول را ښیئ مؤلفین او لیکوال ټول بیانوي، او په دې ډول د یوه ملت عقلاني او علمي لوړتیا بیانوي.

٤- د ادب تاریخ د ملت کیسې او نکلونه او روایات ټول تحلیل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقاید، او آراء را باسي، د تعبیر اسلیب چه د عوامو په کیسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د ادب تاریخ ټول افواهي اشعار (نا لیکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د یوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاریخ ټول مدون او لیکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډیر) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلیاتو په خصوص کي معلومات اخلي.

٧- د ادب تاریخ هغه اوښتني او لوړتیاوي چه د علم او ادب لامله یوه ملت ته ور پیښیږي ښیي او د ادب اهمیت او غوره والي د بشر په تاریخ کي ښکاره کوي.

٨- د ادب تاریخ راښیي، چه د یوې ژبي وینا او کلام (نظم، نثر) څنگه پیدا شو؟ څنگه ئې لوړتیا و موندله، کومي دورې ئې تیري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامین پکي سته؟ خاصیتونه او مزایا ئې څه دي؟ دا ژبه کومي ښیگړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غایه

ځکه چه د ادبیاتو تاریخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتیا تاریخ دي نو که سړي د یوې ټولني د ادب تاریخ ولولي ټول د تاریخ مهم حوادث او وقایع ئې ورته څرگندیږي؛ اجتماعي او سیاسي رشد ئې ور معلومیږي تاریخي مفاخر ئې ورته ښکاره کیږي.

موږ چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ لولو خپل مفاخر راته څرگندوي د څبلو ملي ښیگړو سره مو اړیکي ټینگوي او په آینده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د یوه نافع او پر ملي اساس ټینگ ادب د روزني لاري را ښئي.

په یوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذیبي او مدني سویه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتیا نسي لیدلای، نو موږ چه د خپلي ژبي د ادب تاریخ ولولو؛ لوړ او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آینده کي به وکړای سو چه یو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غایه زموږ په ملي ژوندانه کي ډیره مهمه او لوړه او گټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غایه باندي ټینگه ولاړه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي برخه

آریا او آرین

د ژبو ویشنه - هندو اروپائي ژبي– آریائي اقوام -

باختري آرین - آرایائي ژبه او پښتو - د آریا کلمه -

آریانا ویجه - آریا ورشه - نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسیله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبیر کوي، یا هغه اصطلاحي ویناوي دي، چه د یوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان یا لغت بولي، او له یوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانګوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډیر دي، نو ځکه پر نړۍ ډیري او ډول ډول ژبي پیدا شویدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته ګران دي.

لوړي ژبي او کښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بیا هم د ږغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بیا ئې هم مرکبات ډیر دي، ځکه ژبي هم پر دنیا ډیري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ویشلي دي، یوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډیلنګ ته ئې نسبت کیږي، دی وایي، چه ژبي د سموالي او تهذیت په درجه دوه ډوله دي:

۱- ګښته ژبي

چه لغات ئې د بیان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او یوه یوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کیږي، له یوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړیږي د جنوبي افریقا د زنګیانو او د امریکا د هندیانو او د شمالي او شرقي ایشیا او د چین ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډیري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبیر چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډیري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ویشلي کیږي.

---

[1] زبدة الصحایف في اصول المعارف، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبې

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابلیت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، یعني ځیني نخښې لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسي ځیني نوري نخښې هم په دغو ژبو کي شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلي معناوي هم لري، اوښتونکي ژبې دوې مشهوري څانگي لري:

لومړۍ څانگه: آریائي ژبې دي، چه زموږ د وطن آریائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آریائیان تللي دي، د دوي ژبو ته آریائي وایو، او اروپایان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وایي، دا ژبې شمالي او جنوبي څانکي لري، شمالي ئې : د اروپا آریائي ژبې دي لکه لاتیني Latin، یوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونیک Teutonic. جنوبي ئي د ایشیا آریائي ژبي دي، لکه سنسکریټ، ژند، پښتو، پاړسو.

دوهمه څانگه: سامي Semantic ژبې دي، چه پخوانیو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنیقه ویلې. سامي ژبې دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سریاني او کلداني ئې څانگي دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائیلیانو آرامي او کلداني سره گډه کړه.

عربي: په سامي ژبو کي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وایي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کیږي، حبشي ژبه هم د عربي څانگه ده.

ب: نا اوښتونکي (غیر متصرفه) ژبې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبي كلك او جامد اصول لري، چه په بناء كي كورتې تغير نه راځي، او د ځينو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځيني كيږي، چه دغه ادوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتيږي. توراني ژبي چه يوه ئې تركي ده، او هم مغولي ژبي چه تنقاسي، اوغراني، اوزبكي ئې څانگي دي، ټول نا اوښتونكي ژبي گڼلي كيږي.[1]

هندو اروپائي ژبي

يا آريائي ژبي

د ژبو د ويشني يو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ويشنه په ډول ډول كړيده بيله هغي لوړي ويشني يوه بله دا ده، چه د پنځو لويو وچو ژبي جلا جلا ويشي[2] اما ښه او معتبر تقسيم دا دي، چه ژبي د ريښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وويشلي سي نو ځكه دلته ما دغه ويشنه غوره كړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونكو ژبو كي يوه مشهوره ډله هندو اروپائي يا آريائي ژبي دي، چه د دنيا يو مشهور پښت يعني آريائي اقوام ئې وائي. دا ژبي د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبي دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره بږغيږي ځكه چه زموږ ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل كيږي نو لږ څه ډير د آريائي ژبو څيړنه دلته ښائي: آريائي ژبي د بږغونو او اصولو له لامله دوې ډلي دي، چه هره ډله په خصوصياتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د كلمو په تغير كي سره ورته ده، او له يوې كورنۍ څخه گڼل كيږي، د دې توپير لپاره د ژبو پوهانو ټولي آريائي ژبي دوې ډلي كړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

[1] الفلسفه للغويه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحايف ص ۹۸.

[2] د پروفيسور بالبي د ايتهوگرافئ اطلس.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ویشني لار

دا ویشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط یوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معیار کړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه گڼي،په لاتیني سل ته سنتم وائي، او به سنسکریت کي (سیتم) بولي، نو ټوله هغه آرایائي ژبي چه د دې کلمې په سر کي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او که لکه لاتیني د سل د کلمې په سر کي (س) یا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله کیږي، عموماً آریائي غربي ژبي د سیتم له ډلي او شرقي آریائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[1]

د مثال په ډول: په سنسکریت کي سل ته (سیتم) وائي په پاړسو کي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د سیتم له ډلي ځخه گڼو. بالعکس سل ته په لاتیني سنتم یا کنتم وایي، په انگلیسي او فرانسوي او ایتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د سنتم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

د سیتم ډله		د سنتم ډله	
سنسکریت	ستم	لاتیني	سنیتم
پاړسو	سد(صد)	یوناني	هیکاتون
هندي	سو	انگلیسي	هنډریډ
روسي	ستو	الماني	هنډریډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آریائي یا هندو اروپائي ژبي د لاندنیني نقشې په ډول ویشل کیږي.

[1] د گورډن چایلډ آرینز، د دوکتور شفق تاریخ ادبیات ایران، ص٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

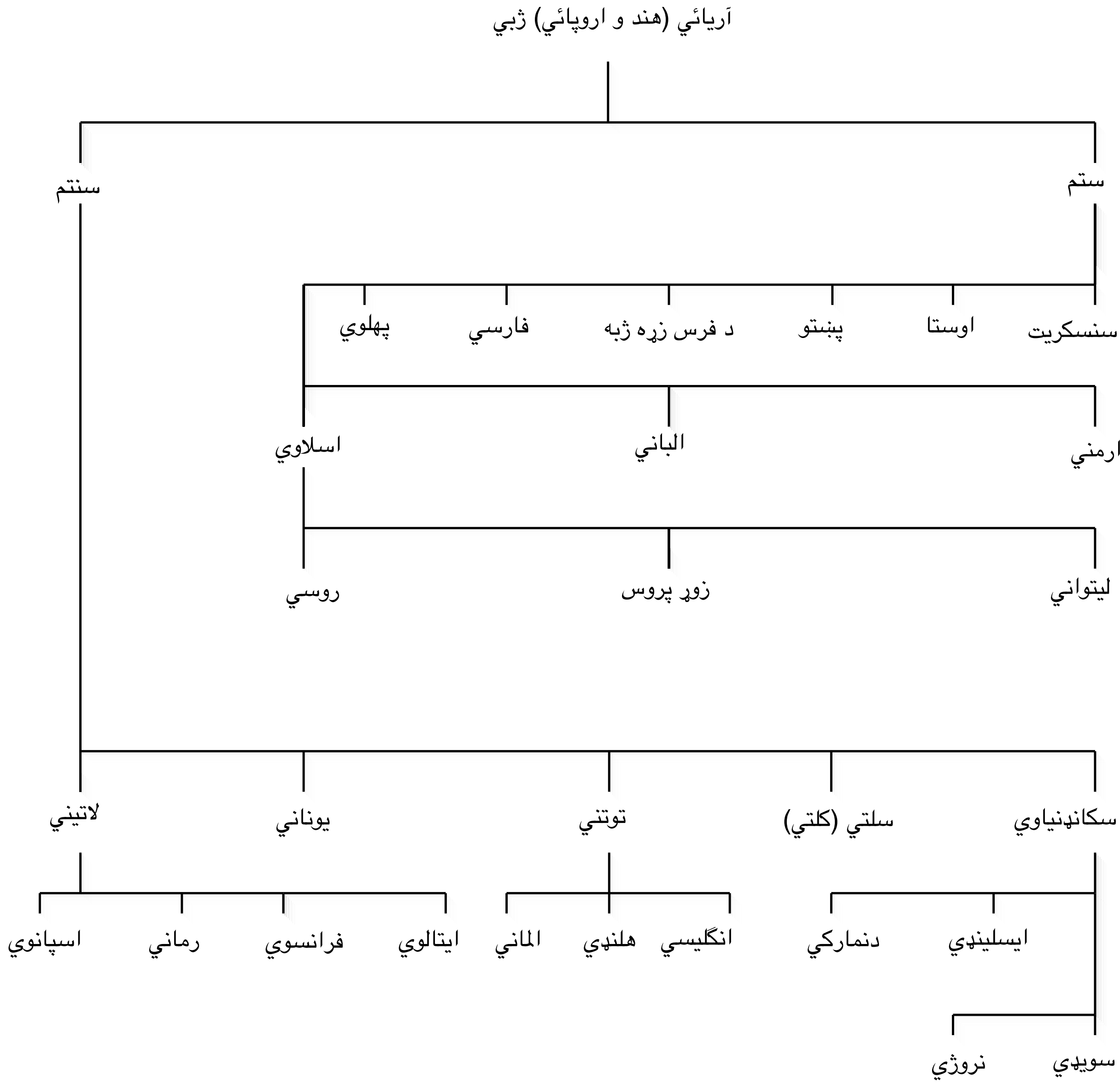

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دېې انځورکي تاسي ته د نړي مشهورو آریائي ژبو وېش ښکاره شو، او ومو لیدل چه د سیتم له څانگي څخه یوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سینسکریت او اوستا (زند) سره ډېره نژدې خپلوي لري او درې سره د یوې مور لوڼي دي.

د آریائي ژبو یوه بله سره نژدیوالي

د ژبو پوهان تل د ویشني او ډلي ډلي کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته گوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ریښو سره نژدیوالي ئې په غور ویني. که په دغو اساسو کي ژبي سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبي په یوه ډله کي شمیري، او وائي چه له یوې کورنۍ څخه دي.

وگوري دغه ژبي چه موږ په دمخني انځورکي آریائي ژبي وگڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه کورنۍ کي داخلي کړې ټولي په اساسو او قواعدو او لغاتو کي ډېري سره نژدې دي که دغه لاندي جدول په غور وگوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتیا دا ژبي له یوې کورنۍ څخه دي.

پښتو	پاړسو	سنسکریت	اوستا	لاتین	انگلیسي	جرمني	فرانسوي
پلار	پدر	پاتري	پیتر	پتر	فادر	واتر	پیر
مور	مادر	ماتري	ماتر	ماته را	مدر	موتر	میر
خور	خواهر	سواچر	هوگهر (سوسر)	سور در	سستر	شوستر	سور
ورور	برادر	بهراتر	براتر	فراتر	برادر	برودر	فریر

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وویل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي یا آریائي ژبو څخه د سنسکریت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړیده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[1]

هندو اروپائي ژبي چه انډو ژرمانیک ئې هم بللي، د آریا د پښت ژبي دي، آریائیان د انسانانو یوه خورا مهمه ډله ده، چه له پیړیو پیړیو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنیت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پیدا شوي دي.

آریائیان تر څپریدلو او ډیریدلو دمخه په یوه ځاي کي اوسیدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آریانا ویجه Aryana Vaego باله یعني د آریا مځکه یا د اصیلانو او نجیبانو او پاکزادانو هیواد.[2] وایي چه د دوي د هیواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډیري اباتي وې، دوې میاشتي ئې پسرلي ؤ، نوري میاشتي به یخني وه.

مورخین په دې خبره کي ډیره سره مختلف دي، چه آیا دغه آریانا ویجه چیري وو؟ ځني وائي، د بالټیک غاړي، او ځیني وایي چه د تور سین شمالي غاړي دي، بله ډله هسي ګڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آریائیانو اصلي مرکز وي.

خو ځیني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آریائیان د توکم اصلي ځاي د پامیر لوړي مځکي او د آمو سر چینې دي! په هر ډول د آریائي توکم اصلي ځاي هر چیري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنګ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه یو په یوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آریائي توکم له هغي مځکي څخه لیږدنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه لیږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمین کیږي[3] دکتور پي

[1] راورتي انګلیسي محقق د خپل پښتوګرامر په دیباچه، ص ۲۸ کي د پروفیسرکلپرت Klaproth او پروفیسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[2] د جیګر الماني د خاوري ایرانیانو تمدن ج ۱.

[3] ایران قدیم ص ۹ تمدن ایرنیان خاوري ص ٦٤-٧٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګايلس P. Giles د کيمبرج د پوهنتون د مقايسوي فيلالوژي پروفيسور د دغو آريائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آريائي نوم پر آريائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ينګ Thomas Young ايښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع يوه جرمني ژب پوهان کليپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو ړغونه، قواعد، عمومي ريښې او ستې ، او ټول خصايص وليدل، او يوه ډله ژبې ئې په دغو نومو له يوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر وليم جونز Sir William Jones د هند د ايشيائي ټولني مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبې يوه کورنۍ ګڼلي وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښيښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبي ئې ويلې د انسانانو د سپين توکم څخه وه، دوي ځيني حيوانات او بوټي پيژندل، ښائي چه ځيني لاسي صنايع ئې هم درلودل د اوسنيو ژبو سره ورته والي ئې موږ ته دا را ښئي چه دغه خلق به يو وخت يو ځاي سره اوسيدل، مګر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسيدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمين کيږي. دې خلقو ځانونه آرين Aryan بلل،[2] له علمي پلټنو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آريائي اقوامو تر خپريدلو دمخه يوه ژبه او يو مذهب درلود. د آسياي صغير په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هيتانونو پايتخت (پتريوم) هلته و يو وړ ليک (کتيبه) پيدا شوې ده چه نيټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته يو آريائي قوم اوسيد، چه ميتاني Mitani نوميدل او دغه زړه کتيبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ ليک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بين النهرين يا آسيائي صغير کي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آريائي اقوام اوسيدل، په دې کتيبه کي د دوي د شهزادګانو نومونه راغلي دي چه سوچه آريائي نومونه دي لکه: آرتيتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتيبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخيستي شوي دي، چه د هند د آريائيانو په کتابو کي هم سته لکه: ايندره Indra وارونا Varuna ، يا دوه هسک غبرګولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه ليک چه د آريائي اقوامو د ژبي او مذهب يووالي (۱٤۰۰ ق،م) ښکاره کوي يو بل دليل هم پر دې تاريخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري يو قوم چه کاسي Kassites نوميده، او د زاګرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسيدل پر بابل او عيلام سلطنت وکړ، د دغو کاسيانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا يو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکيښ.

[2] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۳.

[3] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۲-۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کښې مېې په هماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) موږ د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه کښې مېې دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول موږ له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت کي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانۍ څانگي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زموږ وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوگه درلوده او زموږ د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، ارارکوسيا، کابل، گندهارا، سگستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرهٔ عرب پوري د دوي د هيواد څنډې نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (۱٤) قرن

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج۱ ص۱٦ - ويدک انديا، ص ۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل المیلادي پیړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آریائي اقوامو په ایران کښي د ماد Medie په نامه د اومي قبل المیلادي پیړۍ په ابتداء کي تشکیل کړي ؤ.[1]

۳- یوه دسته آریائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خیبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (یعني د اوو دریابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسین تیر شول، د اباسین او ګنګا په منځ کي یو ځلان مدنیت جوړ کړ، او د هند په زنګلو او بنو کي ودان شول، د دغو هندي آریائیانو لیږدنه هم له څورلسمي قبل المیلادي پیړي څخه شروع کیږي.[2] د آریائي اقوامو دغه دري ډلي (باختري-ایراني-هندي) زموږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاریخ ځني را باسو. د دوي د مدنیت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاریخ څرګندوو.

مرکزي آرین چه د بخدي یا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسیدل، ښه او غوره مدنیت ئې درلود، دوي خپل هیواد (آریا ورته یا آریا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهیتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو یا منو د آریا پلار کڼل کیږي، او آریائیان (منوري) هم بلل کیږي، دا پلار په دوي کي ډېر شهرت لري، او د ده په نامه ځیني قوانین هم شته چه (د منو لیار) ئې بولي. آریا ورته هم مانو نیکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخین وائي، چه په دې هیواد کي آریائیان پښت تر پښته پیدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصیلو او ښاغلو هیواد.[4] د دوي مرکز بالهیکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بیرغو ښار بلل کیدي، او تل به دا لوي د مدنیت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستایل کیدئ مثلاً بلخ بامي- بلخ ګزین (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

---

[1] تاریخ هیروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قدیم، ص ٤ - د هندیانو تاریخ د هنټر لیک.

[3] ریګویدي هند، ص ۸۵ د ډاس Das لیکنه.

[4] دآریا زاړه آثار، ص۱۲۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آريائي ژبو ويشنه ولوسته او تاسي ته څرګنده شوه چه کومي کومي ژبي د آريا له کورنۍ څخه دي. دا طبيعي او منلې خبره ده، چه آريائي اقوامو په خپل لمړنى ټاټوبي (آريانا ويجه) کي ځانله يوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ايراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آريائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښي ويلي دي، تش دوني ويل کيږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بيله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلوميږي چه اصلي آريائي ژبه کمه او څنګه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور ګوستاو لوبون وائي: چه تر خپريدلو او هجرت دمخه آريائي اقوامو يوه مخصوصه ژبه ويله چه نوم ئې (آريک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکريت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آريائي ژبه چه د ټولو آريائي ژبو مور يا انا بلل کيږي، لااقل تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ويله کيده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هيڅ نښه او بولګه نده پاته، له دې جهته چه د آريائيانو تاريخ او ليکني د قبل الميلاد تر (۱٤۰۰) کاله دمخه نرسيږي نو دوني ويلاي شو، چه سنسکريت، اوستا، زړه پاړسو درې سره له دغي اصلي آريائي ژبي څخه زيږيدلي دي.[2]

ميډيم راګوزن Z.A.Ragozin ليکي: چه تقريباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکريت ګرامر ئي وکيښ، نو سر وليم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانينو او ادب باندي کتابونه وليکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقايسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکريت د ټولو ژبو مور ده، مګر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډيري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکريت لا دمخه يوه بله ژبه هم آريائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، يوه بل عالم جيکب ګرم په آريائی ژبو کي د صحيحو حروفو د تبديل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آريائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آريائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ايران قديم، ص ۱۰۸.

[3] ويدک انډياVedic India، ص ۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصلی آريائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل الميلاد) پوري تخمين کوي، دوي وايي: چه آريائي اقوام تر اباسين (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور ديني کتاب ويدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د ليکني تاريخ تر ۱٤۰۰ قبل الميلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وويل چه د ايشياي کوچک د آريائي اقوامو زاړه ليکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شويدي، که د هندي آريائيانو کتاب ويدا له هغه ليکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې ځرگنديږي.

په دې دليل نو ويلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آريائي اقوامو ژبي سره بيلي شوي وې او اصلي آريائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو يوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، يعني ځانله بيلي بيلي ځانگي مومي، لږ تر لږه يو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه موږ د ويدا، او دکواي بوغاز د زاړه ليک له عصره يعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا وواېو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آريائي اقوامو ژبه لا يوه وه، او لکه ځيني مورخين چه وايئ، دا ژبه له پارس او ميډيا څخه تر پنجابه ويله کيده او د آمو شمالي خواوي سغديانه هم پکښي شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرايائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل الميلاده پوري تخمين کيږي، يعني له هغه وخته چه آريائي اقوامو لومړۍ پلا له (آريانا ويجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آريائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وويل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو ليکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځينو علمي دلايلو ثابت کړم او دا خبره به زياده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکريت او اوستا چه ځني زيږيدلي دي، پښتو هم د هغې ژبي لور ده.

دمخه مو وويل: چه آريائي اقوام له بخدي يا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ايران کي مدنيتونه جوړ کړل او ځيني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هيواد کي سره خپاره شول، دا آريائيان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډير قبايل او ډلي لري، چه يوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه ياديږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وايي، دا ژبه له قديمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آريائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آريائيانو پخپل مرکز او کور کي زيږيدلې ده، هم دغه

[1] تاريخ ادبيات ايران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن" کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاریخي څیړني وګورئ دا خبره به ښه درته لڅه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلایل له اصلي آریائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آریائي ژبه (آریک)

د تاریخي او علمي څیړنو په استناد مو دمخه دا وویل چه پښتو د آریک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره باید موږ د آریائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بیا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم باید دلته وسي چه آرین توکم له بخدي څخه یا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکریت شوه او د ویدا کتاب په دغه ژبه دي، یا هغه قبایل دي چه ایران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قدیم بیا پهلوي بیا اونسۍ پاړسو شوه اما هغه قبایل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ویله؟

زما دا عقیده ده چه دوي پښتو ویله، ځکه چه وروروسته دغه قبایل تر هندوکش را تیر شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاریخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړیده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرګنده کړم، چه پښتانه یعني د پښتو ژبي ویونکي هغه پخواني بخدي یا باختري آریائیان دي چه نورو ورونو ئې ایراني یا توراني یا مغولي یا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هیره کړه، مګر فقط ښاغلیو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هیڅ شک نسته چه بخدي آریائیان (۱۴۰۰ ق،م) یعني هغه وخت، چه د هندي آریائیانو دیني کتاب ویدا لیکل کیدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ریګ ویدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کیږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم باید موجوده وي!

له تاریخي اسنادو څخه ښکاره کیږي، چه آریائي بخدي یا د پکهت اقوام پسله (۱۴۰۰ ق،م) د هیواد شرقي غرو او د اباسین غاړو ته تللي او دلې میشته وه، ځکه چه ریګویدا د دوي نوم د هند په یوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ق،م) په بخدي یا باختر کي یوه بله ژبه پیدا کیږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور دیني کتاب په دغه ژبه دي. او بیا هغه وخت چه هیرودوټ Herodote یوناني مورخ د پکهت او پاکتویس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي انډوس (اباسین) پر غاړو ښئي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسيږو، چه پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (۱٤۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[۱]

د دې تاريخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم واروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا ـ آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چه دا نوم ډېر قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين Aryan يعني اصيل او نجيب او شريف ګڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جګړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو Dasyu ويل دا دواړي کلمې په ريګويدا کي ذکر شويدي.[۲]

د آرين د کلمې ځانګي په سنسکريت کي آريا يا اريا Arya او په زند کي ايريا Airya دي چه هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصيل نه ګڼل کېدل.[۳]

---

[۱] د پښتو او پښتنو تاريخي څيړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[۲] د پانيکار هند قديم ج۱ ص٤ پخپله په ريګويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج۳ص۲۰۷.

[۳] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ص۷۳ د پخوانيو سړو تاريخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوه په ريګويدا، په اوستا کي هم دا نوم راځي، او هسي وائي: خداي تعالي د آرين مځکه او د آرين توکم او پښت پيدا کړ.[1]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بيا وينو چه هيروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرين ذکر څو ځايه کوي. دی وائي چه ميدي Medes اقوام په پخوانيو زمانو کي آرين Arian بلل کيدل[2] ځکه چه ميدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ايران په پاي کي يو لوي سلطنت جوړ کړيدي. نو دا ويلاي شو چه د آرين اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آريائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داريوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرليک کي ځان افتخاراً آريائي او د آريا له پښته بللي دي.[3]

د اروپا اوسنيو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آريائيانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ريښې پيدا شي، هغه ژبي د آرين اصلي ژبي ته نژدې بللي کيږي!

دوکتور جيګر Geiger الماني محقق وائي، چه آرين له (آر) مشتق دي چه په سنسکريت کي د اصلي او بنياد په معني دي، او آريا وائي نجيب او شريف او پارسا ته.[4]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځيني محققين دې ته هم تللي دي، چه آريا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکريت کي د کرهني يعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آريا کرونکي او زارع ته ويل کيدي، دا قول د مشهور سنسکريت پوهاند ميکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاريخ کي مني او آرين د کرونکي په معنی اخلي.[5]

ميډيم راګوزن ليکي: چه (آر) د يوي په معني و، له لاتيني او ايټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د يوناني (اروټ رون) د انګريزي ايريبل (د يوي وړ) دغسي د يوناني (ارورا) او د لاتيني آرور (يوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

[1] يشت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ٥-۱۳،۲٥ فصل ۱۳ فقره ٥-۸.

[2] هيروډوټ ج٧ص٦٢ د ويلر هيروډوټ ص ۲۸۹.

[3] د ويسباخ ميخي خطوط.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٥--٦٦.

[5] مقدمهٔ تاريخ هند قديم ص۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و ښخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[۱]

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغې مځکې ته ويل چه يوي او کرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبل وه.[۲]

په دې ډول د آريا د کلمې په خصوص کي دوې نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزگر دي.

زما په عقيده د پوهانو دا دوې نظريې په تاريخي دلايلو سره نزدې او يو ځاي کيږي، تاسي به وائي ښنگه؟ په دې ډول:

د کرهنې اهميت په آريائيانو کي

په آريائي قومو کي کرهنې ته په خورا درنه سترگه کتل کيدل، دوي ديناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريگويدا او اوستا کي د کرهنې او زراعت کارو ته د شرافت په سترگه کتل شويدي، او کرهڼه ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکو کار بللي دي په ويدا کي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[۳]

بل ځاي وائې:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو د کرهنې له پاره په سپاره مځکه سره ښيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسنانو! يوې وتړي: مځکي د کرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښې وکري زيار کښ کرونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په يوي کړي."[٤] په اوستا کي هم تل

---

[۱] ويدک انديا ص ۳۵.

[۲] مقدمهٔ تاريخ هند ص ۹۲.

[۳] يجرويد فصل ۱۲ فقره ٦٧-٦٩-۷۰.

[٤] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرونکي شریف ګڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهنې او څاروو د پالني تشویق کوي، زارع ته په درنه سترګه ګوري او د ګاتها په یوه سندره کي بزګران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شریفه ډله کي یادېږي.[۱]

په دې ډول د کرونکي او بزګر مقام په آریائیانو کي ډېر لوړ ؤ، او د دوی دیني کتابونه په لار ښوونه هر بزګر شریف او محترم ګڼل کیدي، او په دوی کي خورا لوړه او خورا شریفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزګري وه نو ځکه هر زارع او بزګر نجیب او شریف و او هر شریف سړی به هم کرونکي او بزګر و، اصیلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظیفه اداکوله هغه سړی به هم شریف هم نجیب ګڼل کیدي.

د شریف او زارع تطبیق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آریا) کلمه یا د اصیل او شریف په معني اخلي یا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره یو شي دي ځکه چه په پخوانو آریائي اقوامو کي د دیني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجیب او شریف و، او هر شریف هم زارع و نو ښائي چه په آریائي ژبه کي دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شریف ګڼل کیدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرین) یعني اصیل ویلي شوي وي. او یا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهنې مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شریف او اصیل بلل کیدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرین په کلمه کي مجازاً ګډې شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقیقت تر منځ په ژبو کي ډېري دي، نو که د (آر) د کلمې حقیقي معنا اصل او نجابت وګڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقیقت وګڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز په ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړي نظریې سمي او پر ځاي دي، او د آرین کلمه په دوو معناو بولو شریف او زارع یا زارع او شریف.

په پښتو کي د آرین ریښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کي د آرین او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهیم ولري؟

---

[۱] ګاتها ص ۹۸ یسنا ۳۳ فقره ۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو په پښتو کي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ریښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنیاد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبایل یې وائي[1] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبیاتو پخپلو اشعارو کي د یوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زمینداوري اکبر چه د ګوډ تیمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه ټینګه زما په زړه کي   د رقیب سره خندا کړي هوسیږي

وروسته یو بل ادیب ملا الف هوتک چه بحر الایمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ؤ ښاغلي   څه که سو په ویر نتلئ

پیر محمد میاجي د (۱۱۳۵) په حدودو کي وائي:

شیخ متي چه خلیلي ؤ   دی له آره لوي ولي ؤ

نو آره د اصیل او بنیاد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جیګر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرین اصیل ګڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا یعني کښت او کرهڼه د میکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتو کي تر اوسه سته په قندهار کي بزګران وا کښتګران د لو پر وخت هسي وایي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزګرانو او زارعینو حال بیانیږي، چه دوي لومړی کښت کوي او بیا ئې ریبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت او کرهڼي مفهوم لري، چه د هنټر او میکس مولر له قوله سره سم دي.

نو که آرین په لومړۍ معنا اصیل وي هم په پښتو کي شته او که په دوهمه معنا کښتګر او زارع وي هم په پښتو کي تر اوسه مستعمل دي.

عین د آرین کلمه د پښتو له ګرامر سره هم مطابقت لري، ین Yan په پښتو کي خورا ډیر د نسبت د ادات په ډول راځي، او د کلماتو په پاي پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړین (برنجی) که د کلمې په پاي کي (هـ) وي غورځي لکه

[1] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورټي پښتو لغت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوره (خاک) چه خاورين (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ين) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرين ځني جوړيږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبديل شوي او آريان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرين منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتو کي د اصيل يا کرهڼي په معني تر اوسه سته او په پخوانو آريائيانو کي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آريائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصيل او شريف او کرونکي) ده نو چه د (آر-آريا-آرين) د کلماتو ريښې تر اوسه په پښتو کي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعماليدل او دا کلمې هم له اصلي آريائي ژبي څخه دي نو دا ويلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغې زړې ژبي ته ډيره نزدې ده.

د آريا کلمه په پښتو کي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتو کي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعماليدې، د پښتو به قبايلو کي د يوسف نومي يو زوي (اريا) نوميدي، چه د ده اولاده بادي خيل بولي، افضل خان خټک په تاريخ مرصع کي ليکي:

"د يوسف پنځه زوي و، يو په کښي اريا نوميده، از بس چه ډير متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خيل وائي"[1] يوسفزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آريا اولاد بادي خيل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آريا) نوم په پښتو کي تر ډيره وخته معمول و.

آريانا ويجه

دمخه مو ولوستل: چه آريائيانو تر هجرت او خپريدلو پخوا په يوه مځکه کي ژوند کاوه چه پوهان ئې په تعين کي سره مختلف دي، مگر په دې اواخرو کي ډيرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آريائيانو اصلي ټاټوبي د ايشيا په منځ

[1] تاريخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د پامير لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روايات او د آريائيانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زباديږي[1] پرسي سايکس ليکي چه دا ځاي د آمو او ايگزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامير او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قديم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قديمه ژبه (آرينه ويجه يا ويجو) (واج) ويله په اوستا کي چه شپاړس آريائي هيوادونه ښئي، (آرينه ويجه) هم يادوي، چه د وانگوهي ديتيا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جيگر الماني او ځيني نور غربي پوهان وايي، چه دا (ارينه ويجه) په غرنيو مځکو کي وه، چه په سير دريا او زرافشان او آمو اوبيده، او آريائيانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرينه ويجه) د کلماتو معنا داسي ده: د شريفانو او اصيلانو مځکه يا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آريا د کلمې په خصوص کي مو دمخه تشريحات او تاريخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ويجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وگورو، چه سته که نه؟ دا تاريخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اويجه) د الف په زور او مجهوله يا؟، او د جيم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اويجه نه پريږدي چه په جمله کي اويجه هم د مځکي او سر زمين معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغير تر اوسه مستعمله ده، او موږ ته را ښکاره کوي چه له آريائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنگه نزدې ده، او ښائي چه سنسکريت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آريا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آريائيانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرينه ويجه) بللي سوي او ريښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آريائيانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آريا ورته) يا (آريا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آريا مځکه يا ټاټوبي او د اصيلو او ښاغلو هيواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهيتا) نومي کتاب کي

---

[1] ويديک انديا، ص٤٤.

[2] تاريخ افغانستان، ج١ص٣٦.

[3] ويندیداد فرگرد.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٦-٧٤ - ايران قديم ج١ ص ١١- د براون تاريخ ادبيات ايران ج١ ص٥٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. دي آريا ورته Arya Varta د هماليا او بحيرهٔ عرب تر منځ مځکي ګڼي،[1] سر وليم جونس وائي چه د منو قوانين تر مسيح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې يا دري پيړۍ تر مسيح دمخه دي[2]، محققين وائي چه دا نوم هندي آريايانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پيړۍ قبل المسيح ته (لکه دمخه چه وويل سوه) رسيږي.

آريا ورته، آريا ورشه هم بلله کيده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغليو او اصيلو ټاټوبي) ده[3] مګر هغه وخت چه دا نوم د هند آريائيانو ورسره يووړ، نو ئې دوني خپورتيا پيدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ويدي دورې ډير را وروسته چه د برهمنانو مدنيت له څلورمي پيړۍ قبل المسيح څخه په هند شروع شو، نو دوي بيا دغه (ورته=ورشه) واخيست، او د ګنګا د رود غاړي ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغي کلمي زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کيږي. او د آريائيانو يوه زړه او پخوانۍ کلمه ګڼل کيږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آريا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آريائي قبايلو کي چه هند ته ولاړل يوه قبيله Bharata (بهارته) نوميده، چه دوي تر اباسين تير شول، او په هند کي مدنيت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنګي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبيلې د آريائيانو د پخواني نامه (آريا ورشه) پر وزن او ډول د هند مځکي پخپل نامه (بهارته ورته) يا (بهارته ورشه) وبللې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آريا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هيواد) و.

اوس به راسو او و به ګورو، چه ورشه په پښتو کي سته که يه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراګاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده يعني ښه د څر ځاي يا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ويل کيږي، چه له ډيره اضطرابه له سري څخه ځاي او خوا ورکه شي.

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هندګوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آريانا اينټيکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاريخ، ج ا ص ۱۰، مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځای لري، او ژوندئ وه ژوندئ ده مثلاً ماشوخیل حمید مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څر ځای ته هم وائي، او دا مفهوم د آریائي قبایلو له ژوندونه سره ښه اړخ لګوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي ځوني مهم کارګڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترګو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته دیناً او مادتاً ډېره مقدسه وه، او دا کلمه له قدیمه په دوي کي پر ښه مرتع او چراګاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملګري و او دوي پر خپل هیواد او وطن او ټاټوبي باندي ایښووئ.

دلته یوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنګه ورته او ورشه یو له بله سره اوښتي دي. لومړئ باید دا ووایو: چه آریائي قبایل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسین اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس یا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آریا د پښت زانګو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آریائیان هم له دې ځایه تللي دي نو دا په ټینګه ویلای سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم باید دلې پاته وي او هر څه تغیر چه وروسته ور پیښ شوي وي، هغه به د نوي محیط اثر وي.

پر دې تاریخي اساس باندي نو دا ویلای سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آریائي قبایل په هندکي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبدیل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شویدي.

دا د ورته د (ت) تبدیل، د ورشه په (ش) هم دفعي او یو په یوه ندي، (ت) ډېره په (س) اوړي، او دا تغیر تاریخي هم دي، مثلاً پارت یوه تاریخي آریائي قبیله وه چه د دوي نوم د داریوش په ډبر لیک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا یو صوت په آریائي ژبوکي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتوکي هم (ت) ځای په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه یوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبدیل هم عام، او په پښتوکي خورا ډېر وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آریائي ژبه کي ورشه یا ورشو وه وروسته چه نوي محیط او نوي چاپیر ته ولاړه او په نوو خولوکي ولویده، ورشه، بیا ورته شوه.

[1] ایران قدیم، ص ۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه

تر دې ځایه د پښتو رابطه د اصلي آریائي ژبي (آریك) سره ښکاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آریائي کلمې په اوسنۍ پښتو کي ژوندۍ او مستعملي ولیدلې: (۱) آریا، آرین = پښتو (آره) (۲) ویجه پښتو (اویجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث کي فقط دغه دري کلمي تحلیل شوي، وروسته چه د پښتو تطبیق د نورو آریائي ژبو (سنسکریت، زند، زړې پاړسو) سره کیږي، داسي ډیر مثالونه او کلمات به راوړم چه تر اوسه زمونږ په ژبه کي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتیجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي یعني آریائي ژبو څخه ده ځکه چه د آریائي د پښت زانګو دغه زمونږ د هیواد مځکي دي، نو اصلي آریائي ژبه هم دلې ویله کیده او دلې پخپله پاته ده یا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غرو کي ژوندۍ ده.

د آریائي اقوامو نوري ژبي لکه د ویدا ژبه (سنسکریت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آریائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو کي زاړه آریائي کلمات له اصلي آریائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جگره او پښتون - د پکهت ويشنه - پښتون په ويدا کښي - پښتون په اوستا کښي - پښتون او يوناني مورخين - بختي په اسلامي دوره کښي - نتيجه - پښتو - پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - يوه ضروري يادونه ـ پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون او پښتو

آريائي اقوام چه له خپلي زړې آرينه ويجه Aryana Vaeje يعني د اکسوس (آمو) او سير دريا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښي مدنيت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځايه بيا د هند او ايران خواو ته ولاړل. دوي ځيني مشهور قبايل درلودل، چه له هغه څخه يوه مشهوره قبيله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاريخي څيړنه او قدامت د پښتو ژبي اصالت او قدامت هم ښکاره کوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو ږغيږو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آريائيانو يوه ډله تر اباسين (اندوس) پوري وتل، او د دوي يو معروف ديني کتاب ويدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرايائی اقوامو په تاريخ کښي ډير اهميت لري، د هغه عصر ډير وقايع ښکاره کوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دريابو او ځکو اړه لري، او پکښي بيان شوي دي، نو محققين د ويدا کتاب زموږ د هيواد يو پخوانی کتاب ګڼي.

له دې کتابه موږ د هيواد پخواني تاريخي وقايع او حوادث را باسو، او هم د ژبي په تاريخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ويدي ژبي او پښتو د څيړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښيو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ويدا د انشاء او ليکلو نيټه تر ۱۴۰۰ ق، م پوري رسيږي.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبي تاريخ وپلټو، ناچاره يو، چه لومړی دا ځان ته ښکاره کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاريخ کښي ځاي نيولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جګړه او پښتون

هغه وخت چه آريائي اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنګلو او ورشوګانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ يو خورا لوي او مشهور جنګ پيښ شو، چه د ويدا په زاړه کتاب کښي بيان په خورا ښه ډول راغلي او کيفيت ئې دا دي:

"له آرايائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبيله د کوبها يعني کابل او ارغنداو له ورشوګانو څخه تر خيبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسين) ورشوګانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د تېر پاچا (سوداس) نوميد، چه د ديواداسا Divadasa زوي يا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزيکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه يو ريشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ويسوا ميترا

[1] ريشی د آيائيانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو ليکو کي دا اصطلاح راوړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Visvamitra نومیدي، دې ریشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ویپاشا Vipasha (بیاس) په نیول او فتوحات کښې ډیر کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا څپل مذهبي مشاور ویوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسیستاس Vasistas نومیدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ریقیانو تر مینځ مخالفت او جګړه ونښته، د ویسوا میترا ډیر قبایل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډیر آریائي قبایل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جګړه وکړه، خو پاچا بریالي شو، او د انو Anus او دریوهو Druhyu د قبیلو ملکان ووژل شوه.

دا جګړه د پاروشني Parushni (ایراوتي=راویی) پر غاړه پیښه شوي وه، او هغه لس آریائي قبیلي چه پدغه جګړه ئي لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبایل دي، چه تر اوسه ئې هم بقایا زموږ په هیواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جګړي وروسته دوي د هندو ورشوګانو ته لیږد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

۱- پکتهه Pakthas (بګتویس=پکهت=پښتون)

۲- اللینا Alinas (د نورستان خلق)

۳- بهالانا Bhalanas (د درهٔ بولان خلق)

٤- شیوا Chivas (د شیوکۍ خلق چه اباسین پر غاړه اوسیدل)

٥- ویشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسیدل، او د بریګیوس Bhrigus مشهور روحاني کورنی د دوي ستانه وه).

٧- دریوهیو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسیدل)

٨- تورواشا Turvasha (دا دوې قبیلې سره ملګري وې).

٩- یادو Yadus

١٠- پورو Purus (دګندهارا د شاو خوا خلق)[1]

دا وې لس مشهوري آریائي قبیلې چه د لسو ټبرو په جګړه کي برخه درلوده، او لکه محققین چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبیلې زموږ په هیواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[1] کمبرج هستري آف انډیا، ج ق ص ٨٢- تاریخ افغانستان، ج ١ ص ٨٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پکهت ویشنه

په دغو آریائي قبایلو کي مونږ د ژبي لامله فقط له لومړۍ یعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصیله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړۍ تاریخي وثیقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ریګویدا کي یاد شوي دي، او دا څرګندوي، چه دا اولس تر میلاد ۱٤۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آریائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاریخ په هغه وخت کي هم ډېر روڼ دي، او هر څوک ئې پېژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: یوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کیده، او د قبل المیلاد د دریمي پیړۍ په شا او خوا کي یو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنیت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتیا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنیت او بیل ثقافت وموند (د ۲٥٦ ق،م حدود) یوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسیده، او هورې هم د پکهت=پکویس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتیکا) بلل کیدئ.[1]

پښتون په ویداکي

په ویدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاریخي وثیقه د پښتنو اهمیت او ثقافت، او سیاسي او اجتماعي ژوندون د ۱٤۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصیل ورکو: په ویداکي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځایه او مکرر راغلي دي. هغه انګلیسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف ټي ایچ ګریفت Ralph T.H. Griffith له ویدا څخه په دوه ټوکه کي ګړیده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځایو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱٥۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦٥ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ویدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم یاد شوي دي:

"... برګویس Bhrigus او دروهیوس Druhyus [2] ژر غوږ ونیوئ یوه دوست بل دوست ته د دوو لیرو قبیلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الینا، او شیوا، او ویشانن خلق سره را ټول شول آریائي ملګري لار ښووني ته د تریتسو Tristus قبیلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتګ، له دې لا مله و، چه د جګړې سره ئې مینه

[1] تاریخ هیرودوت ص ۲۸۱ - تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[2] بریګوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مګر د ریوهوس ستانه او روحاني نه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلوده،[۱] له دې سندري څخه ښکاره ده چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان يا لغمان خلق) الينا (نورستانيان) شيوا (د انډوس د غاړو و يا د کابل د شيوکي خلق) په يوه جنګ کي سره ملګري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني ورونړو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وايي:

"اې اسونانو[۲] پر خپلو جنګي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښيني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالايان ياست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادريګو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پيل شو[۳]" په دې سندره کي چه پکته راغلي دي، د ښتنو پاچا دي، ادريګوا او بابهرو هم د ده ملګري پاچهان دي شاعر د کوم جنګ کيسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادريګو لپاره د سهارنيو ستوريو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په ګډه او ملګري له دښمنانو سره جنګيدل، د ويدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

"اي اندرا! ته ډير لوي يې، له تا څخه غواړم، چه موږ ته پيی وري غواوي را کړې! لکه مدهه ياتي تيا Medhyatithia او ني پا تي تيا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کنوا Kanva ټبر، او د تارسادسيو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[٤]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنګ رب النوع) څخه پيوري غواوي غواړي، چه د آريائيانو په ژوندون کي ډير اهميت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کنوا قبيله او يو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توګه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه ښکاره ده، چه اندرا د جنګ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنګري قبيلي سره ډيره مهرباني درلوده، او دا قبيله په هغه وخت کي هم ډيره بډايه او اباته وه ډيري غيلې او ګورمونه ئې درلودل.

د ويدا په بل ځاي کي د پښتنو يادونه هسي شوي ده:

"هغه ډير ښه سندرچي د جنګ په تودوالي کي دا دعا وويله، چه په جنګ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[٥] يرغل وکړ شياوانا Chyavana (د يوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډير تدابيرو هغه مذبح سمبال

[۱] ويدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ٦،۷ فرد.
[۲] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئيايانو په عقيده دوه سپاره ارباب انواع وه.
[۳] ويدا، ج ۲ ص ۱۵۳- ۲۲ سندره_ اتمه برخه ۹ فرد.
[٤] ويدا، ج ۲، ص ۲٦۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.
[٥] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذريعه کولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، توروایانا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه ږغ لري، د نذر مشوبات ئې د سیل په څیر راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ..."[1]

لکه پیشل Pishel مشهور وید پوهاند چه ویلي دي، توروایانا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شیاوان شاعر سره چه د بریگو زوي و، د پاچا مخالفت ولوید.

شیاوانا د آسون له رب النوع سره مینه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډیرو ایرو او خوشبویو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري ومومي، خو اندرا د جگړې رب النوع د پښتونو د ننگیالۍ قبیلي پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاگان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بریالي شو.[2]

په دې ډول پښتانه تل په جگړوکي پر دښمنانو بریالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډیر و، د ریگویدا سندري له دغو جگړو څخه ښه تفصیلات راکوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملگري و، او په جگړوکي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[3]

دا خو پخپله د پکهت یعني د ښښتون ډیر پخواني تاریخي تذکار و، چه د ویدا په پاڼوکي شوي دي، بیله پکهت څخه په ویداکي د پښتو د ځینو قبیلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبایل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

"دیووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبیلو سره جنگونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بریسایا Brisaya پاروتا Paravata دا جنگونه د هیلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati یا هر اوتي یعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وایي: چه په دغو جگړوکي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ویدا پاراوتا قبیله هغه پاروئتي Parueti گڼي چه بطلمیوس یونانۍ جغرافیا وال هم د ارغنداو په ورشوکي ښوولې ده.[4]

ځکه چه ویدا تل زموږ د هیواد مځکي، غرونه، رودونه یادوي او د دې هیواد کتاب دي، نو دا ویلاي شو، چه د هیلبرانټ نظریه رشتیا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستاکي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو یوه قبیله وه، په پښتنوکي تر اوسه هم په دغه نامه ځیني قبائل سته، مثلاً په سلیمان خیلوکي تر اوسه هم داسو Dasu قبیله سته.[5] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سیوۍکي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

[1] ویدا، ج ۲ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.
[2] د ویدا ص ٤٦٥، ج ۲، فټ نوټ.
[3] ریگویدیک کلچر، ص ۳٥٦.
[4] کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۸۷.
[5] حیات افغاني ص ۲٥۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړ گنې[1] بریسایا کښې مېښ اوس هم سته بړېڅ Barech ئې بولي، چه د قندهار په ښوراوک کي اوسي او د هیواد په جنوني څنډو کي تر هلمنده او سیستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان بړېڅ کسې تر اوسته مشهوري دي[2] او په هند کي هم د پنجاب ویرڅ Variach قبیله دغه بړېڅ ته رسي او د جنوبي هند بهرایج ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ویدا پاراواتا چه بطلیموس د ارغنداو پاروئیتي قبیله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزو کي پروټ Parut نومي پېنه شته[3] ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواتا قبیلې ته نژدي دي.

په دي کرښو کي زما مقصد د پښتنو د تاریخ بیانول ندي، بلکه تش دا خبره څرگندوم، چه د پښتون نوم او مدنیت د ویدا همزولي دي، او بیله دې نومه د پښتنو د ډېرو قبیلو نومونه هم په ویدا کي راغلي دي.

پښتون په اوستا کي (پښتون، بخدي)

تر ویدا وروسته زموږ د هیواد یو مهم تاریخي سند د اوستا کتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق,م په شا و خوا کي نیټه دي دا کتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوگانو کي کښلي شوي دي، او زموږ د هیواد تاریخي وثیقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون یا پکهت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ویلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وویل: چه آریا د توکم مرکزي هیواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده.د ویدا پکهت، د هیروډوت پکتي یا پکتیس سره یو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بیا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ریښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ویدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ویدا په یوه برخه اتهروا ویدا Atharva Veda کي کښې مېښ دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[4] په مهابهارت کي بهلیکه Bahlika کښل سویدي[5] او پانیني Panini د سنسکریت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر میلاد دمخه په څلورمه پیړۍ کي په بهیکه قبیلو کي ډېر قبایل راوړي، او هغه ټول بلخیان بولي، پخپله په اوستا کي چه د آریائیانو د هیوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[6] Bakhdi دي چه په اوستا کي بخدیم سریرام "ښکلي بلخ" هم بیا ذکر شوي دي، او لکه د

[1] حیات ص ۱۵٤.
[2] حیات ص ۲٤۱.
[3] حیات ص ۱۱۸.
[4] آریانا ص ۹٤ - ۱۱۵- ۱۱۷.
[5] اردو مهابهارت.
[6] وندیداد - لمړی فرگرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا فرهنگ (ص ۱۱۰) چه لیکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) یا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي یا باختري ځني جوړېږي.

پروفیسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژدیوالي څخه دا نتیجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وایي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي میلادي پېړۍ لیک دي، بخل بامیک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځیني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وګورئ.

د ویدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ-ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت یا بخت یا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکریت او اتهروا ویدا: بلهیکا سو. او د:

مهابهارت: بهلیکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پاړسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ریښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم ځني زیږیدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هیڅ شک نه پاتیږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=ښندي، پښتي. چه د یونان مؤرخینو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او یوناني مؤرخین

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آریا له هغو مشهورو قبیلو څخه و، چه د ویدا او اوستا د لیکلو او غږولو په وخت کي ډېر شهرت درلود، د مدنیت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هیواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملګري اوسیدل.

دې قوم تر ویدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخینو په ښه نامه ستایلي دي او هیڅ وخت یو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د یونان مشهور مؤرخ هیروډوت Herodote (٤٨٤-٤٢٥ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافیا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هیواد د پکتیکا

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.

[2] د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pactyica په نامه یادوي چه د انډوس Indus (اباسین) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډېر عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستینان دي، وطني غشي او لیندۍ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[1] هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax یوناني امیر البحر د داریوش (۵۲۱-۴۸۶ ق،م) له خوا د بحیرۀ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتیروس[2] Caspatyrus له خوا د پکتیکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحیرۀ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسیدي[3] سکائي لاکس پخپله سیاحت نامه کي د پکتیکا ذکر هم کړي دي.[4]

علاوه پر دغه هیروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتیکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه موږ در وښوولہ او د پارتیا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هیروډوت ئې په ارمینیا Armenia کي نوم او بیان راوړي دي.[5]

د یونان یو بل جغرافیا لیکونکي بطلمیوس کلودیوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هیواد "پکتین" یاد کړي دي، دي وایي: چه پکتین د پاروپامیز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتیانو مسکن دي.[6]

بطلیموس چه تر هیروډوت را وروسته د دوهمي میلادي پیړۍ په لومړۍ نیمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هیواد راښئي او دا ځني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنیا کي ډیر و، او دا قوام هر چا پیژاند.

د ویدا پکهت د یونان د جغرافیاوالو او تاریخ لیکونکو له خوا پکتي، پکتیس او پکتویس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلومیږي، چه دا تغییر د یوناني ژبي د لهجې او خصوصیت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفیسور لاسین Lassen چه د یوناني باختري پاچهانو تاریخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د یونان پکتویس له اوسني پښتون سره تطبیق کړ. وروسته دا نظریه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او گریرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافیائي موقعیت له مخي د یونان پکتویس پښتانه وبلل او دا علمي نظریه ئې ثابته

---

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ۲.

[2] ځیني وایي دا ښار د کابل په حدودو کي و، ځیني ئې د کشمیر پر خوا بولي.

[3] د ویلر جغرافیاي هیروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاریخ هیروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلوپیدي اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاریخ باختر راولسن ص ۳۰.

[4] راورتي د پښتوگرامر مقدمه ص ۳۱ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.

[5] د هیروډوت جغرافیا ص ۲۸۱.

[6] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه او اوس تړول مورخين د ويدا پکهت او د يوناني مورخينو پکتويس دغه پښتون ملت گڼي[1] چه د دوي مدنيت او د نامه تاريخ ډير قديم دي او تر ۱٤۰۰ ق،م پوري رسيږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارتهولډ مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸٤۳ ق،م يو مخروطي ستون جور کړي دي، او د بختي اوښانو تصاوير پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کيدل[2] اسلامي مورخين هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سيستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کيدل[3] په اوسني پاړسو او پښتو کي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاريخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰٤۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدايا وليږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزديکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطريق پيشکش گذرانيد."[5] دا اوښان هم پښت او بخت يعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ريښې هم په دغو نومو کي دي.

نتيجه

له دغو تړولو تاريخي پلټنو څخه اوس دا نتيجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تيريدلو او تللو سره اوړي يعني ځني حروف زياتيږي، او ځني کميږي، ځني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي يو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت)لري.

پ به ب اوړي لکه: د پاړسو شب = د پښتو شپه
د پاړسو به = د پښتو په
د پاړسو سبک = د پښتو سپک
ک په خ اوړي لکه: د پاړسو کلاه = د پښتو خوله
د هندکو مکهه = د پښتو مخ

---

[1] د بارتهولډ تاريخي جغرافيا ص ۱۳۰.
[2] د بارتهولډ تاريخي جغرافيا ص ٤۹-۵۰.
[3] په طبري او الکامل کي د عمر و ليث مبحث وگوري.
[4] تاريخ سيستان ص ٦٦.
[5] عمل صالح يا شاه جهان نامه، ج۱ ص ٤۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندکو پکاول = د پښتو پخول
خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي
د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي
د ښښتو خار = د پښتو ښار
(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفیږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور
د پښتو ستنه = د پښتو ستن
د پښتو لمنه = د پښتو لمن
د په ت اوړي لکه: د پاړسو آباد = د پښتو ابات
د عربي زیاد = د پښتو زیات

دا د اوښتني اصول په آریائي ژبو کي ډیر باب دي، او ډیري کلمې په هندي او پښتو او ایراني ژبو کي یو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له یوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آریائي قدیمي ریښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ریښې ومونډلې، او په زاړه تاریخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاریخي پلټونو په سیوري کي تاسي ته دا خبره زیاده سي، چه پښتون د ریگویدا تر لیک یعني تر ۱٤۰۰ ق،م لا دمخه یو مشهور او نوموړي او ننگیالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخینو وپیژاند او ذکر ئې په قدیمو او نوو تاریخي کتابو کي راغلي دي.

یو اولس چه هسي روڼ تاریخ لري، مدنیت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شیانو وجود او خوندي کول، په یوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاریخي دورو کښي پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بی له هیڅ شکه دوي باید ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاریخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ویدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډیر پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاریخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبي نیټه هم بویه چه ډیره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي یو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي یا اندکي هندوستاني ته وایي، چه دا نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د یونان مورخینو اندیکه Indika ضبط کري دي[1] که د دغي قاعدې سره سم یو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ی) هر وخت لویږي، نو به هندکو یا اندکو Indko ځیني جوړ شي، چه پښتانه د هندیانو ژبي ته وایي، او چه کلمه سره سپکه او تخفیف شي نو (انکو) یي هم بولي، یو شاعر وایي زه خوار پښتون یم انکو مي څه زده؟ راته وئیږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل ګاونډي اقوام دیګان Digan بولي او ژبه یي په هغه قاعده دیګانو Digano بولي. دغسي هم د پاړس ژبي ته پاړسو Parso وایي نو که د ریګویدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر یو مجهول (و) زیات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا یي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې یو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډېر مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم یوه کوچنوټې کلمه ده، مګر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجماعي نظام ئې په لمن کي ونیو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښیګړي، ملي دودونه او جالونه یعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه یادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډېره مینه لري، او پښتو د دوي د ملیت څرګنده نخښه ده.

که یوه پښتانه ته وویل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، ګویا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځیني وکړه نو د پښتنو په حیاتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: یعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د ښښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه یو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علمیت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وویل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: یو سړي چه په ټولو انساني شریفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتین او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وایي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعمالیږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. یعني یوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړیده، او له هغه څخه نه تیریږي. پر خپله پښتو ټینګ دي، یعني پر خپله وینا او وعده ټینګ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چپرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

د بلا غشي مي خیژي له پوښتو زه خواجه رزق الله نه پریږدم پښتو[2]

خپله پښتو تر سره کول: یعني خپله وعده او اراده تر پایه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دریدل، تر څپله وینا تیریدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

---

[1] ایران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون کیدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دریدل، او ښرګند اعلان کول، سپیڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصادیق ډېر دي، دلته د دې کتاب وظیفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زیاتي څېړنه وکړي، فقط په دغه یوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنیو پوهانو آراء

تر ډېره وخته پښتو ژبي ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ویلي و "بکره او پیغله وه" په نونسم عیسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شیوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنوکي دوي ژبي هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو یوه نوې ښانګه د علم او تحقیق په دنیا کي بیرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقین Orientalists بلل کیږي، او موږ په پښتو لومړنۍ ته خاتیځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتیځ پوهاند وایو، چه په پاړسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو یقیناً تاریخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ایران ډېر لیکونه او د هند او چین زړې ژبي زده کړې، مړې ژبي چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ویلي کیږي، دوي بیرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او لیک لیاري ئې کشف کړې، په دغه پوهانو کي یوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارایائي مدنیت د پلپني لپاره زیارونه کښل، د هند آریائي ژبي ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ایران ژبي ئې وپلټلې، زړه پاړسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه یو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډېر علمي تحقیقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او ګرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.[1]

د موسیو برتلز روسي خاتیځ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا ګولډن شتت الماني پر پښتو یو کتاب وکښ او ځیني لغات ئې پکښي را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ع په سینټ پترز بورګ کي طبع او خپور شو له دې څخه موږ ته ښرګندیږي چه یو سل او پنځوس کاله پخوا یعني یوه نیمه پیړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختوکي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړې دي.

پروفیسورکلیپروت Kleproth لیکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سمیتکي Semitic یعني سامي ژبو څخه ګڼلې ده مګر زه وایم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانیک Indu-Germanic (هندو آرین) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او ګرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفیسر ډورن Dorn چه په پترزبورګ کي اوسیدي او په ۱۸۴۷ع کال ئې یو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتیځ پوهانو یعني مستشرقینو د زیار او تالیفاتو مفصل تاریخ ولیکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کیږي.

[2] د راورټي د پښتو ګرامر مقدمه، ص ۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي وائي: پښتو نه په ترکیب نه په لغاتو او نه به گرامر کي له عبراني Hebrew او چالديک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تیوټن Indu-Teutonic ډلي څخه گڼله کیږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسیدونکي دي.[1]

مورخ اډلنگ Adelung لیکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډیر معلومات نلرم خو دا ویلاي شم، چه دا ژبه ډیره اصیله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي لیکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلومیږي، ځکه ډیر الفاظ چه دا ژبه ځیني جوړ شوې ده، او هم خورا ډیر افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ریښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبي اصلي اجزاء گڼل کیږي، بیا هم ځیني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژدیوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښي ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، یوې هم له ساماني ژبي سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبي سره یې نژدیوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ویلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبي لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډیر کتابونه ئې پکښي لیکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو گرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵٦ ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث کوي او د آریائي او سامي ژبو سره ئې د گرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتیجې ته رسیږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډیر شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وایم، چه پښتو د سنسکریت او ژند سره ډیر نژدې والي او له پهلوي سره هم ټینگه اړه لري... که د پښتو ژبي د ټولو سیمو ادبیاتو ته وگورو را ښکاره کیږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډیره بډایه ده، ډیر شعراء او مؤلفین پکښي تیر شوي دي، پر دغو علاوه ځیني ملي سندري او سپرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ویلي کیږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلي ملي بدلي او سندري را په یادوي او ډیري مي د پیښور په هستوکڼه کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بیلیو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ ع په شا او خوا کي د بنگال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو گرامر کښلي او په تاریخ کي ډیر کتب لیکلي دي، دی د پښتو

---

[1] راورټي ص ۲۹ ـ د ډورن د مقدمې په حواله.

[2] متریډیټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.

[3] د کابل پیښې Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.

[4] د راورټي پښتو گرامر ص ۳۷-٤۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې بر اصالت هسې وائي: "له ټولو څېړلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکریت یوه خور ده، او ځکه چه د هند او ایران تر منځ ویله کیږي، نو په پیړیو پیړیو د پارسي اثرونه پر لویدلي او ډیر الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبې خپل ځان او قواعد نه دي بایللي، او د فیلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شیان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي..."[1]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمسټټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده یو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غرو کي ګرزیدلي، او ډیر ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظریه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پیدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) یا د یوې بلي ژبې سره چه زند ته ورته وي، ډیر مشابهت لري. پښتو اشعار د سپیڅلتوب او طبیعي والي له پلوه خاص امتیاز لري، بدایع او نازکخیالي ئې ډیره سپیڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقایع او روزمره پیښې څرګندوي، دا بدلي د ښتنو تاریخ هم دي..."[2]

خلاصه ډارمسټټر د پښتو په نسبت دا عقیده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه یوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا یوه مخصوصه څانګه بلله کیږي، او د زند سره ډیره نژدیکي لري، او اړیکي ئې ډیر ور سره ټینګ دي.[3]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډیر محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو ګرامر وکیښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ریښه هسې رأي ښکاره کوي: "زه په ټینګه او ډیر اعتماد دا ویلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ایراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرین Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کیږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړۍ سر کي هم له هندي او ایراني ژبو څخه بیله شوې ده خو بیا هم له دواړو سره په خصوصیاتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..."[4]

ډوکتور هنري V. Henry چه د لیل د کتابخانې کتابدار او یوه فرانسوي دي، هسې لیکي: "پښتو له یوې خوا سنسکریت او په ځینو شیانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکریت او اوستا دواړه په دغه خصوصیت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصیت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډیر شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکریت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کیږي. او کله کله هم سنسکریت ته ورته وي. د دې ټولو نژدیوالو او مشابهت

[1] د بلیو پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۱.
[2] د ډارمسټټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ۶۲-۶۵ او لومړي فصل.
[3] د برون د ایراني ادب تاریخ، ج ۱ ص ٤٦.
[4] د ترومپ پښتو ګرامر .

(c) ketabton.com: The Digital Library

علت دا دي: چه دغه ژبي له يوې ريښې څخه را وتلي دي، او د آريائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره يو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره گاونډۍ وه، او متوالي اړيکي ئې سره درلودل..." [1]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي گڼل کيږي موسيو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لينگراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

"پښتو د خپل تاريخي قوت او قدرت سره يوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځيني تغيرات هم ور پيښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پاړسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر څپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې گرزولي دي، د اروپا علماو له ډيره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمسټټر او فريدريک ميولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقيده لري چه پښتو د زند يا له يوې بلي ژبي سره لکه زند ډير مشابهت لري، ميولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پاړسو څپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وايي چه پښتو د آرياي ژبي يوه مستقله څانگه، او د هندي او ايرانيو څانگو تر منځ منځگړې ده، د ترومپ دا نظريه پروفيسور فون سپيگل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټيمگه مني، گريرسون Grierson او پال تيډسکوي ئې هم تائيد کوي... که څه هم د علماو په رايو کي ځيني کوچني اختلافات ليدل کيږي خو بيا هم ټول متفق دي، چه پښتو يوه زړه او قديمه ژبه ده، او هندي او ايرانيو څانگو سره د خور نسبت لري..." [2]

ميجر لوريمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو يو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دى د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: "پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډيره ارته ژبه نه بلله کيږي، خو د خيالاتو د ښکاره کولو لپاره ډير قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرگند دي، دا يوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتياز خاصيتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصيتو سره بيلولاي شو، که څه هم د پاړسو په توگه نازکخيالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جگړو کي لږ خساره ليدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلوميږي، چه د يوه پښتانه سره خبري وکړې، يا د دوي ادبيات او کيسې مطالعه کړې..." [3]

---

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ٥-١٠.

[2] د لينگراډ د اکاډمۍ د لسانياتو سلسله، ج ٤.

[3] پښتو او د پښتو گرامر او قواعد د لوريمر تأليف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستني ډېر محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گریسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور دیي، چه لنگوسټک سروې آف انډیا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کې لیکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آریائي اقوام د خیوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسیدل، له هغه ځایه یوه ډله تر هندوکش را واوښتل، د کابل له درو څخه هند ته تیر شول، او بله ډله هم د ایران پر خوا ور شیوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرین یا هندو ایرانین Indu Aryans ژبي وایو، له قدیمي زمانې څخه دا آریانان پر ډېرو قبیلو ویشل شوي وه، مثلاً د داریوش Darius (۵۲۲-٤٨٤ ق،م) په ډبر لیک کي دوولس قبیلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبیلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډبر لیک زاره پاړسو Old Persian چه په پارس کي ویل کیدله او د شرق ژبه یعني اوستا Avesta سره بیلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډېرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو موږ ځیني آریائي ژبي د پاړسو له نسله گڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پاړسو non-Persic گڼو. ایراني او هندو ژبي دواړه له یوې ریښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته یو له بله سره بیلیږي، که د اوستا ډېر پخواني اجزاء د ویدا د سنسکریت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرگندیږي، خو هر څوني چه وختونه ډېر پر تیر شول، دا دواړي ژبي ډېري سره لیري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډاردې Dardic او پیساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ایراني ویش دمخه ځیني آریائي ذخایر لري له هغو ژبو څخه چه موږ ئې ناپاړسو non-Persic بولو، او د میډې Medic ژبي اطلاق هم پر کیداي شي د پامیر ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د یوې مهمي برخي او ډیروگاونډیو قبایلو ژبه ده، او تر څلوویښتو ملیونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کیږي، مگر د افغان نوم ایرانیانو پر دوي ایښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ریگویدا کي نوم راغلي او وروسته هیرډوت د پکتویس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ریښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، یا ستراېون Strabon یوناني مورخ چه په لومړي میلادي پیړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana یا آوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا همیهیر Varahamihira په شپږمه میلادي پیړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آریائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامیر غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آریائي ژبو به نا پاړسو non-Persic او شرقي کورني یعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفیسور میولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ۱۸٦۲ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آريائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوکتور ترومپ پخپل پښتوګرامرکي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذکرکوي، چه غربي (ايراني) ژبه نده، بلکه په هندي آريائي ژبوکي داخله ده، دا نظريه دمخه پروفيسور وان سپيګل پخپل کتاب Eranische Alterthumskunde کي هم تائيدکړې وه، او هم دوکتور هورنل Hoernle پخپل کتاب د ګاوډي ژبوګرامار Grammar of the Gaudi Language کي هم دغه نظريه مني، خو لوميځ پلا ډارمستټر د هند د فيلالوژيک وفد په راپورت کي په ښه ډول وځيړله (۱۸۸۷ع) او په بل کتاب (د پښتو ملي سندري) کي وويل[1] چه پښتو په زند يا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[2] دا وه دګريرسن نظريات چه د ده دکتاب لمړيو مخو څخه مو لنډکړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاريخ لنډ نظرکوي، او بيا نو مفصلاً د پښتوګرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط کوي، چه دلته زياتي تر دې زموږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل

په لوړوکرښوکي موږ د اروپا د پوهانو د افکارو يوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص کي وړاندي کړه، له دغو نظرياتو څخه موږکولای سو، چه يوه علمي نتيجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبې د تاريخي اصالت په خصوص کي وليکل ښه پسې تائيدکړو.

د اوسنيو پوهانو له علمي پلټنو څه خو لومړي دا مسئله ښه ښکاره شوه، چه پښتو يوه آريائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره کومه اړه نلري، په آريائي ژبوکي هم پښتو د ميولر او ډارمستټر په قول له زند يا زند غندي له بلي ژبې څخه را وتلې ده، مګر تر دغو ټولو د ډوکټور ترومپ نظريه حقيقت ته نژدې ده چه پښتو د ايراني او هندي آريائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[3] او په تاريخي دلايلو بايد دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبې يا آريک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقيماً د زند او سنسکريت خور ده. په راتلونکو مخو او څيړنوکي به تاسي د دې تاريخي حقيقت دلايل او براهين مفصلاً ولولي، او دا خبره به د يوه تاريخي مستند حقيقت په ډول درته څرګنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځينو مورخينو او ليکوالو پښتو له سامي او عبري څانګو څخه ګڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دين سره يو ځاي زموږ هيواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبې کلمات او لغات د ديانت په اثر په پښتوګډ شول، نو هر چا چه په پښتوکي عربي مفغن کلمات ليدلي دي، حکم ئې کړي دي، چه دا ژبه له سامي

[1] د دې نظريې شرح دمخه تيره شوه.
[2] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.
[3] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ څخه ده، مگر دا خلط او گډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دين سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدو کي ووينئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کورتې د هغې ژبې کلمات او لغات نه وه په راگډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه گورو، سوچه او لغړ پښتو دي.

يو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او يهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زمونږ د وطن په ښارو کي خپور شوي و، مسټر فرلانگ په ۱۸۹۷ع کي ليکي: چه د سيريا يوه پاچا د يهودو ډير اقوام له بيت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا يهود په ۶۳۰ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستيدل، دوي وايي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[۱]

دا نظريه چه آريائي مدنيت له سامي ثقافت سره په ويدي زمانو کي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرگنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بريډل کيت D.R. Berriedalekeith د ايډنبرگ يونيورستي د سنسکريت پروفيسور هسي ليکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ويدي خلقو له سامي بابليانو Babylon Semitic سره هم اړيکي او روابط درلوده، د ريگويدا په يوه عبارت کي چه بينکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ريښه ده، د ځينو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بريبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ويبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[۲]

دغسي هم د منا mana کلمه په ريگويدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټينگه د يوناني mina سره نښلي، چه يونان هم له فنيقيانو Phoenicians څخه اخيستې ده[۳] دغسي هم پرسو Paracu چه د تيشې او تبر په معنا ده سامي اصله گڼل شوې ده، خو دا ټوله يقيني ندي، اما سره د دغه هم سړي ويلاي شي، چه سامي لوي مدنيت د آريائي خلقو سره نژدې اړيکي درلوده، که څه هم په ريگويدا کي ظاهراً نا آريائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بيا هم ځيني گوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنيت اوضاع له سامي مدنيت سره نژدې کيږي.[٤]

دغسي هم په وروستنيو وختو کي نکشيترا nakshatras يعني قمري بروج او منازل په ټينگه له سامي مدنيت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ريگويدا کي هيڅ ذکر نشته، فقط په وروستيو برخو کي د دغو يادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آريائي مدنيت روابط په پخوانو زمانو کي منلاي سي.[۵]

---

[۱] د فرلانگ ساينس آف ريليجن، ص ۳۹.

[۲] د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

[۳] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ۵۰-۵۱ او د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

[٤] د اولډنبرگ د ويدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفيد د ويدا مذهب، ص ۱۳۳.

[۵] کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو مورخینو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائیلو خروج د خراسان پر خواو ذکرکړي، او دا ئې راوړي دي چه د یهودو ځیني ډلي پر دې خواو آبادي وې[۱] که موږ د جغرافیا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښاروکي ځیني یهود اوسیدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تالیف د گوزگانان مرکز او پایتخت "جهودان" بولي او وایي چه په گوزگانان (د اوسني میمنې په حدودو) کي د عربو ځیني ډلي هم اوسیدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[۲]

له دغو تاریخي دلایلو څخه دا ویلاي سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم یهود او عرب یعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبیعي خبره ده، چه د دوو قوموگډون او نژدیوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو یو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتیجه وي، چه په پښتو ځیني عبري یا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کیفیته څخه ځیني خلق پدې فکرکي لویدلي وي، چه پښتو هم عبري یا عربي ته ورته یعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معیار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظریه افسانه وگڼله، او د ښتو تعلق ئې له بني اسرائیلو سره خورا لیري وباله[۳] او موږ دا خبره په تیرو مخوکي د پوهانو د اقوالو به ترڅ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاریخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلایلو اینښول کیږي، او سړي نسي کولاي چه په تشو اقوالو په تاریخي پلټنوکي د ځان ویسا وکړي، البته که روایات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاریخي خبره خورا ټینگه وي. په اوسنیو علمي اساسوکي چه د تاریخ لپاره خورا اهمیت لري، د ژبو مقایسه او پر تله کول دي، دکومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولاي شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډیره آریائي ژبو او زند او سنسکریت ته ورته ده، له آریائي ژبو سره عنصري او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظریه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنیو لیکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل یوه کتاب کي ځیني کلمات سره ټول کړي دي[٤] چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگرکه موږ په غور او ځیر وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکریت کي هم سته، نوکه موږ دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځیني کلمات له

---

[۱] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.

[۲] حدود العالم, ص ٦٠-٦١.

[۳] گزیټیر افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ع طبع.

[٤] نسب نامهٔ افاغنه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائی پخوانو ژبو سره ورته وي، باید چه آریائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقیق له مقیاسه ډیره لیري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دلیل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (ګور) غر، او جمع ئې ګورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ۵۷ او ابن بطوطه سیاح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[1] مګر اوسني اروپائي محققین وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آریائي دي، د اوستا به هوم یشت برخه کي ګیري د غره په معنا راغلي[2] او هم په خورده اوستا کي کټ مټ په دغه معنا دي[3] په سنسکریت کي هم ګیر او ګیري giri د غره معنا لري.[4]

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډیر اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ریښې څخه دي، چه په منځوۍ آسیا کي د آریائي قبیلو او ځایو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصیل ورکوي.[5] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وایي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وایي.[6] دا خبره د عربو جغرافیا لیکونکو هم ذکر کړیده، یاقوت حموي د البشاري په حواله لیکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جور سوي دي چه د غره معنا لري.[7] منهاج سراج جوزجاني چه زموږ د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان لیکي.[8]

ښه اوس نو سړي ویلاي سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آریائي دي، که په عبري ژبه کي (ګور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کیږي، نه لیري ته.

[1] نسب نامهٔ افاعنه، ص ۷۰.
[2] فرهنګ اوستا، ص ۲۷۲- اوستا لومړي ټوک لسم یسنا.
[3] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤۹۷.
[4] هندي او انګلیسي قاموس، ص ٦۱۱.
[5] د بارتولد تاریخي جغرافیا، ص ۸۸.
[6] د پامیر ژبي.
[7] معجم البلدان، ج٦ ص ۲۷۷.
[8] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ۲۱٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځاي دي ليکي: چه د پښتنو نوم له عبري پشت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[1] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکو کي ريگويدا او يوناني مورخينو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولايل چه دغه خپل او نژدې نوم پريږدي، او له سامي مځکو څخه ياشت را واخلي، او پښتو ځيني جوړه کړي.

دي بيا وايي: چه شلح پتيري ډوډۍ ته وايي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ويشله) ځني جوړه سوي ده[2] حال دا چه اوسنی علم د فيلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ويشله جوړه شي هيڅ فيلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ويشلې ده. په قندهار کي تر اوسه هم دغسي وايي، له پښتو مصدر ويشل (تقسيم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتياج لپاره ژر ژر پخيري او ويشله کيږي. يو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، يو ساعت دو ساعته ئې کښيږدي، بيا ئې نو پخوي، دا ډير وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خيشته کړي، تبخي تود کړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د وږو خلقو په منځ کي وويشله سي، دې ته نو ويشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ويشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډيره لري ده.

دا يو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائيلو او سامي کهولو له نژدي هستوگي او گاونډي توبه څخه پښتو ته پيدا شوي دي.

يوه ضروري يادونه

دلته بايد دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجوديرو کشفيات دا ښيي، چه شپږ زرو کاله دمخه يو مشترک مدنيت د دې ځايه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آريائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تگ راتگ روابط هم طبيعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم يو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم يو له بله سره اخيستل کيږي، او سره گډيږي. مثلاً موږ ډير سوچه او لغړ آريائي د سنسکريت لغات وينو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا ليري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، يا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توگه د اپت apat پښتو کلمه وگوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکريت کي هم عيناً

[1] نسب نامه، ص ٧٠.

[2] نسب نامه، ص ٧٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

apat يا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پريشانۍ او خفت او رسواتوب په معني ده[1] په پښتوکي هم دا کلمه په دغو معناؤکښې مې ژوندۍ ده، لکه پدې لنډيوکي:

لکه شين کښت ژليو زمول کړم را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د وير اپت را باندي راغي په بيلتانه کي د زړه ويني تويومه

ځکه چه سنسکريت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته موږ دا ويلاي سو، چه اپت هم آريائي کلمه ده، پښتو او سنسکريت له عربی څخه نده اخيستې. دا يوه کلمه ما د مثال په توگه راوړه، که نو داسي کلمات ډيري دي، او تر اوسه هم په پښتوکي مستعمل دي.

نوکه داسي کلمات ومومو چه اوس هم په پښتوکي وي، هم په عربي کي او په نورو آريائي ژبو لکه سنسکريت او زندکي هم وي، دلته نو موږ په ټينگه ويلاي سو، چه هغه کلمې آريائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آريائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دليل هم نه گرزي، دې ته چه موږ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آريائي ژبو له هندي کهوله، يا د ايراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ويلي دي دوي ليدلي دي، چه د پښتو ډيرگرامري خاصيتونه او لغات د هندي او ايراني ژبو سره ورته دي، نو ځينو ايراني بللې، او نورو بيا هندي گڼلې ده. مگر موږ دلته د خپلو تيرو ليکونو په رڼاکي په ټينگه وايو:

لکه ډيرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ايراني. بلکه له اصلي آريائي ژبي څخه مستقلاً او مستقيماً زيږيدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ايراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. دکتاب په راتلونکو برخوکي چه پښتو د ويدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرگنده سي.

[1] هندي او انگليسي قاموس، فرهنگ نظام، ج۱ ص ۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريمه برخه

پښتو او د ويدا ژبه (سنسکريت)

د ويدا ژبه - سنسکريت - ويدا او د سنسکريت نور مشهور کتب - د ويدي ژبي او سنسکريت ژوندي کلمات په پښتو کي - د مقايسي اصول - ويدا - ريگ او ريشي - سمهيتا- سروتي - سمرتي - سيند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکريت نوم - دسيو - څلور ډلي - برهمن - کشتري - ويسيا - سودر - ورڼه - من - ستهان- نمزدک مزدا - ويا کرن - منو- دتاله من - پيسې -کر - اجتماعي تشکيلات- پتي - کولا - گرامه - ويسه - پور - سميتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډيوس - پريتهي وي او نور ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او د ویدا ژبه

یا پښتو او سنسکریت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ویش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکریت نژدې اړیکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکریت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنیا ژبي د مقایسوي فیلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقیق لاندي راغلي دي نو په دغه خوا کي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښېوتلي دي - ټولي آریائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ایشیا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له یوې ریښې او یوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړیکي او روابط هم له سنسکریت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرګندیږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئیز (مقایسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او ګرامر او لغات او اصوات له سنسکریت سره مقابله کړم، تر دې څېړني وروسته به دا تاسي ته زباده شي چه په رښتیا هم پښتو د سنسکریت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آریائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکریت مقایسوي اوضاع ښه وپیژني دا دواړي ژبي چه د تاریخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړاي سي نو بویه چه تر هر څه دمخه تاسي یو وار پخپله سنسکریت ژبه هم ښه وپیزي او د دغي ژبي تاریخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ویدا ژبه

د آریائي اصلي ژبي تفصیلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وویل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني څانګي بیلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ایراني څانګو په نامه در وښولې او د ویدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آریائي ژبي تحولات او اوښتني موږ ته را ښئي.

---

[1] د لاکمنیا کتاب په ویدا کي شمالي هیوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقيقت کي د ويدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پښر په لاس کي نسته ځکه ځني پخوانۍ برخي ورکي او له لاسه وتلي دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کي د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه کتني کړي دي دوي دا عقيده لري چه د ويدا کتاب ډيري سندري ورکي دي او دغه اوسنۍ سندري چه زموږ په لاس کي دي هم د يوه وخت ندي، دا سندري د ژبي له پلوه ډير فرق سره لري. ځيني برخي ئې زړې او پخواني دي او ځيني برخي ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاريخي مقصد د څرګندوني لپاره بايد لږ څه شرح او تفصيل هم وليکو.

د ويدا بخدي سندري يا زړه او ورکه برخه

ويدا د آريائي اقوامو زړې سندري او اشعار دي چه څلور برخي لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومي سندري" وائي، مګر هغه وخت چه آريائيان د هندوکش به شمال کي اوسيدل اوګښته لا نه وه را شيوه سوي دوي ځيني نوري سندري هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ريګويدا Rig Veda ده چه پوهانو د ريګويدا له مطالعې څخه دا خبره څرګنده کړې ده چه دا سندري په يو وخت کي ندي ويلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبي او تخيل او سبک له پلوه دغه سندري بايد په څو سوه کاله کي ويلي شوي وي.[1]

ويوين دوسن مارتين هم ليکي: چه ريګويدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندري ئې تر نوو (٤،٥) پيړۍ دمخه دي.[2]

له دې څخه چه پخبله د ريګويدا معلومي سندري هم د يوه وخت او يوه ځاي او يوې زمانې ندي معلوميږي چه د ويدا ژبي په هره زمانه کي تحولات ليدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بيل شکل او بيله بڼه مودلې ده، او تر ريګويدا دمخه نوري سندري هم په آريائيانو کي وې. پخپله ريګويدا هم ډير ډير د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو يادونه کوي، په دې باب کي ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي ليکي: "د ريګويدا په کتاب کي چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو يادګار ګڼل کيږي، او دا تغيرات چه په ويدي ژبه کي ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندري وې چه هغه ورکي دي، د ريګويدا متن پخپله "پخواني پوهان" يادوي، او له هغه سندري ذکر کوي چه پخوا ويلي شوي وې.[3]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آريائيانو د هندوکش په شمال او بخدي کي ځيني سندري درلودې چه اوس ورکي دي، دا سندري کټ مټ لکه پښتو ادبيات شفاهي وې، يعني لکه د پښتو بدلي د خلقو په ياد وې او يوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کيدې او دغه سندري "د آريايانو ورکي بدلي" بولي.

[1] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، ص ٤٥.

[2] د هند د شمال غرب جغرافيا ٩.

[3] د ډوټ کتاب د ايريانيزيشن آف انډيا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته چه آريائي اقوام د هندوكش جنوبي ورشوګانو ته را شيوه سول نو دوي د سپين غره، ارغنداو، كنړ او سوات په غرو او دروكي ځيني سندري درلودې او بيا چه تر اباسين (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوګانو كي دغه بدلي پسې بشپړي كړې چه د ويدا كتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهيتا Samhita يعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ويشلي كيږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ريګويدا دمخه هم زموږ په هيواد كي آريائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آريائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مګر دې ژبي تحول وموند، او ويدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ويدا د كتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځكه چه په ويدا كي موږ د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښكاري چه د پخوانو او وركو بدلو ژبه هم دلې ويله كيده او د معلومو سندرو ژبه يعني "ويدي ژبه" هم دلې زموږ په هيواد كي د هندوكش جنوب ته پيدا شويده.

د معلومو سندرو ژبه يا ويدي ژبه

د ويدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پكښي شوي دي، موسيو وكرناګل Wackernagle وائي: چه آريائي ستانو او روحانيونو يوه ژبه ويله چه د صوت له پلوه له ويدي ژبي سره يوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو كي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زموږ په لاس كي دي، په اوښتلي شكل را رسيدلي دي. كه نه وي ويدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشكال پكي وه، دغه معلومي بدلي چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پيړيو پيړيو ئي له زاړه حاله تغير كړي دي له دې جهته د BH او DH حروف يوازي په H كښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (L،ل) راغلي دي.[2] په دې ژبه كي چه كوم تغيرات او تحولات پيښ سويدي هغه ټول د ريګويدا له لسو ټوكو څخه معلوميږي د دغه كتاب د لومړيو سندرو ژبه د ويدي ژبي لومړنې شكل دي، وروسته وروسته چه د كتاب لسمي برخي ته نژدې كيږو ژبه ئې تغير كوي او ښكاره ښكاره اختلافات پكښي ليدل كيږي، حتي د ريګويدا ضمايم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ويدي ژبي پيړۍ په پيړۍ تغيرات ښه را ښيئي، او لكه پوهان چه وائي د ويدا د لومړيو برخو او وروستنيو تر منځ بايد اقلاً پنځه پيړۍ تيري شوي وي.

د ريګويدا ځينو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (ګاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډيره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خيال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ويدي ژبي محرفه ده او د سنسكريت اوښتلي رنګ دي، تر ډيره وخته

[1] پخپله د ويدا او سمهيتا د كلمو په خصوص كي به وروسته مفصلاً بحث وكړم.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويليام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټينګ ؤ څو چه پروفيسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[1]

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول څرګنديږي، چه د ويدي ژبي پيدايښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښي پيدا شوې ده او هغه نو زموږ هيواد او د آريا مرکز دي، ويدي ژبه هم تر ډيره پر خپل حال پاته نشوه، آريائي اقوام تر انډوس (اباسين) تير شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حيات د نوي چاپير اغيزې هم طبيعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ويدي ژبي څخه يوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پيدا شوه، چه سنسکريت ئې بولي.

سنسکريت

د سنسکريت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[2] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ويدي ژبي له تهذيت او سمولو څخه پيدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آيا کوم وخت دا ژبه ويله کيده که يه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکريت يوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډير دي او د زمانې له يرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او ليکل شوي دي، نو د آريائي ژبو د مقايسوي فيلالوژي لپاره ډير قيمت لري، او سړی کولای سي چه د يوې ژبي اساس د سنسکريت له مقايسې څخه معلوم کړي.

د سنسکريت نوم او د دې ژبي تهذيب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پاڼيني Panini د اټک او د پيښور د حدودو يو معروف عالم او د ويدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ويدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتيب کړه، نوم ئې سنسکريت يعني سمه کړې ژبه پر کښيښو، وروسته دا نوم مشهور شو او ويدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکريت Sanskrit يعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وويله.[3]

د پاڼيني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کيت Keith قول دي[4] ميکس ميولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پاڼيني خپل آثار ليکلي دي.[5]

---

[1] فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.

[2] دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبيق راسي.

[3] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵٤..

[4] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۱۳.

[5] مقدمهٔ تاريخ هند قديم ص ۱۰۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاڼیني مشهورکتاب د ده نحویات دي، چه ټول په ویدي ژبه اړه لري، او تاریخ ئې هم هغه تر مسیح دمخه څلورمه پیړي ده.[1] دا کتاب هر وخت ډیر مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهیایا Adhyaya (وینا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهیایا Asht Adhyaya یعني اته ویناوي نومیدي. دا کتاب په خپل عصر کي ډیر مهم دي او په نورو ژبو او قوموکي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحلیل او تجزیه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پاڼیني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکریت ګرامرکښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقریباً څلور شپیته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښیي چه ډیر تر ده دمخه ئې په دي کارګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاینه Sakatayana او یاسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا یاسکه د پاڼیني سلف او د نیروکته یعني صرف مولف و، او ده د سنسکریت په ګرامرکي دا اساس څرګندکړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پاڼیني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً یو عالم کاتایانه Katayana نومیده چه د ده یادداشتونه او تنقیدي شرح وارتیکه Vartika نومیږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتینجلي Patanjali نومیږي چه په ۱۵۰ق،م ئې د پاڼیني لویه شرح لیکلي، او مهابهاشیه Mha Bhashya نومیږي، او په دغه کي د کلاسیکي سنسکریت تاریخي او تنقیدي پلټني سته، او د پاڼیني له ٤٠٠٠ قاعدو څخه ئې ۱۷۱۳ قاعدې په تنقیدي ډول شرح کړي دي، دی ګوناردیا Gonardiya بلل کیږي، یعني د ګونارده Gonarda اوسیدونکي چه دا ښار شل میله د اودهـ شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکریت د لغاتو کتب او قوامیس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهورکتاب امره سیمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه میلادي پیړي کي د امره کوشه Amra-Kosa یعني (نه نا بودیدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکریت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ریحان البیروني د ٤٢٠ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانیریتي (پانیرت) Panirit لیکي چه خپل مصنف پاڼیني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکریت نوم د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ویدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پیدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ویدا ژبه، او تر ویدا وروسته د نورو کتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکریت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم یاد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.[4]

[1] ویدک انډیا ص ۸۰، بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٤.
[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۷۰.
[3] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۷۸.
[4] بودهسټ انډیا، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنسکريت خورا زړه کتيبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسيدلې ده په ۱۵۰ع کال اړه لري مګر په څلورمه عيسوي پيړۍ کي دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتيبو او رسمي نوشتو کي اسعماليده، او ډيري نوشتې او ډير ليکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډيره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکي وليکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکريت ادبي تاريخ پر دوو برخو ويشل کيږي لومړۍ برخه ئې ويدي ده، دوهمه د کلاسيکي ادب دوره ده، او دواړي د ځينو مهمو مميزاتو او سبک له رويه سره بيلي دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پوري را رسيږي، ويدي دوره عبارت له هغه سمهيتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ويده پکي شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مګر سترا Sutra شرح ئې د ويدي ادب او کلاسيکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسيکي دوره کي د حماسياتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماين شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کي سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنيکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانين ډير مشهور دي.[1]

سنسکريت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ويله کيده ځکه چه د عمومي وينا ژبه بايد ډيره اسانه او ساده وي، مګر سنسکريت هسي د علم په درنو انډيو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولاي او تاريخ هم دا نه ښکاره کوي، چه يو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وايي چه يو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کي ويله کيده، خو وروسته د دې ژبي نوري څانګې پراکريت Prakrit يعني فرعي ژبي پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او ديني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي يا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کي ژوندۍ وه خو ويله کيده نه.

ويدا او د سنسکريت نور مشهور ادبي او ديني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څېړنه او مقايسه له دغو ابحاثو سره مستقيماً اړه نه لري او ښائي چه ځينو ښاغلو لوستونکيو ته دغه شرح او تفصيل بې ګټې وايسي، مګر په دې کتاب کي به ښائي چه ډير د ځينو سنسکريت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپيژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقايسه ده، ولاړ سو، د ويدي ژبي د پيدا کيدو او بيا د سنسکريت لنډ تاريخ هم له دغه جهته دلته وليکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

---

[1] بريتانيکا، ج ۱۹.

[2] فرهنګ نظام، ج ۲ ص ۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثر پوهان دا عقيده لري چه د ويدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهنې په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[۱] ماکس ميولر مشهور ويد پوهان دغه عقيده لري او وروسته ئې گريفت او ماکدونل هم تائيد کوي چه د ويد معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آريائي ژبې څخه پاته وي.[۲]

په لوي سرکي ټولي آريائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ويشلي کيږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti يا شروتي بولي چه معنا ئې "اوريدل شوي او الهامي" دي[۳] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقيده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې گڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، يعني روايي او يو له بله نقل شوي يا په ياد شوي سندري چه دوي به مقدس روايات او عنعنات گڼل. مگر د الهام کيفيت ئې نه درلود.[٤] په لومړي برخه يعني سروتي کي ټول ويدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ويدو شروح او ضميمې او تفاصيل دي چه ټول پر اصلي ويدو باندي بنا سوي دي، ويدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهيتا Samhita يعني مجموعه هم وائي په دې تفصيل:

١- ريگويدا Rig Veda چه دا يو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ١٠٢٨ سندري کيږي[٥] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې يو منډلا (دائره) بولي. د ويد معنا مو دمخه زده کړه. ريگ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجيد او ستاينه او ثنا ده. نو ريگ ويدي د ستايني او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آريائيانو يوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ريشي Richi ويل[٦] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځيني خلق ريگويدا پر اتو برخو Ashtata ويشي او هره برخه بيا پر اتو نورو ټوکو ويشي چه هر ټوک ئې ادهيا Adhya بولي. هره ادهيا ديرش فصله ده چه "درگا" ئې بولي او هر فصل پنځه ويناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ريگويدا ټول د ارباب انواعو ستايني او مذهبي دعاوي دي.

د ريگويدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه ميندلې شويده تر ١٥٠٠ ع پخوانۍ نده مگر په زروکاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آريائيانو کوله، هر لفظ او هره وينا ئې بيله بيله شميرله او په يادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

---

[۱] د ويد تعليم، ص ١.

[۲] دگريفت د ويدا ترجمې مقدمه، ج ١ - د هند د ادبياتو تاريخ، ج ١ - د ماکدونل د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، د دغې کلمې لغوي تحليل او تطبيق به وروسته بيان شي.

[۳] د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

[٤] د ويدو تعليم ص ١ - ويدک انډيا ص ٧٧.

[٥] وايي چه په دغو بدلوکي ١١ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کيږي هم گډې دي (بريتانيکا).

[٦] د دې کلمې شرح او تحليل به وروسته راسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چه ریگویدا ټول ۱۵۳،۸۲٦ الفاظ او ٤۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په یوه حساب ۱۰٤۰۲ او په بل حساب ۱۰٦۲۲ وې.[۱]
علامه البیروني لیکي چه بید (ویدا) یو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي گڼي، او یو مشهور عالم بیا پر څلورو برخو وویشه: لومړۍ برخه چه رگ بیذ ده د نظم یو مخصوص ډول دي چه رج rij=رگ rig ئې بولي.
بیذ یعني د هغو شیانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغیب او ترهیب، د قربانۍ او تسبیح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بیذ لیکل منع وه، مگر وروسته دغه موجوده بیذ بیاس د پراشر زوي ترتیب کړ، او موږ ته پدې نژدي زمانه کي یوه کشمیري عالم بسکر Buskar بیذ وکیښ او د دغه کتاب یو تفسیر ئې هم مرتب کړ.[۲]

۲- دوهم وید ساما ویدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman یعني آهنگ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ریگوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ویلي کیدې او د مارکس میولر په قول د ریگویدا موید مضامین پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ویلي کیدې او شمیر ئې ۱٥٤۹ دي، چه بیله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ریگویدا څخه را اخستلې شوي دي.[۳]

۳- یجور وید Yajur Veda دریمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښي ذکر شویدي. دې وید هم له ریگویدا څخه تقریباً نیمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وایي چه دا نوم له یاجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترویجر (کرشنا) Karishna چه اتریا سمهیتا ئې بولي یعني د ته اتریا Taittiriya ریشي مجموعه. بل سپین یجر (سکلا) چه یاجن ولکیا Yajanavalkya سمهیتا ئې بولي یعي د یاجن ولکیا ریښي مجموعه.[٤]

تبصره: دغه دري ویدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ویدیا Trayi Vidya یعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ویدا Atharva Veda یعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم وید دي، چه د ماکدونل په قول تر ریگویدا وروسته پیدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ریگویدا ته ډیر ورته دي، مضامین ئې په طلسم او جادو او شیطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بیانوي د ریگویدا سره په سندرو کي تقریباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ریگویدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

[۱] ویدک انډیا ص ۷۳ - د ویدو تعلیم ص ۲-۳.
[۲] کتاب الهند، ص ١٦٥ باب ۱۲.
[۳] د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ ویدک انډیا ص ۷۱ - د ویدو تعلیم ص ۲.
[٤] ویدک انډیا ص ۷۱ - د ویدو تعلیم ص ۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر ده.[۱] اتهروا ویدا پر شل برخي ویشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷٦۰ سندري او تقریباً شپږ زره سروده کیږي.[۲]

سمرتي یا د ویدو ملحقات: پخپله د ویدو سندري او سرودونه بیلي دي، چه هغو ته منتر یا گیت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدایات لیکل شوي، او ظاهراً تر پخپله وید وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بیان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وایي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانیاکا Aranyaka او یوپانیشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دویدو په شرح او هم د آریائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډیر اهمیت لري.[۳]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ویدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روایات دي چه تر ویدو وروسته پیدا شوي، او د شرح او تفسیر په ډول لیکل شویدي، سمرتي چه د مضامینو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښي پیدا کیږي، چه اصطلاحاً ئې ویدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتیاتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څیړني دي او معروف گرامري عالم پاڼیني ته ئې نسبت کیږي او د پاڼینیا سکاشا Paniniya Siksha په نامه یادیږي او د دویدو د صوتیاتو او تلفظ لپاره ډیر اهمیت لري.

۲- چهند یعني د اشعارو عروض او معیار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان لیکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ویدا په ساماویدا برخه کي هم د عروضو لړ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- ویاکرن vyakarana یعني گرامر او نحو، چه د پاڼیني مشهور گرامر د ویدي ژبي اکثر قواعد بیانوي او له گرامري تحقیقاتو ډک دي.

٤- نیروکته nirukta یعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ریښو پوهنه etymology په دغه علم کي یو کتاب یاسکانیروکته Yaskanirukta سته، چه د دویدي ژبي د لغاتو ریښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ویدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha یعني هیئت او د اسمانو علم astronomy.

---

[۱] ویدک انډیا ص ۷۲ - د ویدو تعلیم ص ۳.

[۲] اتهروا ویدا دگریفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.

[۳] د ویدو تعلیم ص ۳ ـ ویدک انډیا ص ۷۵ - کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۱۱٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- کلپه kalpa يعني رسوم او آئين او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډير ابحاث د سترا sutra برخي لري او د قوانينو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي مونډلي کيږي مګر ټول دغه مضامين متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً يو کتاب يا يوه يوه برخه ورته ټاکلي شوې او يو يو مضمون پکښي ليکلي شويدي، بلکه که ټول د ويدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بيان لري.[١]

د دويدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ويدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه يعني د زاړه ريګويدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه يعني د نوي ريګويدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه يعني د تفسير او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه يعني د کوچنيو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ويدي ادب په دغه ويشنه کي ماکس ميولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[٢] مګر د کلو په تعين کي اختلاف دي او لکه دمخه چه موږ وښوله د ويدي ادب عصر بايد تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسيږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاګ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاګ وائي چه د ويدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسيږي.[٣]

نور کتب

تر ويدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکريت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آريائي کورنيو د جنګ احوال بيانوي. د پهلوانانو او برياليو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بيتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بياس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د يوه سړي تاليف هم ندي.[٤]

[١] ويدک انډيا ص ٧٧ - بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.

[٢] ريګويدا ج ٤ مقدمه.

[٣] د ويدو تعليم ص ١٠ - ويدک انډيا ص ٧٩.

[٤] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ١٢٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) راماینا: بله مشهوره قصه راماینا Ramayana ده چه دا هم د سنسکریت له مشهورو ادبي کتابو څخه ګڼل کیږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسیح دمخه دا قصه واقع شویده، او بالمیک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بیتونه دي.[۱]

علاوه پر دغه نور ډیر کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پدیش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه یاد شول. اوس چه تاسي ته د ویدي ادب او سنسکریت د آثارو او کتابو یو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو ځم خپل اصلي مقصد ته چه د ویدي ژبي او سنسکریت پر تله او مقایسه ده، له پښتو سره.

د ویدي ژبي او سنسکریت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ویدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژدیوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ریښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډیر سره ورته او نژدې دي، او د ویدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ویدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس موږ استفاده ځني کولای سو، مګر د پښتو کوم لیک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ویدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقایسوي څیړنه د فیلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مګر وروسته چه د پښتو او سنسکریت مقایسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څیړنه کوو، لومړي به د سنسکریت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبیق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ویدي ژبي او سنسکریت سره د پښتو قرابت په ښه ښیر څرګند سي.

د پرتله کولو او مقایسي اصول

د اصلي مقصد تر پیل دمخه باید لومړې د خپل کار اصول در وښیو، یعني په دې ځان پوه کو، چه زموږ دا پرتله او مقایسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکیل لپاره دا څلور لاندیني مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د یوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او یا ئې له بلي ژبي سره مقایسه وکړي، نو ښائي چه دغه لاندیني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځیني جوړه شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمایندګي کوي، او په لیک کي اشکال را ښئي letters

[۱] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ۱۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د حورفو اوښتنه او یو له بله تبدیل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کیږي او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنګه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنګه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنګه دي؟ vocabulary [۱]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقایسه کیږي، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څیړني آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توریو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصیل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دریم خبري یعني د حروفو د اوښتلو او یو له بله د تبدیل څني اساسي خبري در وښیم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ویدي ژبي په مقایسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي یو ځاي لري، چه له هغه ځایه هغه مخصوص ږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نیولي بیا د ستوني تر پایه یعني سینې پوري د حروفو مخارج دي، ځیني توري په شونډو کي ویل کیږي لکه (ب، م) ځیني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځیني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځیني حروف په سینه کي ویل کیږي لکه (هـ، ا).

د دنیا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه یعني توري تر سلو پوري رسیږي او هره ژبه ځانته څني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آریائي ژبو ځیني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بیا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پایه ادا کیږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډېز توري (حروف لبي یا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئین توري (حرف کامي) palatals (ت t، تهـ th، ج j، چ ch،د d، ډ d، رr، ړ r، زz، ژ zh، ږ z، سs ش sh، ښ sh، ل l، ن n، ئy)

۳- ستونیز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh،ګ g، ک k، کهـ kh)

٤- ټټریز توري (حروف سینه یا جوفي) زور (فتحه)، زیر (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

---

[۱] فرهنګ نظام، ج ۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ لومړي پلا د یوه مخرج حروف سره اوړي.

۲- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

۳- کله کله داسي هم پیښیږي چه یو توري په داسي بل توري تبدیل شي چه په مخرج کي ډېر له اصله لیري وي دا نو داسي کیږي چه یو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بیا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نزدې وي، دې ته ابدال بالواسطه باید ووایو.

٤- حروف صحیح یا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت یا صایت یعني ږغیږي توري vowels چه هر وخت صامتو توریو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توریو تلفظ کیږي، د ابدال پر وخت کم قیمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زیاتي کیږي. ږغیږ توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، یy، هـ (حرکي) h، آي i، یو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکیل هم د یوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

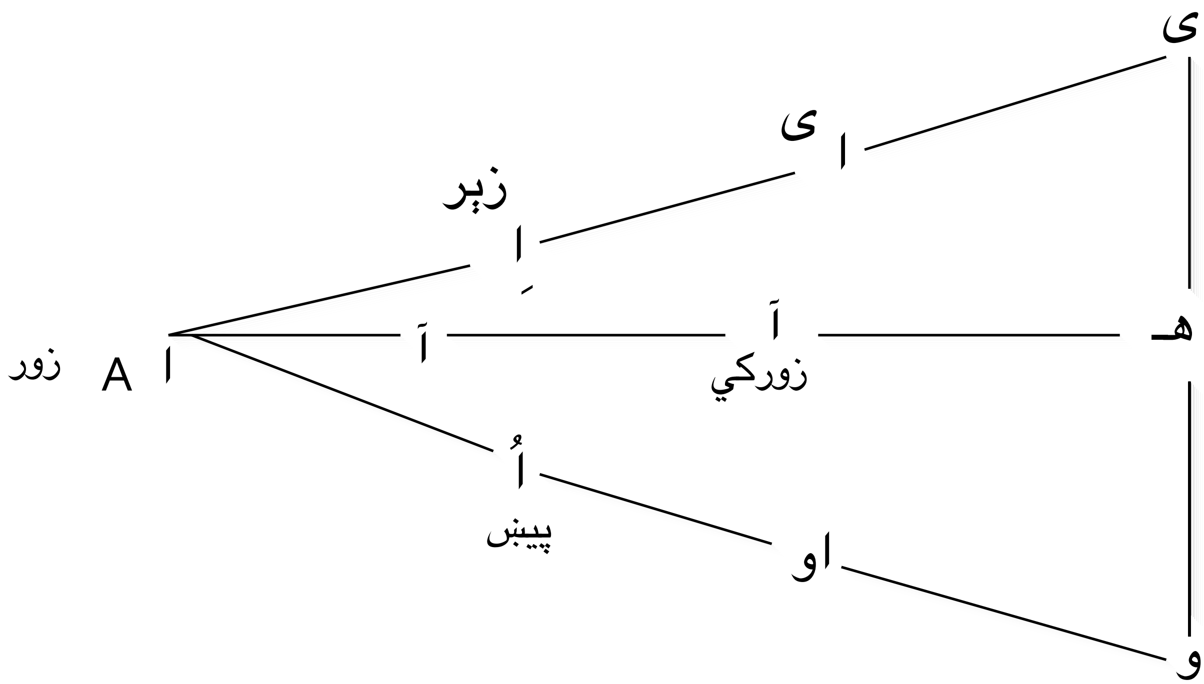

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرګندولو لپاره دا یو مثال دلته راوړل کیږي (اشو) ashva په سنسکریت کي آس ته وایي، په اوستا کي اسپه aspa سو، په پاړسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئي اسپه ده. وګورئ د سنسکریت (ش) تالوئیز توري دي په (س) بل تالوئیز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کیږي، واو شونډیز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځیني جوړ شول.
په پښتو کي (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر ـ ل	ع ـ ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ږ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	څ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ویدا Veda

تر ټولو دمخه باید د ویدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقیده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آریائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]
په سنسکریت کي د ډیرو کلماتو ریښه هم دغه کمله ده، او ډول ډول الفاظ ځني جور شویدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم وید یا علم، زده کړه او ودیا بهایاس vidya bhyas زده کړه، لوستنه ودیا پراپت vidya prapti د علم تحصیل د پوهني زده کړه ودیا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، ودیا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، ودیالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، ودیا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]
په دې ډول د ویدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکریت کي د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تیریدلو سره تغیر او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقریبي ډول بلي خوا ته میل کوي او لږ لږ له خپله اصله لیري کیږي. د سنسکریت ود vada د پښتو ژبي د ډیرو کلماتو سره په ریښه او معنا کي نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکریت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تیره شوې ده.
[2] هندوستاني قاموس، ص ۷٦٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصد ته نژدې دي، او سړی ویلای سي چه له اصلي آریائي ژبي څخه دا کلمه سنسکریت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتو کي محفوظ دي، یا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغیري شوې دي، په دې ډول:

په پښتو کي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لویوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهارکي وایي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې یعني نه لوئیږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ریښې څخه واده vadah جوړ شویدي، چه په واده کي هم وده یعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډیربښت کوي، له دغي کلمې څخه ودیدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، ودیده، ودیدنه ودینګ جوړ شوي دي.

وده یعني لویښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کیږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ویدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتو کي (وده) ده، د دې معنوي تطبیق او تلازم د څرګندوني لپاره دا لاندیني لغوي پلټنه هم د ویلو وړ ده.

د ویدا کلمه چه په اصل کي (وید) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بید beed ضبط شویده، (واو) او (ب) دواړه شونډیز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډیر دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو وید، بید او په پخواني اصطلاح بیذ هم شو[1] چه په پښتو کي له دغي ریښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډیر بد سړی دي یعني هوښیار، عاقل، دانشمند دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصر کي هم کټ مټ د دغه بدھ په نامه کي موجوده وه، او علامه البیروني لیکي چه د هندوانو په عقیده مادهٔ مطلق او مجرده هیولا (ابیکټ) درې شیه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دین، جهل. او لومړۍ یعني عقل ته (بدهه) وایي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مګر د حافظ ساتونکي، مشر او رئیس معنا ئې ومونده، المسعودي عربي مورخ لیکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډیر منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، یعني حافظ الدین او د دوي په ژبه (مو) دین او (بذ) حافظ ته وایي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، یعني سپه سالار په دغه ډول د بیربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هیربذ د رئیس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.
[2] کتاب الهند، ج ۱ص ٤١.
[3] التنبیه و الاشراف.
[4] مفاتیح العلوم ص ٦٤-٦٥-٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو ټولو ځخه دا ښکاري چه (بذ) د پاړسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئیس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهـ او د پښتو اوسني بد سره ډیره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي یو بل مصدر هم سته، بودول budawal یعني ځیني اخستل او تحصیل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پیسي مي ځیني بود کړې یعني لاس ته مي راوستې او تحصیل مي کړي. ښائي چه دا هم یو معنوي تحول وي له دغي ریښې ځخه، دغسي هم ویل کیږي. چه دا شي د بود دي، یعني د گټي او نفعي دي.

له دغو لوړو تاریخي او لغوي پلټنو ځخه نو دا نتیجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بیا (بد) په هغه پخواني (ود) او (وید) او (بید) اړه لري او د دغو کلماتو ریښه پخوانۍ آریائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ریښې ځخه ډیري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آریائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو ځنگه ټینگه رابطه او اړه لري؟

ریگ او رشي Rig-Rishi

د وید شرح او تطبیق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ریگ ویدا Rig Veda د وید د کتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رگ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ریښه سته که یه؟

لکه دمخه چه هم ویل شویدي، د رگ ماده rich ده چه د البیروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج یو ډول نظم و چه د قربانیو پر وخت په درې ډوله ویل کیدي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دریږي، دریم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ویل کیدي، او دمخه جمله بیرته ور سره تکراریده بیا نو بله جمله ور سره یو ځاي کیده.[1]

اوسني پوهان وایي چه رگ د ستایني او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکریت کي هم په دغه معنا ده، مگر که موږ دقیق سو داسي تحلیل کیږي:

گ،ج، چ او بیا ش ټول تالوئیز حروف دي یو له بله سره اوړي، هغه ریج rij چه البیروني راوړي دي، یقیناً د رگ rig معروف ډول دي، په سنسکریت کي ریج riju سم اوسیده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستایلي او د ښو خویو ځښتن ته وایي ریچا richa د ویدي روحانیونو یوه مخصوصه ډله وه، او ریشي rishi یا rikhi د آریائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر ځو ډلي ویشلي کیده لکه مهاریشي، ډویا ریشي، راجا ریشي او دغسي هم رگهـ raghu د هند د یوه مشهور شاعر کالیداس د یوه شعر نوم دي.[2]

که موږ وگورو دا ټول نومونه نژدیوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رگ) ټوله له یوې کورنۍ ځخه دي، او دا ټول د ریشي rishi کلمې ته منسوبیږي، ریشي په پخوانیو آریائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱٦٧.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٢٧، ٤٣١، ٤٣٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روحاني مقام درلود، او د ویدو برخي هم دغو ریشي ګانو ته منسوبي دي، مثلاً یوه برخه د یوه ریشي په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقیده لري، چه دغو ریشي ګانو ته د ویدو د مضامینو الهام کیدئ، او د دغو روحانینو له ارباب انواعو سره ټینګه رابطه درلوده. په ویدو کي د ډیرو ریشوګانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ریشي درلود[1] او هر ریشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطیب بلل کیدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانیو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامین به ئې په شعر کي ویل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ویدا کتاب ځیني ترتیب شو، او هره برخه ئې د هغه ریشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، یا دا چه د آریائیانو په عقیده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ریشي هغه رج rij یا رګ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستایونکي، ثنا ګوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ریګ ویدا، رج ویدا داګرده له یوې ریښې څخه را وتلي شیان دي، او معنا ئې ده د ستاینې، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زموږ په ژبه کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغې کلمې سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده "رشه" یعني خلق او ارثي سجبه مثلاً وایي: دغه ئې د پلار او نیکه رشه ده، یعني د پلار او نیکه خلق او سجیه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه "رشا" ده، دا د هغه چا صفت کیداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ویسا پر کیداي شي، مثلاً زلمي خان ډیر ریشا سړی دي یعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ریشي څخه ریشا یو صفت جوړ شوی دي، دریمه کلمه "وراشه" ده چه د خبري او وینا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بیانوي، چه نه ژبه لري، نه وینا. حمید مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق چه خندل مي د پندګویو په ورشو

معلومیږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وایي بلکه ښیې وینا او دګټې خبري ته وراشه ویله کیږي په دې ډول سړي ویلاي سي چه د ریشي آریائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډیر نژدیوالي او خپلوي لري، ښائي چه کوم معنوي تحول ور پیښ شوي وي، مګر د دغه سره هم ډیر بیلتون نه سره لري، د رشي خاوند ریشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ریشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزیوم دي، د آریائي ریشي کلمې په طبیعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ریشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وینا خاوند و، د وید سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ریشي شاعر هم و، یعني "وراشه وال" و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاریخي کلمې ریښې په پښتو کي تر اوسه سته.

او ریکوید Rig Veda چه رجوید هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم کیداي سي، ریښه ئې دغه رشي rishi ته را رسیږي او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ویدا، د ریشي ویدا، د ښو خویونو او ښې وراشې علم.

[1] د ویدو تعلیم ص ۸ - ویدک انډیا ص ۷۰.
[2] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ٦٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمهيتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ويدا څلورکتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې گڼل شوي دي او هره يوه سمهيتا بلله کيږي[1] مثلاً ريگويدا سمهيتا، ساما ويدا سمهيتا او نور، الماني مستشرق ونټرنيټس M. Winternits اصلاً ويدي ادب پر درو برخو ويشي. يوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهيتا بولي، چه ټول د ويدو متون پکي داخل دي[2] په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغي معنا ته سته سمته samatah يعني مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً وني ښه سمته ميوه کړيده يا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته څني پاته سوه، پلاني ډيري پيسې لري، خو سمته ئې څلوېښت زره کيږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ويدي ژبي سمهيتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفيږي، يا زياتي کيږي، يا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاريخي کلمه ساتلې شويده:

د غم د برخو په ويش راغلم سمت سمت غمونه زما په برخه شونه

يعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ويش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وويل چه د ويدي سندرو يوه برخه يعني متون او څلور سمهيتا، سروتي يا شرتي بولي، او دا عقيده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحليل کيداي سي، د (س،ش،ښ) ابدال يو طبيعي کار دي، سرتي، سروتي د يوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفيفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فيلالوژي کي کوم قيمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف يو ځاي وليکو، طبعاً (ښروتي) کيږي، ښروتي لمړي شروتي بيا شرتي او سروتي شويدي، ښه راوتې، يعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

---

[1] بريتانيکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۷۷.

[2] د هند د ادبياتو تاريخ، ج۱.

[3] د دې کلمې نوره څيړنه د اجتماعي تشکيلاتو په بحث کي د سمتي تر کلمې لاندي راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تیره شوه، د ویدو هغه برخي چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د وید ملحقات او شروح دي، چه د روایت او تحدیث په ډول یو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمیر، او پاړسو شمار، شمردن سره شریک دي. په پښتو وایي شمیرلي یا شمرلي چه په پاړسو کي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، یعني شمیرلي لومړي وار سمردی او بیا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وګوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) لیونی=دیوانه، بیا نو (د) ابدال په (ت) لکه زیاد=زیات، آباد=آبات، شهد=شات.

سیند Sind

دا کلمه هم ډیره تاریخي ده، او بیخي زړه، په ریګویدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راځي، یعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کیږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهیده، یوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهیږي.[1]

دغسي هم سندهو په ویدي سندرو کي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ویدي ژبي (س) په (هـ) تبدیل کیږي، نو د هند نوم هم له سیندهو څخه جوړ شوی دي.[2]

پخوانو آریائیانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلومیږي چه دوي په لوی دریاب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[3]

په اتهروا ویدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده، کله مطلق رود ته وائي، او کله انډوس Indus ته سندهو ویل شوی دي.[4] د اوستا لومړي فرګرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بیانوي. پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسو کي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړۍ فرګرد په ۱۹ فقره کي وایي: "له ښو مځکو څخه بنځلسمه چه خالق پیدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[5]

---

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۷٤ - ویدک انډیا، ص ٦٧.

[2] مدنیت بخش هند، ص ۳۸ - ایران، ص ۲۰.

[3] کمبرج هستري، ص ۸۰.

[4] اتهروا ویدا، ص ۱۲-٤۰+٦۲+۱۰۷.

[5] اوستا، ج۱ ص۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نوم په ويدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سيند) يا يې مخفف (سين) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ويدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سيند، د کنړ سيند ويل کيږي، او په مخصوصه معنا (سيند) يا (اباسين) انډوس ته ويل کيږي، خوشحال خان وايي:

که مو يو ځل رسد وسي تر سنده — بيا دي نه وينم په تورو ستروگو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي يا لکه دا لنډۍ:

اباسين بيا په ځپو راغي — په سر ئې راوړه سپيني خولې ژړ پيزوانونه

يا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بيت:

که ئې درست په سيند کي ډوب کړې هم به سيځې — چه سيځل ئې په نصيب شوله روزگاره

په دې ډول سيند او سين د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ويدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د يوه بوټي نوم دي، چه په ويدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ويدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کيږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آريائيانو مقدس گاڼه، چه دوي لا په بخدي کي سره يو ځاي وه، او پر هند او ايراني ځانگو نه وه ويشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کي د دې بوټي شيره چيښل، او يو راز مشروب به ئې ځني تياراوه، چه نشه ئې درلوده او ډير مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قديمه تر اوسه ډير مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي ليکي: يو بوټي دي ياسمين ته ورته لږ څه شيريني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامهٔ البيرونو د دې بوټي شرح هسي ليکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سرياني ئې عرزا و مغوشي او په پاړسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسيان (د زردشت تبعه) وايي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربايجان کي شين کيدي او چا نسواي موندلاي، ځکه چه مارانو به تل د مرغانو چيچيان خوړل نو يوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځاليو کي ئې گنبيښووه او ماران ئې په وبيرول وروسته دا ښاخله د ځاليو په ونه پوري ونښته او ډيره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډير مشهور و، حکيم محمد حسين دهلوي ئې شرح داسي ليکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پيښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتيه هم بولي ، لاندي ساق ئې يو او نري او کلک وي، گل ئې تيره ژړ دي ياسمين ته ورته، بلگونه ئې کوچني او گلان ئې لکه ياسمين داسي وي، د تحفې ليکونکي وايي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البيروني الصيدله، ص ١٤١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له جنسه څخه دي، حکيم مير عبدالحميد وايي: چه هوم المجوس يو ګل دي، چه جعفري ئې بولي ډير اقسام لري، طبيعت ئې په دريمه درجه تود او وچ دي، ځني ئې ګلان د ساړه او وچ طبيعت لرونکي ګڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنګ مثانې لپاره ئې د ګلو خيسانده مفيده ده ګل ئې د تپ د وينو د بندولو لپاره مستعمليږي...[1]

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډير تفاصيل ليکي، د دوي د تحقيقاتو لنډيز او نتيجه لاندي راوړله کيږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنيا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راګوزن ليکي: د سوما بوټي په لوړو غروکي پيدا کيده. د دې بوټي پرستش په آريائي اقواموکي تر بيلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د يوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه ګاڼه آريائيانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداګران او خرڅونکي ئې مجرمان ګڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شيره ئې ونه کاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداګران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په يوه خاص ډول به ئې د هند له آريائيانو څخه قيمت اخيست، هغو به تل داسي غويي چه رنګ ئې تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غويي به ئې د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شيدې يا شيره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخلو باندي بلګونه نه وه، رنګ ئې سور يا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوګاټه شيره په نښتيځلو وته، او له دغه سره به ئې ځيني نور اجزا ګډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځيني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپوکي پيغلو او نجونو ټولول، په يوه ګاډي کي چه دوو مږو به چلوله، د قربانۍ تر ځايه وړل کيده، وروسته به روحانيونو اوستانو، يوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئې کوټل، او په لاسي اونګ کي ميده کول، بيا به ئې تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شيره کي به وروسته شيدې يا اوړه ورسره اچول او تخمير کول به ئې، دا مشروب دوي په ډير شوق چيښه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بخښونکي ئې ګاڼه د ريګويدا شاعران ئې ډير صفت کوي: مثلاً په ريګويدا کي راځي: موږ سوما وڅښل، نه مړه کيږو، په رڼاکي ننوتو، دښمن په موږ څه کولاي سي؟ د فاني انسان رخه به په موږ څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) يو څاڅکي يا شبنم ګاڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښي پروت دي.[2] د سوما اهميت او منزلت له دې څخه ښکاره کيږي، چه (اندرا) د جنګ رب النوع له دې مشروبه سره ډيره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډير خوري او د اندرا ټول جنګي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ريګويدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاينه ډکه ده، او د اوستا يوه برخه هم "هوم يشت" نوميږي او د دغو دوو پخوانو کتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاينه کوي.

---

[1] مخزن الادويه، ج ۲، ص ۲۷٤.

[2] ويدک انډيا، ص ۱۱۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایي چه لومړۍ پلا یوه ساماني ګربت (عقاب) چه سینا Cyena ئې نوم و د هریتي بریزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د یوپائیري سینا Upairisaena (هندوکش) سیترا Staera (تیرا) کوسرادا Kusrada (د غور کوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګیري Spiya-Gaona Gairi (سپین غر) پر غرو ئې خپور کړ.[1]

د هوم یشت له دغه بیانه ښکاري، چه د دې بوټي د شنه کیدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ویدا کي هم د سوما بوټي د شنه ګیدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښې ده، د اتهروا ویدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هیڅ قیمت نلري.

په اتهروا ویدا کي د یوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans یا موحاوانت Mujavants نومیږي، دا قبیله د بهلیکا سره یو ځاي ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګریفت وایي چه موجاوان یوه قبیله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسیده.[2]

ماکډونل وائي: چه دا قبیله د ګنداري قبیلی سره ګاونډۍ وه ځکه چه ګنداریان د کابل او پیښور تر منځ میشته وه نو به د دوي په شمالي خوا یعني د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسیدل.[3] چه د اتهروا ویدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبیله نزدې ده.

مورګینسټرن G. Morgensterne ناروېژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاریخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح لیکي[4] له دغو ټولو توضیحاتو څخه ښه څرګندیږي ، چه هوما یا سوما اصلي ځاي زموږ د هیواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخیص کي هم نوو پوهانو راز راز نظریې ښکاره کړي دي، مثلاً ګریفت د یوې مجلې په حواله چه Quarterly Review[5] نومیږي هسي لیکي:

چه ډوکتور ایچیشن Aitchison وایي ښائي چه سوما د افډرا پاچیکلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هریرود په ورشوګانو کي تر اوسه هم hum یا هومه huma یا ایهمه yahma بولي، دوکتور جوزف بورنمولر

---

[1] هوم یشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاریخ، ج ۱، ص ۱۵۲.

[2] اتهروا ویدا، ج ۱ ص ۲۲٤.

[3] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

[4] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.

[5] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Bornmuller چه په کرمان کي ډېر عمر اوسیدي سوما د افېډرا یوه نوعه ګڼي او وايي چه له سائبیریا څخه بیا د ایشیا تر غربه د افېډرا ډېر انواع موندل کیږي[1].

سر اوریل ستاین انګلیسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی لیکي: چه دکتو ایچیشن د افغانستان د سرحداتو د تحدید د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډېرینو ځځکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستېین وايي چه په ۱۹۱۵ع کال ما هم د ایران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي ولید چه خلقو هوم باله او افېډرا هغه تاریخي هوما دي چه په ویدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما یا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افېډرا بولي، او آریائیانو به شیدې او شات ورسره ګډوله، او مشروب به ئې ځیني جوړاوه. اوس به وګورو چه په پښتو د دې تاریخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وویل چه د سنسکریت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر میم وروسته الف فقط د میم د زور ښکاره کولو لپاره لیکل کیږي ځکه چه په پښتو کي د زورکار (هـ) هم ورکوي، نو باید په پښتو رسم الخط دا کلمه هومه ولیکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هګۍ، اګۍ بولي، هلک ته الک وايي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه یوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وايي، چه په غرو او ډېرینو مځکو کي شین کیږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپین غره او د تیراه او د مهمند په غروکي دا بوټي ډېر دي، په قندهارکي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه یا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ایرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو ګډوي، ښاخلي ئې بلګونه نلري، نیم ګز قدر لوئیږي، بند بند وي، یو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شیدې ځني راوزي ځني خلق ئې ایرې د کشتې په نسخو کي هم استعمالوي، وګوري: هغه پخواني آریائي نوم کټ مټ په پښتو کي ژوندي دي، او اوس هم ویل کیږي او له دې څخه د پښتو ربط له ویدي ژبي سره په ښه ډول ثابتیږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ایران او افغانستان په سرحداتو کي اوریدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

---

[1] د اتهروا ویدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

[2] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

[3] د یعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهند Chhandas

دا کلمه په ويدي ادب او ويدي ژبه کي ډېر اهميت او شهرت لري، په پښتو کي خو اوس مستعمله نده، مګر په زاړه ادب کي ژوندۍ وه، او په غزنوي او غوري دورو کي لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاريخي اهميت ښکاره کو، بيا به ئې په پښتو کي در وښيو.

دمخه مو د ويدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ويدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس ميولر په قول د ويدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کيږي. يعني عروضيات. د ويدا په ملحقاتو کي هم څو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پاڼيني نومي مشهور ويدي عالم او ژب پوهاند د سنسکريت ژبه ترتيب کړه د ريګويدا ژبه ئې چهندس وبلله يعني د نظم او عروضو ژبه يا د ويدي شعر ژبه، ټي وي آر ډاويډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفيسر وايي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول ليکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا۔ او۔ پنشدا د ويدا ملحقات په ليکل شوي وه د ګرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله يعني د چهندس ژبه يا د ويدي شعر ژبه. بودا هم خپله وينا word په دغه چهندس ليکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ويله.[1]

په حقيقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وينا هغه اصول وه چه د ويدا کتابونه په ليکل شوي وه دا يو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وينا د ويدا په تعقيب او پيروۍ رواج شوه او دغه ډول وينا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ايښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو يعني عروضو ته ئې هم چهندس وويل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کيده لکه دمخه چه مو ولوستل په ويدي شپږو علومو کي چهندس ډېر مهم علم و، د ويدو د نظم او تلفيق ټول اصول پکښې بيانيدل دا علم د وينا او فصاحت معيار و، هغه وخت چه پنګل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکيښ د عروضو اصول ئې پکښې څرګند کړل وروسته د ويدا په ډېرو شرحو کي د دې علم بيان وشو. د پنګل د کتاب شرح هلايودهه Halayudha نومي عالم د مرتيا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکريت کي هم دغه اصول وروسته تعقيب کړل شوه.[2]

علامهٔ ابو ريحان البيروني پخپل کتاب الهند کي د دې علم شرح مفصلاً ليکي ده چه دلته ئې لنډيز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهميت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بيانوي. هندوان دا علم خورا ضروري ګڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډېره ستاينه کوي، او خورا ډېر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډېر آسان دي، خو بيا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

---

[1] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۸۶.

[2] برطانيکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقلیدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته ولیکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضیح نه وي، نو ئې دا کار ډیر ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړۍ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ایجاد کړ، او کتابونه ئې پکښي وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې گیست دي، چه د خپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولیاند کتابونه هم معروف دي.[1]

دا و د چهند د کملې تاریخ چه وروسته په سنسکریت کي عموماً د اشعارو معیار او علم العروض ته هم چهند ویل کیده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[2] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدین غوري (٥٦٩-٦٠٢) معاصر پخپله یوه قصیده کي هسي وایي:

په بربڼ چه ږغ د چونیو نغوریده سي　　　　ته وا چندي سره پیودي اشلوکونه[3]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټي خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه څرگندیږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هیسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لویږي، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صایتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلومیږي، پیودل په پښتو نظم کولو ته وایي، اشلوک هم قدیمه آریائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok یا ishlok

دا کلمه په سنسکریت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[4] او داسي معلومیږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آریائیانو کي ډیر وه، علامهٔ البروني لیکي چه اکثر هندو کتب اشلوک دئ او دا یو راز نظم دي چه (چارید) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف یو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له یوه جنسه یعني دروند (ثقیل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفیف) او شپږم به ئې دروند (ثقیل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو یعني لومړی،

[1] کتاب الهند، ج ا ص١٨٠-١٨١.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٣٤٤.
[3] پټه خزانه، ص ٥١.
[4] هندوستاني قاموس، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دريم پدکي به ثقيل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندي کتابو بنياد دي.[۱]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصيص تر تعميم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پيودلي کلام ته (اشلوک) وايه، وروسته د نظم يو مخصوص ډول شو، او د سنسکريت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په يوه قصيده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قديمه معنا ده. داسي معلومیږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتيږي چه پخوانۍ آريائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هيواد کي ژوندۍ وه.

د سنسکريت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکريت د تهذيب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاريخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحليل وګوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم يا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قديم آريائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقيم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرګی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښيګړي په معنا لکه شيخ متي چه وائې:

په غرو کي ستا د عشق شپيلکۍ دي　　　د دې نړي په عشق سمي دي[۲]

يا سما sama د تنظيم او انصاف او عدل په معنا، لکه شيخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنګران و　　　په ټيکنه ؤ په درست جهان او ښار[۳]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونګ او نور مواد له دغي ريښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکريت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتين con د پريفکس (يعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده يو له بله سره، موافقت، نژديوالي لکه سم بند sambandh يعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ريښې څخه ډيري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابرۍ وضعيت، سمتوب، په معنا، او سماپت

---

[۱] کتاب الهند، ج ۱ ص ١٩٤.

[۲] پټه خزانه ص ٢٧.

[۳] پټه خزانه ص ٤٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

samapt تکميل، تمامول، سمول، ترتيب او تهذيب کول.[۱] د سنسکريت لومړي جزو هم دغه سم يا سن دي، چه ريښه ئې قديمه آريائي ده او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه په پښتو کي تر اوسه پاته وي، او سنسکريت ته هم تللې وي، د ميم او نون سره اوښتل په پښتو کي اوس هم ډېر دي، مثلاً منبتل، نښتل، مبلي، نښلي، يا لکه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه يا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکريت کي وائي سوډول sadaul يعني ښه ډول او ښه څيره[۲] چه عيناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د يوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قيمت نلري، ځکه چه د سنسکريت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کريت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډېر نزدې دي، په سنسکريت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن يا کړل يعني کول (وکردن) دي.[۳] نو د سنسکريت کلمه له (سم زه کرته) يعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[٤] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "يعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبي د تانيث له جهته بايد "ښه سمه کړې" وويله سي[۵] يعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتيب او تنظيم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړيده.[٦]

او د کلمې له تحليل څخه پخپله د سنسکريت په نامه کي د پښتو ژبي اغيزه ښه ښکاري.

دسيو Dasyu

هغه وخت چه آريائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شيوه شول او تر اباسين ور تير شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې ځني وينوې. د هند بومي وګړي چه تور لينګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آريائيانو دسيو، داس Dasyu يا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، ميرڅمن، بيدين ده.

---

۱ هندوستاني قاموس ص ٤٧٢.

۲ هندوستاني قاموس ص ٤٨٣.

۳ هندوستاني قاموس ص ٥٦٨.

٤ فرهمک نظام ، ج ۲ ص ۸ ديباچه.

۵ پښتو فقه اللغه، ص ٢٦١.

٦ هندوستاني قاموس، ص ٤٨٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په هند کي د آرین یعني نجیب او شریف په مقابل کي استعمالیده. آرین چه غنم رنگي انسانان وه، د "شریف" په نامه ئې ځانونه ستایل، او د هند تور لینگیان ئې "دسیو" یعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه گڼل، د ویدي عصر شاعرانو دوي پیت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هند کي "دراویدي" بولي.

په ریگویدا کي د آریائیانو او دسیو د جگرو ډیر تفصیلات راځي، او هر کله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل بری پر دسیو باندي غواړي، اندرا چه د جنگ رب النوع دی، هر کله دسیو سره جگړې کوي.[1]

تر ویدا وروسته د ایران د داریوش په ډبر لیک کي هم د آریائي اقوامو په مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شویدي، او وروسته په هند کي د دې کلمې معنا لږ تغیر خوړلي (داس) تش د غلام او مریي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[2] گییگر الماني وایي چه په اوستا کي دانو هغه دانوه یا د ریگ ویدا (دسیو) او وروستني (داس) دي، چه د آریائیانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ یشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ یشت ۷۳-۷٤ فقره کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئي سخت مخالف دي، د گراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له یوې ریښې څخه را وتلي نومونه دي.[3]

د اوستا په ځینو برخو کي دژ یا دش Dush عموماً د بد او بابیز په معنا و، چه د ډیرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزدیشت کي (دوش مینو) لیدل کیږي[4] چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه کمه ژبه ویله کیده په هغې کي (دشمیر) دشمن او معاند او ضد په معنا و[5] دغه (دش) د ډیرو پاړسو کلماتو په سر کي راځي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخیم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ویدا دسیو، داس او بیا هم دانو او د اوستا دش مینو او بیا د پهلوي دشمبر له یوې ریښې څخه دي، او هم په سنسکریت کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مریی او غلام او کښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[6]

اوس چه سړی وگوري د سنسکریت (دش) یا (دس) هغه د اوستا (دش) گرد سره یو شی دي، او په پښتو کي هم دا ټول موجود دي، داسي د سین ابدال په شین خو پخپله په دغو کلمو کي سته او (ش) هم هر کله په (ښ) اوښتلای سي نو په پښتو کي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کیږي یو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[1] کمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۵ - تاریخ افغانستان، ج ۱، ص ۱٦۸.
[2] د ویدیک انډیا ص ۲۱۸.
[3] د خاوري ایرانیانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.
[4] د خورده اوستا فرهنگ، ص ٤۹۰.
[5] دساتیر آسماني ص ۲٤۵.
[6] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خیره، خیرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابیز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کیږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عیوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځای لري، جمع ئې "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سلیمان ماکو وائي: پر دښن ئې یرغل وکاوه... سره ومړوړل ئې دښنه.[1]

ملکیار وائي: توري تیرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننګ ځانونه مړه کړي دښن په عشیو مو پیېه کړئ[2]

امیر نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي یا تورانی دښن چه وایي[3]

عبدالقادر خان خټک وایي:

خو عارف د چا په ښو شکر گزار دي نه په بدو د دښنه لري گله

څلور ډلي Caste

هغه وخت چه آریائي اقوام په افغانستان کي اوسیدل، او د باختر او هندوکش په ورشوګانو کي پراته وه، دوي ځانته ځیني اداري او ملي تشکیلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مگر چه دوي تر اباسین (انډوس) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لینګي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جگړې وې، او پخپله آریائیانو ځانونه سپین پوستي بلل، په ریګویدا کي دا فرق او امتیاز ذکر شوی، او له تورو دسیو سره د سپینو آریائیانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسیو ګانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشوګانې او پټي ئې سپین پوستو دوستانو ته ور وویشل.[4]

د دسیو او آرین د دغه تصادم او جگړو نتیجه وه چه د هند خلق په رنګ او پوست او کړه وړه کي سره بیل شول او پخواني ناآرین اقوام د تورلینګي او پیت پزي (پایسه یزي) او بې پزي په صفاتو په وید کي ذکر شول، او

---

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.
[2] پټه خزانه، ص ۱۱.
[3] پټه خزانه، ص ۷۱.
[4] ریګویدا، ج ق ص ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائیانو دوي نجس او مردار خواره ګڼل.[۱]

هغه وخت چه آریائیان د هند په مځکو کي خپاره او غالب او بریالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وویشل پخپله آرین درې ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسیوګان او تور لینګیان وه، چه ذکر شول. دې ویش ته په انګریزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاستا یعني نژاد او نسل څخه ئې اخیستي دي، مګر په سنسکریت کي ورنه vorna یعني رنګ color بولي، ځکه چه دا تقسیم هم پر تور او سپین رنګ باندي شوي ؤ.[۲]

د رنګ او نسل ویش لومړي په آریائیانو کي نه ؤ د ویداد دورې په اواخرو کي پیدا شوي دي، ځکه چه په لومړیو ویدو کي د دې ویش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم وید په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي ډول د دغو څلورو ډلو د پیدا کیدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسیم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنیا ئي له مټو څخه ویش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پیدا شول".[۳]

په ویدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زیاتي څه نسته، خو د هند آریائیانو د دغو څلورو ډلو امتیاز هسي وایي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتیا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پیدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روایي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پیدا شویدي، کار ئې جګړه، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټینګ کړي، او وداني او کښت او زراعت د دوي وظیفه ده، مګر هغه چه له پښو څخه پیدا شوي دي کار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.[٤]

د څلورو فرقو د پیدا کیدو دغه افسانوي رنګ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډیر شریف ګڼي او دا درې ډلي له شدر (دسیو) سره کورټې مخالفت نکوي، اچهوت یعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصیاتو سره دلته زموږ کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آریائیانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحلیل کوو، ځکه چه ځیني پوهان وایي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ریښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن Brahmana[۵]

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه ګڼل کیږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظایف په جامعه کي

---

[۱] ویډک انډیا ص ۲۲۰.

[۲] کمبرج هستري ص ۹۲ - د ویدو تعلیم ص ۱۲۳.

[۳] ویدک انډیا، ص ۲۱۷.

[٤] وید ــ پرش سکته ۱۰-۹۰.

[۵] منو شاستر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظايف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظايف مقرر کړي دي د ويدو ويل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خيرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزيږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنيا کي تر ټولو معزز وي، د دين، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لوړتيا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشترې د سلو کالو، بيا هم پر کشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[1]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي يا نمانځونکي preist) کوي[2] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او يو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بيا نو د يوه بيل رب النوع په مفهوم وپيژاند شو.[3]

په اوسنۍ پښتو کي کټ مټ دغه تاريخي آريائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړبيا، حشمت ته وايي، د برم خاوند يعني د عظمت او لوړتيا خاوند له برمه ولويږي يعني له جلاله او عظمته پريوزي، پلاني په برم کي دي يعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي　　　　چه مي وليدل د هيچا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافيه کي راغلي دي، داسي معلوميږي چه د خټکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاريخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغيرونه کوي، مثلاً (برمه) ډير پخوا په ويدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستايني معني درلودل، وروسته يو مجرد د تخليق جوهر، او بيا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه يو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښې زيات سو، برمهمن شو، يعني د جلال او عظمت او لورتيا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (ميم) دمخه شوه دوه ميمه سره يو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره يو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي يو غورځوي لکه هډډيره چه هډيره شوې ده، دلته هم يو ميم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زموږ په ژبه کي دا دي، خوږ ـ خوږمن، کړـ کړمن، درد ـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) يعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آريائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي يقيناً د لوړتيا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کيده، د بشر خورا

[1] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.
[2] کمبرج هستري ص ۹۲.
[3] ويدک انډيا ص ۱۹۹-۲۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کيده.[۱]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ويدا کي راجنيا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بياچهتري ذکر شوې ده پخبله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[۲]

په منو شاستر کي د کشتري Kshatriya په نامه ياده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظايف هسي تعيين کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، ويد ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[۳]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سياست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسيله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتيازات درلودل، کشتري بايد تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعايا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري د کشتري لپاره ضروري وې.[٤]

علامه البيروني وايي: چه د کشتر لپاره برم او بړبست ضروري دي، خلق بايد له ده څخه وبيريږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متين، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[٥]

په دې ډول د کشتري وظايف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي ټينګي ريښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړيږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وايو، کښل يعني (کشيدن، آختن) هم له دغي ريښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډيري کلمې لري لکه زيارکښ، امبارکښ، ګورکښ، اوکښ د آختن په معنا له توري او تيغ سره راځي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وايي:

په درست جهان دي نه وي يو د ما غندي رسوا بل ورځم توره وکښلي چه مين واورم په تا بل

دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس موږ د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) ليکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او تري) ده.

---

۱ تمدن هند، ص ۲۱۵.

۲ کمبرج هستري، ص ۹۲.

۳ منو شاستر.

٤ تمدن هند، ص ۲۱۵ - ويدک انډيا، ص ۲۱۲.

٥ کتاب الهند، ج ا ص ۱۳۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخیست، او لښکر او سپاهیان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل یعني توري کښلي (شمشیر آختگان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکریت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (گښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو یو ډېر پخواني ادبي اثر (خیر البیان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کي د پښتانه د فکر او فلسفې یوه نابغه بایزید روښان لیکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دینسن راس پیدا کړې، او ناروېژي خاور شناس مارگن سترن یوه مقاله د دغه کتاب په باب کي کښلې وه. په دغه مقاله کي له خیر البیانه څخه څو مخه په لاتینې حروفو چاپ شویدي، چه په یوه جمله کي دغه د (تورکښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډېر آدمیان په کرلو په بازرگاني باندي یا په پوندگلي، یا په تورکښ باندي، ځیني په نور نور چاري مشغولي کا آدمیان.[1]

دلته د خیر البیان لیکوال د انسانانو چاري او وظیفې (زراعت، تجارت، او عسکریت) ښئي، او عسکریت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاریخي کشتري دي.

ویسیا Vaicya

دا نوم په ویدا کي ویسیا، او په سنسکریت کي ویس Vais، ویسیه Vyasy ویشیا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دریمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وایي: چه ویسیا باید غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ویدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظیفه په آریائیانو کي تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او گلې به دوي ساتلې، د کرهڼې اصول او د تخمو پیژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بیلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانیولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکیال پیژندل، دا ټول د ویسیا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطریاتو او نورو مسالو قیمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ویسیا باید څو ژبي زده وي، او پخورا ایمانداري او او ویسا او اعتماد او زیار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنگي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

[1] د هند د آثار عتیقه مجله، ج ١١ ص ٥٧٠.
[2] هندوستاني قاموس ص ٧٧٩.
[3] منوشاستر (١) برخه.
[4] تمدن هند، ص ٢٣٤-٢٣٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه البيروني دا نوم (يش) راوړي چه د (ويش) معرب دي، او وظايف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[1] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلوميږي چه د ويسيا وظيفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظايفو کي اعتماد او باور او ويسا لوي او مهم شرط ګڼي[2] او که سړی ورته ځير شي هم دغه مهم وظايف يعني تجارت او زراعت او مالداري بيله ويسا نه کيږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او سټه هم پر اعتماد او ويسا ولاړه ده.

وګورئ ګټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ويسا) دي، او هيڅ ليري نده، چه د پښتو (ويسا) او دغه (ويسيا) له يوې ريښې څخه وي!

ويسا په پښتو ادب کي ډيره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ويسا هر دم ته وايه الله

يعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټګان دي په صوبه کي د خدا خوک په بند دي خوک لاګرزي نا ويسا

يعني بې اعتبار او بی اعتماده ګرزي.

ښائي چه اصلي ويدي نوم له ويسا سره مشترک (ويسيا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغير راغلي، ويشي، ويش سو په عربي (بيش) البيروني راوړي دي دغه (ويش او بيش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دريمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه ګڼل کيده.[3] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدئ نيکي ګواهي لم د ښايست مخي دي نشته په خوي ويښئې

د بيت آخرئ کلمه داسي ده (ويښ ئې) يعني په ښايست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه يې! له دې څخه هم معلوميږي لکه ويسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ويش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او ناملموسه ګڼله کيږي، لکه چه دمخه وويل شوه، دا ډله د هند بومي تور لينګيان وه، چه دسيو (دښمن) بلل کيده.

---

[1] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۳۰.

[2] منوشاستر ، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

[3] پخپله ويسا او ويش هم ځينو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کيت Keith د اډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پرفيسور ئې معنا commoner يعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي ليکي (کمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبي د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کيږي چه د خوشحال خان په بيت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منو مقنن وايي: چه شودر بل هيڅ کار نلري، بيله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.[۱] شودر غير آريائي خلق وه، نو ، ځکه دوي ئي ذليل او نا نجيب گڼل، او ټولي کښتي پيشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي گري، موچي گري، بازي گري، مانړوتوب، ماهي گيري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکرئ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[۲] شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذليل، نانجيبه ده[۳] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه گډول او دوي ئې بي شرفه او ډير کښته خلق گڼل.

دا کلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ کي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالايق، کښته، بي عقل، بې تهذيب، ناپوه) ته وايي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، يعني ناپوه او نالايق دي.

دا کلمه تر اوسه هم ژوندئ ده، او کله ئې خلق د سرکوزي او خنزير په معنا مستعملوي، مگر نده معلومه چه حقيقت کم دي او مجاز کم؟

ځيي پوهان وايي: شودر اصلاً د يوې علاقې نوم و چه اباسين ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهير يو ځاي گڼل شوي دي. يوناني مورخ مگستهنيز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشيانو کومکيان وه[٤].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آريائي اقوام تر اباسين پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسيو او کښته او ناپاک وگڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښيښو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آريائي فکر نتيجه ده او دا دوې کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظيفو ويش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتياز لوي عامل د رنگ سپين والي او توروالي و (شودر) تور مخي او تور لينگي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپين پوستي آريائيان وه، ريگويدا هم دسيوگان په تور مخو سره ستائي.[۵]

دغه امتياز او په انگليسي اصطلاح caste ته په ويدي ژبه ورڼه Varna ويل شوي دي، يعني رنگ او جوله او

[۱] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

[۲] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

[۳] د ويد تعليم ص ۱۲۸.

[٤] د ويد تعليم، ص ۱۲۸.

[۵] ريگويدا لومړئ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه. ښه تر اوسه په پښتو کي د مخ او څيرې رنګ ته وايي، مثلاً ښه ئې اللوتې ده يعني د مخ رنګ ئې الوتي دي يا پلاني په بله ښه راغي يعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل، کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورنه) لومړي پلا (برنه) سو، ځکه چه د (ر،ڼ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (ښه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کيږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړيدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ويدي کلمه اوس هم په پښتو کي سته، چه شکل ئې (ښه) دي يعني رنګ color بل اکثر محقيقين دې خبري ته ټينګ دي چه دغه د څلورو ډلو ويش د آريائيانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هيواد کي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هند کي پيدا شوه.

د دې خبري بل ټينګ دليل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آريائيانو هم درې ډلي درلودې او په اوستا کي نومونه داسي ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آيريامن Airyman[1] د دغو درو اوستائي ډلو په مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ويسا) موجود دي[2] او دا خبره څيني ښکاري چه آريائيانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتو کي کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظايف دغسي ويشلي دي، د پښتنو يوه خورا قديمه عنعنه دا ده: "وايي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقين او روحاني چاري او وينا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بيټني) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکريت د دوي کار دي مګر د (څړبن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سياسي کارونه او شاهي او مدنيت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د څړبنو وظايف دي."

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آريائي ريښه او اساس لري، او سړي ويلاي سي چه له ويدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه او کلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ويش هم د پښتو دغي عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکريت کي زړه، ارادې، روح ته وايي[3] او علامه ابو ريحان البيروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بيان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حيوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلوميږي چه زمونږ له هيواده هند ته تللې ده،

---

[1] ۳۲ يسنا ۱ بند، ۳۳ يسنا ۳ بند، ٤٦ يسنا ۱ بند.
[2] ګاتها، ص ۸۷.
[3] هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.
[4] کتاب الهند، ج ا ص ٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا به د زړه په معنا حقیقت وي مجاز به ئې اراده وي یا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښپتو یو خورا پخواني شعر چه امیر کروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کي ویلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من می ځي بریښنا پر میرځمنو باندي[1] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي یعني د ارادې غشي مي لکه بریښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکریت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمین په معناو دي[2] او دا کلمه په نورو آریائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، گلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلومیږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آریائي کلمه وي، ځکه چه آریائیان په هند کي تیت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي دیوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ویل[3] او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي دیوستهان باله یعني د عبادت او نیکیو ځاي، چه وروسته ئې هندوستان وباله یعني د هندوانو ځاي او هیواد.[4]

دا کلمه کټ مټ په پاړسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقریباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ لیکي: "به ستهان لوهور در میان شدند"[5] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ویلاي شو، چه یوه آریائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هیواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکریت او پاړسو کي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې یو شاعر وایي:

د اسلام د دین شهاب د نړي لمر دي تور ستهان ئې کړ رڼا په جهادونه[6]

دغه بیت له یوې قصیدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدین غوري په مدح کي ویلې ده دی وایي چه سلطان شهاب الدین تور ستهان یعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بیته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

---

[1] پټه خزانه ص ۳۳.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.
[3] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.
[4] کتاب العلم، ج ۱ ص ٥٤.
[5] آداب الحرب، ص ۳۹.
[6] پټه خزانه، ص ٥۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آريائي دي، د هند او ايران په ژبو کي پخوانۍ ريښې سته، او په پښتو کي هم ډيري کلمې سته چه په دغه ريښه اړه لري.

لومړی به سنسکريت ته وګورو: نمست namasit محترم، ستايلې شوی، معزز نمسيت namasyit يا نمسيه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکريت کي موجود دي ريښه ئې (ن،م،س، ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفيږي (س) په (ز) بدليږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نيايش، لمانځلو، او تکريم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا يا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي يو مبداء واحد مجرد ګاڼه چه ټول مخلوقات ئې پيدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا يا مزد) يعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکريت (م،س،ت) سره د يوه جنسه دي او له يوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجليل او تکريم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جليل دي لوي دي، او د تجليل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پاړسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزګت جوړ شويدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پاړسو نماز او مزګت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه يو مخصوص عبادت دي مګر په پخوانۍ پاړسو کي دا کلمه د نيايش خضوع، تکريم تجليل په معناوو هم وه، عبدالحي ګرديزی ليکي: "چون امير را بديدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمين را ببوسيد و بردش نماز　　　　همي بود پيش زماني دراز

اما مزګت په پاړسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجليل او نيايش ځاي دي. زموږ د وطن يو جغرافيا ليکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزګت ادينه" ليکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وايي: "و مزکت جامع اين شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانيانو مشهور وزير (متوفي ۳٦۳ هـ) د تاريخ طبري په ترجمه کي ډير ځله د مسجد

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷٤۹.

[2] زين الخبار، ص ۷۵.

[3] حدود العالم، ص ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ځاي مزکت ليکي مثلاً: "و مريم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکريا عليه السلام بوده" يا "روز آدينه نمزکت جامع نماز کرد"[1]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغې ريښې څخه دي چه د سنسکريت (نمست) او د اوستا (مزد) څني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجليل او نيايش او نمنځې په مفهوم کي ښکاره دي، د پښتو ژبې مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نيايس، عبادت، تکريم) او نمنځن (با نماز و نيايش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نيايش شده) ټول له هغې ريښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکريت، هم په اوستا کي وه، او هم په پاړسو کي سته (ځ، ز، س) درې سره د يوې کورنۍ او يوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:[2]

شپې ئې روڼې په لمانځو وې | په ژړا او به نارو وې
چه به گنبيووت په لمانځنه | يا به گنبيووت په ستاينه

يا:

يوه ورځ جهاد الفضل | تر کلو کلو لمانځل

دلته ټول د نيايش، عبادت، تجليل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پيرځوينه، ښه سلوک نمنځنه، عدل | که دي دا خويونه شته څه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زينت د عاشقانو | عنايت، مهر، نمنځنه زينت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له يوې ريښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړو کونو دي نمنځلي | چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغې ريښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ويل دي نه کېږي و ما ته | کله کله راته کړه خبرې سپورې

په پښتو کي له دغې قديمي ريښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نيايش‌گاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصرو کوچي قبايل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبياتو کي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدين په دعا کي وائي:

---

[1] تاريخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[2] پټه خزانه، ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم دي تل وه پر دریځ په نمزدکونه.[۱]

یعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو یادیږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډېر نژدې دي، او لکه چه وویل شوه، ریښه ئې هغه پخواني آریائي ده چه هم په سنسکریت هم په اوستا کي هم په پاړسو کي سته.

ویا کرڼه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ویدا د ملحقاتو په بحث کي په سپړو ویدانگو کي ویا کرڼه یعني گرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آریائیانو کي ډېر اهمیت درلود د ۶۰۰م په حدودو کي دا علم ښه تکمیل شو، او د پاڼیني پر ویاکرڼه باندي نورو پوهانو هم شروح ولیکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشیه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ویا کرڼه" وکیښ، چه د مبتدیانو لپاره و تر ډېره عمره دا علم په هند کي مخ په لوړتیا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کیدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جیادتیه او بامن په ۶۶۲ع د پاڼیني د کتاب شرحي لیکلي دي، چه کاشکابرتي نومیږي او وروسته هم ډېر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[۲] البیروني وایي: چه بیا کرن د صحیح کلام او سمي وینا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښي بیانیږي، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.[۳]

د سنسکریت په قاموس کي ویا کرن Vyakaran د گرامر په معنا ویا کرني Vyakarani د گرامرست او د گرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[٤] دا کلمه دو جزوه معلومیږي. لومړي جزو ئې (و-ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آریائي ژبو کي د (گفتن) په مفهوم کي ریښه لري مثلاً د پښتو (ویي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وایي:

دا ویي زما دراز دي   دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وایي:

زه و تا ته یو ویي کړم زما وروره   په سهار بیداري کړه آخر وگوره[٥]

د پښتنو کلمات هم له دغي ریښې څخه را وتلي دي وینا (نطق)، ویل (گفتن)، وینه (گفتار)، وي (گفت) د

---

[۱] پټه خزانه، ص ۵۷.
[۲] د هندوستان تهذیب، ص ۹۸.
[۳] کتاب الهند، ج۱ ص ۷۸.
[٤] هندوستاني قاموس، ص ۷۷۷.
[٥] پټه خزانه، ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسي وایل voyelle او انګلیسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاتیني ووکس vox یا vocare وو کاري (د ږغ کولو په معنا) د انګلیسي وایس voice (د ږغ په معنا) دا ټول دغه د (و-ی) ریښې لري.[1]

نو د سنسکریت د (ویا کرن) لومړي جزو هم له دغو ریښو څخه مرکب دي، (ویا) یعني ویل، ګفتن، کلام، وینا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کړن، کړنه، یعني کول، نو (ویا کرن) جمعاً وینا کول، ویل، کول یا (ویي کړن) یا (ویي کړنه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زوړ شکل لري، ښایي چه دا کلمه هم زموږ له هیواده اوله پښتو څخه تللې، او په ویدي ژبه او سنسکریت کي د ګرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د وید ادبیان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نومیده چه لومړئ پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شویدي، ویدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي یاما Yama دوهم منو، مګر یاما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کیدونکي (مرتیا) بلل شوی دي[2] پخپله وې وسوت په ریګویدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: یوه رب النوع ماترشون Mataricvan اګني (اور) له خورا لیري ځایه چه وي وسوت یې نوم ؤ (یعني له اسمانه) راوړ[3] په حقیقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، یو له یوې موري چه یاما نومیده، د بلي ماینې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث ګڼه سي، کله د (منو) نوم یوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهیدونکې او منونکې ده.[4]

د هندي آریایانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي یو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن غظیم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسیاپران، او اګني پران، او مها بهارت کي دا قصه راځي مګر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، میکس مولر مستقرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جولیس ایک لنګ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ع د دې کتاب ترجمه بیا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې موږ (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډیز دا دي: سهار منو د لاس پریوللو لپاره اوبه راوړې، یو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وویل: چه ته ما وساته، یو لوي طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وویل: چه په پلاني کال طوفان راځي، یوه بیړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښې سپور سه، منو دغسي

---

[1] فقه اللغه، ص ۲٦۸.

[2] ویدک انډیا، ص ۱۰٦-۱۲۳.

[3] ریګویدا ٦ برخه ۸-٤ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.

[4] ویدک انډیا ص ۱۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بیړۍ کي کښېنوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (همالیا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په ریاضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته یوه ښکلې ښځه راولیږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پیدا شو، آریائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د یاما ورور بولي. په ګوت پران کي هم د منو دغه قصه راغې[2] او داسي ښکاري، چه په هندي روایاتو او میتولوژي (علم الاساطیر) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پیدا شویدي، مګر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون ګهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د یاما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و. [3]

وی ونګهت چه په اوستا کي د یاما پلار بلل کیږي[4] هغه د عربو ونجهان یا ویون جهان دي[5] چه د (ویونګهان) معرب رنګ دي، او یاما هم هغه د اوستا یما Yima دي چه وروسته جم او جمشید بلل شویدي.

خلاصه: د یاما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنګونه موندلي دي، خو دلته زمو کار د دوي تاریخي پلټني ندي، بلکه فقط د منو د کلمې لغوي تطبیق دي چه د لوړو تاریخي پلټونو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وویل شوه پخپله ویدا (منو) د مطلق انسان او پوهیدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شیا (پوهیدونکي او فکر کوونکي) هم انسان بولي[6] ګویا د (م،ن) په طبیعت کي د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهیم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وي، خو صحت یا غلطي ئې دلته په موږ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ویلاي شو، چه (منو) د آریائیانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکریت کي هم مانو Manav د سړي او سړګي او ګوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخوانې معنا لري، پښتانه (برمانړ) د غره سړی، او ځنګلی سړی ته وایي، او پخپله (مانړ) د

[1] شت پته پران - د ویدک انډیا له اقتباسه سره سم.

[2] ویدک انډیا، ص ۲۵۲-۲٦۰.

[3] ویدک انډیا ص ۱۹ فرهنګ.

[4] اوستا، ص ۱۱،۲۱۷،۲۹۵.

[5] آثار الباقیه، ص ۱۰۳.

[6] ویدک انډیا، ۱۲۳.

[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر مانو) د لوړی مځکي سړی معنا لري يوه ملي لنډۍ ده:

د بر مانو په شان ترهيږي د روغ مانو په شاني کښينه ديد دي کړمه

يعني د وحشي او زنګلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول ګښينه، چه په ليدو دي ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ريښې څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ريښې څخه (منو او مانو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ريښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصيتونه دي، او په معنا کي نژديکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په مانو او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځايه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلامو کي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معيار په معنا هم بايد راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبيق کړ، مګر من چه د تاله کاڼي دي، هم يوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ريګويدا کي داسي ذکر شوې ده: موږ له جواهر او ښاروي، او اسان او يو من سره زر راوړه.[1]

دا کلمه له آريائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډير داسي آريائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او يونان کي هم رواج وه[2] دا وزني معيار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دليل او سند ته احتياج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې څخه يوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقريباً يو رنګ اشتقاق ځيني شويدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منيا کول" يعني خپل زيار په کښل او امتحان په يوه شي کول چه د من د کلمې څخه منيا جوړه شوې ده.

پيسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وويل سوه، چه د سوما سوداګرانو به دا بوټي زموږ د هيواد له غرو څخه وړل او آريائيانو به د هغه په مقابل کي تک ژر، يا طلائي رنګه غويي دوي ته ورکول، له دې څخه معلوميږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آريائي خلقو کي غويي ؤ، داسي غويي دوي پاسو pasu باله او

[1] ريګويدا ۸۱ برخه ٦٧-۷۸ فقره.

[2] ويدک انډيا، ص ۲۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کیده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پیسو" یا "پکوس" pecus ثروت ته ویل، بیا چه مسکوکات په دوي کي رایج شول، هغه ئې هم پیکوس یا پیکو pecu بلل.[1]

ډنکن فوربس لیکي، چه پیسا paisa د یوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نیم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ویدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ایکي ده، چه په پاړسو ئې پول بولي جمع ئې پیسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډیري پیسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډیري توري ایکۍ لري، بلکه مقصد ډیر نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ویدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډیره مشهوره وه، څو چه اوس ئې یوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودریده "پول" چه نه تاریخي حیثیت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کیږي، او د پښتو او پاړسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ایکي" یا پیسه د پول لپاره واخلو او پیسې تروت او نقد مال ته ووایو.

کر، کریش Krish

د شدیار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئیانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آریا) کلمه هم له دغي ریښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آریائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شدیاره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ویدا کي راغلي، او شدیاره کول افاده کوي. گیگر وایي: کریش یوه کلمه ده چه ډیر ویدي اوستائې الفاظ ځیني جوړ شویدي، کرشتینه یا چرشتیه د آریائي قبیلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشیوت د دهقان او بزگر معنا لري.[2] په سنسکریت کي هم دغه ریښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وایي، کرشن krashan شدیار کونکي او یوي کونکي دي[3] د پاړسو کاشتن، کاریدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ریښې سره ډیر نژدې والي لري، کرښه خط ته وایي، چه د شدیاري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کیده نزدیکي لري.

---

[1] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.

[2] د شرقي ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۲٤۵.

[3] هندوستاني قاموس، ص ٥٦٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه موږ گورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنگ لري او د پښتون والي په لیاره او قوانینو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم گڼي، کورنۍ، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري ځکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر یو جلا جلا لیکل کیږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کیږي.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[1]

معلومیږي چه آریائیانو له پخوا زماني څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، گوپت gopat یعني شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبرو کي د دې پاچا تصاویر پیدا شویدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په گویشت او بنداهش کي هم د گوپت ذکر کیږي[2] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتگ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. گوتراپتي gotra-pati یعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati یعني د ورشو[3] او چراگاه مشر گرامه پتي grama-pati یعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.[4]

---

[1] کمبرج هستري، ج ا ص ۹٤.

[2] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.

[3] وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.

[4] تاریخ افغانستان، ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سنسکریت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډېر کلمات د (پ،ت) د ریښې څخه را وتلي دي، مثلاً پیت pit مینه، عاطفه، پیتا pita پلار، پیتم pitam ډېر مینه ور، ډېر گران او خوږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت یا پتي مالک، بادار، څښتن، میړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهیم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقایق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غیرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حمید وایي:

پروت په وینو کي لټ پټ ښه یم په پت کي　　　　نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وایي:

په یاري به هاله صادق باله شي　　　　چه تر مرگه د یاري پت وپالي

دغسي پتي یعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډېر پتي دي یعني د پت خاوند دي، بې پتي یعني پت نه درلودل، او بې غیرتي، او بې ننگي.

پیر محمد میاجي وایي:

داسي ووې شیخ متي　　　　د مولا په عشق پتي[2]

نو قدیم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډېر نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگیالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، میړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تیریدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم میړه تل د ماینې ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آریائیانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ایښو شوي و، دوي کورني ته ډېره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خیر او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدیر پلار و، او له څو کورنیو څخه یوه عشیره جوړیده، د کورنۍ اهمیت او د توکم ډېریدل لکه اوس چه په پښتنو کي لیدل کیږي په پخوانو آریائیانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بیټ نیکه چه په خپل شعر کي د خپلو وگړیو ډېریدل غواړي "دا وگړي ډېر

---

[1] هندوستاني قاموس.

[2] پته خزانه، ص ۱۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې خدایه" دغسې هم په ویداکي د پخوانو ریشیانو ډېر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خداي د ژوندانه څښتن دي، دي د دولت خاوند دي، دي قوي او غښتلي کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! موږ داسي مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[1] په ویدي ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکیلاتو کي ډېر اهمیت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکیلات شروع کیږي.

دا کلمه یقیناً د آریا له زانګو او اصلي ټکه، یعني زموږ له هیواده تللې ده او تر اوسه هم زموږ په ژبه کي ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس موږ کورني او خاندان ته کهول وایو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاینده کهول) بولي یعني د سردار پاینده خان خاندان، دغسي دي د اڅک کهول، د بارک کهول موږ په محاوره کي وایو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفیږي، شیخ رضي لودي چه د ٤٠٠ هـ په حدود کي ژوندي ؤ هسي وائي:

نصره نه مو یې له کهاله لودي نه بې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې یم[2] د حمید له لوړ کاله یم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امیر کروړ په یوه شعر کي دا کلمه (کول) راغلې ده: "په باداري مي لوړاوي د کول د سور وکړه" یعني د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سلیمان ماکو په تذکره کي هم کول کښلي شوي، او ویدي رنګ لري،[3] له دې څخه ښکاري چه خورا په قدیمو زمانو او بیا د اسلامي دورې به اوائلو کي هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

ګرامه Grama

د ویدي دورې په اجتماعي تشکیلاتو کي ګرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو تېرو څخه به یوه ګرامه جوړیده او مشر ئې ګرامڼي gramani بلل کیده.[4]

دا ویدي کلمه په سنسکریت کي هم خورا مشهوره وه، ډېر کلمات نور ځني وزیږیده، مثلاً ګرامواسي gramvasi یعني د ګرام اوسیدونکي، کلیوال، ګرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، ګرامڼي

[1] ریګویدا، ۷ برخه ٦ فقره.
[2] پټه خزانه، ص ۷۱.
[3] وګوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.
[4] کمبرج هستري ، ج۱ ص ۹۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

gramani د کلي يوه کورنۍ، گرمياسوه gramyasva د کلي آس يعني خر، گرامين gramin کليوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً گرامواسي (گرام اوسي)، گرام ادهي پتي (گرام اډې پتي)، گرامياسوه د گرام اسپه او گرامين لکه خاورين اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د گرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وډي گرام، لوي گرام، شگرام، بشگرام، کول گرام، اشترگرام او نور. د بگرام نوم هم دغه ريښه لري، يو بگرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پيښور د بگرام په نامه ياديدي. شيدا وائي:

تر هغه پوري بگرامه[2] په جهان مشې بې نامه

بگرام د کابل او جلال آباد په منځ کي يو موقف دي، چه په نامه کي دغه ريښه سته. پخپله دا کلمه د (گرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلوميږي، چه زموږ له هيواده تللې او په ويدي ژبه کي ځاي نيولي دي يوه پښتو لنډۍ ده:

د بيلتانه سندري اورم جانان له گرامه سهار کډي باروينه

ويسه ويس Visa'vic

دا کلمه بيله هغه (ويسيا يا ويش) چه دمخه په آريائي ځلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر گرام لوړه په اجتماعي تشکيلاتو کي ويسه وه چه د څو گرامو وگري به يوه ويسه بلله کيده، او مشر ئې ويس پتي، vispati يا راجن rajan باله.[3]

گايگر الماني ليکي: چه (ويس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ويل کيدې، هم يوې قبيلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکريت له vic سره يو دي چه په ريگويدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلوميږي چه د (و،ی، س) په طبيعت کي د سکونت او هستيدلو معاني پراته دي، مثلا د ويدا او اوستا (ويس) د انگليسي هاوس house د پښتو (وسيدل، وسيده، هستيده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققين چه وايي ويسه هم د اوسيدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ويس هم د اوسيدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسيدل له مصدره سره ئې رابطه ډيره نژدې ده.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۱۱٦.
[2] پښتانه شعرا، ج ا م ۲٦۲.
[3] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱-۹٤.
[4] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج۱ ص ۲٦٦.
[5] تاريخ افغانستان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پور Pur

دکتور کيت Keith د دې کلمې شرح داسي ليکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنيت څخه موږ څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غويو لويي گلې درلودې او په داسي سنگرو او محکمو ځايو کي ژوند کاوه چه له ډېرو څخه ئې جوړ کړي وه. ريگويدا دغه ځايونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[۱]

ډونکن فوربس وايي چه په سنسکريت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp يعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[۲]

لکه دمخه چه وويل شوه، د ډيروگرامو او کلوکوړه (ويسه) بلله کيده د ويسي مشر ويسپتي و، ده به يو ټينگ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې موږ ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډېر ځايونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننگرهار کي دي په هند کي هم ډېر ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بيجا پور، رام پور او نور.

اعليحضرت امير شير علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شير پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وايي مثلاً دري پوړه وداني يا پوړ پر پوړ يعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغي پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټينگ وي او پخوانو کلاو او ارگو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سميتي Samiti

دمخه تاسي د سمهيتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري. په آريائي اجتماعي تشکيلاتو کي يو مهم شي سميتي و چه دغه کلمه هم له هغې ريښې څخه ده، دلته به لومړي د سميتي اجتماعي مفهوم در وښيو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبيقي خوا وږغيږو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبيلو کي جرگې لري، او دا جرگې له په خوانيو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فيصلې کامل اختيارت لري، او ځانته لياري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آريائيانو هم ملي جرگې درلودې. يوه مهمه جرگه ئې سميتي samiti بلله.

---

[۱] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸٦.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ريگويدا کي د دې جرگې بحث راغلي دي[1] او علما وايي چه دوی دوې جرگې درلودې يوه ئي سبها sabha بلله او بله سميتي، په سميتي کي سپين ږيري او د قبيلې مشران سره غونډېدل او دا عمومي جرگه وه اما سبها د کلي وړه جرگه وه او مقامي رنگ ئې درلود، په سميتي کي پاچا هم شامليده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زيمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[2] په ويدي ژبه د سمهيتا او سميتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهيم پراته دي. گويا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ريښې په ډيرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د توليدلو عمل، سميت semet يو له بله سره ټول، ور سره، سميتنا samitna يو له بله سره ټولول او سره غونډول.[3]

لکه چه دمخه ويل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سميتي (جرگه) کي هم د ټولني او غونډېدو مفهوم لري، نو ليري نده جه دغه ټول کلمات له دغي ريښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصايصو څخه دي په پخوانو اقواموکي هم و، له ريگويدا څخه ښکاره کيږي، چه آريائيانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او څونيي غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښې موجود و.[4]

په سنسکريت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقيږي[5] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مگر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قديمي ريښې څخه نځا او نځل هم لرو فقط (چ) په (ځ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړيږي مثلاً ناځي، و به ناځي، و ئې نځل، يو شاعر وائي:

لکه ناځي چه بسمل له تيره تيغه — چه په تيغ دي شوم کړم نو نځا راغله

سامانه Samana

[1] ريگويدا، ج ۳ ص ۲۵۳.
[2] کمبرج هستري، ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.
[3] هندوستاني قاموس ص ۴۷۸.
[4] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.
[5] هندوستاني قاموس، ص ۷۲۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په ريگويدا کې ډېره راځي او د يوې ميلې نوم و چه په ارت ميدان کي به کيده او ټول طبقات، ښځي او نر، گوچني، لويان گرد پکښي حاضريدل.

غير بازانو به غيري ايستي، ورزشکارانو به لوبي کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ريښيانو به اشعار ويل. دا ميلې به کله د شپې کله د ورځي اجرا کيدې، او د مظاهرې او نمايش عمليات به کيدل.[1]

دا ميلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کي سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځايونه لري او خلق پکښي ټوليږي، په مياشتو مياشتو دوام کوي، لکه پخپله ميلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کي پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پيښ شويدي.

په قندهار کي سامانه تظاهر، نمايش په فخر سره ځرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، يعني تظاهر او نمايش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمايشي سړي ته وايي، په سامانو تلل، يعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً يو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آريائيانو ميلې هم د تظاهر او نمايش او سامانو ځايونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پيغلو ميږونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سينگارول،گويا دا ميله هم په حقيقت کي يو نمايش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د ميلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد يعني "نمايش او تظاهر" پکښي پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آريائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکيلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آريائيانو له ژبي څخه ځيني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه موږ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ريگويدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آريائيانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پيژاند، مگر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شيانو په واسطه ئې د لوي څښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

ديوس Dyaus

[1] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نامه آریائیانو یو رب النوع ستایه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې گاڼه او ټول نوراني او مفید عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده دیو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځلیدلو او رڼیدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آریائي ژبو کي دوني عامه ده، چه اکثرو قدیمو اقوامو له دغي مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آریائیان لوي خداي جل شانه ډییوس پاتر Dyeus-Pater بولي یعني لوي او اعظم.[1]

په سنسکریت کي ډیوا، ډیواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډېري کلمې له دغه ریښې څخه په هغه ژبه کي را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس لیکي: ویدي ماده ئې ډیا Diya ؤ د څراغ په معنا.[2]

وگوري دغه کلمه په یوناني کي ذیوش Zeus او بیا زیوش، زیوس سوه، د لاتین ډووس او ډیوفیس او جوفیس او جو پټیر هم له دغي کورني څخه دي، په زړه الماني ژبه کي ذیو او په اسلاوي کي ډیواس، په ایتالوي کي ډیو د پرتگالي او هسپانوي ډیوس ټول له دغي ریښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کي ډیوډیوس، او ډیو هم پدغه ریښه اړه لري ډیویس Dious او ډیواین divine هم له دې کهوله دي.[3]

په پښتو کي تر اوسه څراغ ډیوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سړي په ټینگه ویلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آریائي ملتو دا کلمه له دې مځکي څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډییوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقریب دا نوم ټولو آریائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو گویا ډییوس آسمان وو، چه په مقابل کي یې د دې رب النوع د مځکي بل رب النوع هم موجود و. که د ډییوس کلمه تحلیل کړو، پښتو کلمه ډیوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (یز) به ورسره ونښلوو ډیویز Dyvis به سي، یعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عیناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډیوس Dyaus او ډیویز هم ډېر سره نژدې دي، ډیوه په پښتو ادب کي ډېره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډیوه یې — زه د هجران په تاریکو کي ناسته یمه

ډیویز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کي:

د توري شپې ډیویز آسمانه — سترگي دي وزه که به لمر را خیژوینه!

[1] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱٤٤.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٠٦.
[3] تفسیر الجواهر - ویدک انډیا، ص ۸۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته معشوقه له مين سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخيژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خيژوې نو دي سترگي ووزه!

دغه ډيويز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کټ مټ د هغو ټولو آريائي نومو ماخذ گڼل کيږي، چه دمخه تير شول.

پريتهي وي Prithivi او نور

په ريگويدا کي د ډيوس په مقابل کي تل پرتيهي وي يعني مځکه راځي، دا هم د يو رب النوع نوم و[1] په سنسکريت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډير کلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړيدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شريک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پريتهي او پرتهوي او پروت ډير سره نژدې دي.

راگوزن ليکي، چه په ويدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپريدنه او پروتوالي دي، او اوريځي او غره ته هم له دې جهته پروت وايي، چه خپاره او پراته وي، پرجاينه هم په ريگويدا کي د اوريځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آريائيانو هم له دې رب النوع سره ډيره دلچسپي درلوده. سلاو او ليتواني اقوامو ئې تر ډيرو مسيحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پرکوناس، پرکونس، پيتړون (اوريځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي يقين راځي چه پريتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له يوې ريښې څخه دي.

دغسي هم ماروت Marut د باد او سيلۍ رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د ښتو د يوې قبيلې نوم دي.

دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم يو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ريښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آريائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډيره نزديکي ور سره لري.

اندرا د ويدي عصر معروف جنگي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر يوې قبيلې اينو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کيږي.

---

[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.

[2] ويدک انډيا ص ۱۳۱-۱٤۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه- باختري اوستا او نوې اوستا- د اوستا ټوکونه-اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی کلمات- په پښتوکي اوستا- زرا تشترا- سپنتمان -
اهورا مزدا- واره - بامي- اسپه- کاوه- د ځایو نومونه- مانده - راغه -
سپین غر- د ځینو وسلو نومونه- عمومي مشابهت او نزدیوالي- د تطبیق جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وویل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکریت له آریائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاریخ سره ډیره اړه لري.

اوستا د آریائي باختر او بخدي یوه زړه ژبه ده، چه موږ ئې د پښتو سره ډیر کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکریت سره ټینګه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقیقت کي دا درې ژبي (سنسکریت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په یوه هیواد کي زیږیدلي او تربیه شوي دي، سنسکریت د هند په ارتو ورشوګانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسیدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره یو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاریخ د څرګندولو او قدامت له پاره موږ نا څاره یو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکریت سره مو مقایسه کړې وه، (دریمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوړه په اوړه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاریخي کیفیت لږ څه معلوم سي، او هم ئي ادبي آثار وپیژنئ، لومړی به د سنسکریت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبي تاریخ او بیا ادبي آثار در وښیم بیا به نو په اصلي مقصد یعني مقایسوي څیړنه پیل وکړم.

لکه په دریمه برخه کي چه فقط د سنسکریت ځیني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کیده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقایسه او تطبیق به په یوه بیله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څیړنه د لغت او کلمهٔ سازۍ له روهه کیږي.

اوستا ژبه، یا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آریائي ژبي څخه د ویدي ژبي سره یو ځاي او غبرګولۍ وزیږیده، نو ئې باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا د کتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "ګاته" په دغه ژبه لیکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کیږي.

مدققین وایي: چه د اوستا د ژبي چه ګاته په لیکل شوی دي، او د ویدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبدیل سره چه معین اصول لري، د یوې ژبي یوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بیله پخپله اوستا بل کتاب او لیک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دین په ایران کي خپاره سول مګر تر ایراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ایشیا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مګر وروسته بیا د اردشیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساساني ۲۱۲-۲۲٦ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط دګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کيږي.[۱]

دا ژبه اوستا بلله کيږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقيقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسير ژبه يعني پهلوي ده.[۲]

د پهلوي تفسير يو بل تفسير هم درلود چه هغه (پيتي زينتي) يعني مکرر تشريح يا پازند بولي، د دی تفسير التفسير ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي يا زند له پهلوي څخه لږ څه بيلتون لري او ټول کتب چه پکښې موجود دي د پهلوي نسخو تفاسير او شروح دي.[۳]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ايران کي زړه پاړسو (فرس قديم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځيني را ووتې، نو په حقيقت کي اوس د زړې باختري اوستايي ژبې آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا يو ټوک دي د محققينو په قول هغې زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکيښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دين ومانه او ټول د زردست قوانين ئې د غويو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې وليږل.

يو پخواني مورخ پلينيوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومري ميلادي قرن کي داسي ليکي چه لومړني اوستا دوه مليونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳٤٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي ليکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه ، محمد جرير طبري متوفي ۳۱۰ هـ وايي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه، شهنامه وايي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرينو تختو کښل شوي وه، تنسر د ايران يو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په يوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زموږ د دين له کتابه دولس زره د غوئي څرمني وسوځلې له دغو رواياتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګنديږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشيانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه يا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بيرته دا کتاب سره ټول شو ۳٤۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وويشۀ. يو انګليسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤٥۷،۰۰۰ کلمې تخمين کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

[۱] تاريخ ادبيات ايران د دکتور شفق ص ۸.

[۲] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج۱ ص ۱٤۰.

[۳] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، یعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بیا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط یوه ربع پاته ده.[۱]

له دې بیانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډیري صدمې لیدلي، او څو واره له منځه وتلي او بیا سره ټول شوي دي، او ډیر نوي نوي مضامین وروسته هم پکښې داخل شوي دي، یعني دا یو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمسټېټر فرانسوي عالم ډیري برهمني او پهلوي او او بودائي او یوناني اغیزې او عناصر په اوستا کي ښیئي[۲] نو لکه د مضمون او محتویاتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په گډه شوي دي، دغسي هم د ژبي له خوا د زړې باختري اوستائي نمایندگي نیسي کولاي، او دا یو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانیاونو په دوره کي له ۲۱۱ع تر ٦۲۹ع پوري چه زرتشتي دین رسمي گڼل کیدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دینکرد[۳] په اتم او نهم فصل کي تفصیل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنگ او مجموعه ده.[٤]

دغه یویشت نسکه پر درې برخي ویشل کیږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومړي برخه ئې گاتها Gatha یا گاسان Gasan بولي چه د عبادت مسایل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنینو پوري، دریمه برخه یې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهیات او فلسفه او گډوډ بحثونه دي.[٥]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښیو:

گاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکریت ئې گیتا بولي یعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ۵٥٦۰ کلمې دي. گاتها دا برخي لري:[٦]

ا ــ ستوت یشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه گڼله کیږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي ېې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

[۱] گاتها، ص ۵۰.
[۲] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.
[۳] دینکرد یو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عیسوي پیړۍ کي لیکل شوي دي.
[٤] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.
[٥] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.
[٦] زند اوستا لمړۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- سوتکر Sutkar
۳- ورست مانسر Varst-mansar
٤- بک Bak
٥- وستک Vastak
٦- هاد هوخت Hadhokht
۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر یو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسیر ګڼل کیږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر یو څو قطعي او د ورست مانسر یوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک درې برخي په یسناګاېي دي.

د وستک څخه اوس هیڅ پاته نه دي، او نه د ینکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه درې برخي پاتي دي، چه په یسنا کي شمیرلي کیږي او یوه بله برخه ئې هم په یسنا کي ګډه او درج ده. اومه برخه یعني سپند د زردشت کیسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کیږي او د ده د ژوندانه کیسې پکښې دي.[1]

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:
۱- ینکاتوم Nikatum
۲-ګندا سرنیګت Ganda-sar-nigat
۳- هوسپارم Husparam
٤- سکاتوم Sakatum
٥- وندیداد Vendidad
٦-کتردات Kitra dat
۷- بکان یشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطیر mythology دي.

له دغو لومړیو پنځو برخو څخه اوس وندیداد بشپړ پاته دي، اما د نیکاتوم، ګندا سرنیګت او سکاتوم څخه فقط یو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه یوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په اریپتستان Erpatistan او نیرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاریخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان یشت نومیږي، ځیني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ۱٦ ټوټې په هوم یشت او سروش یشت کي سته.[۱]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دریمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نومیږي، نه ښه پیژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاګګ Pagag

٤- رت دات ایتګ Rat-dat-itag

٥- بریس Baris

٦- کش کیشرو Kaskisrav

۷- ویشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتیانو د خلقت او د پیدایښت احوال و، د بندهش د پیدایښت او خلقت بیان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هیڅ نه یو خبر، او نه دینکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاګګ څخه په ګاه او سي روزه Siroza کي یو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ایتګ Rat-dat-itag د قربانیو ترتیبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانیو په بیان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوګیري ئې کوله، له دغو څخه یوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نیرنګستان کي د کش کیشرو ځیني مضامین وي.

اومه برخه چه ویشتاسپ ساست یعني د ویشتاسپ یادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بیانوي چه اوس د ویشتاسپ یشت او د آخرین پیغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[۲]

نتیجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه یعني وندیداد،، او ستوت یشت بشپړ پاته دي او له بکان یشت څخه هم ډیره مهمه برخه زموږ پلاس کي ده.

---

[۱] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[۲] د زند اوستا مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما د ځلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ویشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخي پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسي هم دارمستتر وایې چه په غیر مرتب او غیر مستقیم ډول له پهلوي شرحو څخه موږ ته د اوستا دور کونسکو محتویات معلومیږي او د پنځلسو نسکو لږ یا ډیري نمونې او نسخې زموږ څخه سته.

ویست West انګلیس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ یعني ځلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[۱]

اوسنۍ اوستا

دا لوږ تقسیم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وویل د پهلوي د دنیکر دله کتابه معلومیږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.[۲]

۱ یسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکریت کي دا کلمه یحبنه، په پلهوي کي نیرشن، په پاړسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ویلي کیږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا ګاتها څخه دي.

۲- ویسپرید Vispered یعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د یسنا سره یو ځاي ویل کیږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- وندیداد Vendidad یعني د شیاطینو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بیان شوي دیني قوانین او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرګرد یعني بابونه لري.

٤- یشت Yasht یعني نیانش او لمونځ چه د کلمې ریښه په هغه یسنا کي ده، دا یو ډول سندري دي، چه د خدایتعالي او پریښتو ستاینه ده، یشتونه ټول ۲۱ دي.

٥- خورده اوستا، یعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ ع کي تالیف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځیني جوړیږي. د دې کتابو ډیري پخوانۍ نسخې نسته ډیره زړه نسخه چه له یسنا څخه د کوپنهاګ په موزیم کي سته، په (۱۳۲۵ ع، ۷۲٦هـ) د هیربد مهربان کیخسرو په قلم لیکل سوي، او وسترګارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاګ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انګلیسي و چه په (۱۷۰۰ ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ایران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډیر زیار وکیښ تر دې ورسته یو بل فرانسوي عالم انکتیل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷۵۵ ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بیا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ ع د یسنا ترجمه

[۱] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[۲] پورداؤ دګاتها، ص ٥٦-٥٨ - د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کي ډېر نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوګروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، ميه، لاسن، اسپيګل، ګيګر، ډارمسټېټر، ګيلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کي ډېر کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او څپاره ئې کړه.[1]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا يو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبيق کړو.

دمخه د ويدا په بحث کي تاسي ته د تطبيق اصول معلوم سوه، هغه تحليلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس يو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحليل کوو، فقط د مثال په ډول يو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډېر مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبيق او مقايسه بيل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاريخ وظيفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحليل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډېره زړه ده او د آريائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحليل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا يوه توجيه ورته کړيده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شويدي، اوستا، ايستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اويستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړيدي، په سرياني ژبه اپستاګا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققين چه وايي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط يو عالم اوپرت Oppert دا عقيده لري چه د داريوش[2] د بيستون په ډبر ليک (٤ ليک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[3]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډېره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

[1] ګاتها، ص ١١- د براون تاريخ ادبيات، ج١ ص ٧٠-٩٠.

[2] داريوش هخامنشي چه له ٥٢١ تر ٤٧٦ ق،م پوري پاچهي کړيده، د ايران د بيستون په غره کي يوه مشهوره کتيبه لري چه د خپل سلطنت او کورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښي ليکلي دي.

[3] د براون تاريخ ادبيات، ج ١ ص ١٣٩- ګاتها ص ٤٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- پروفیسور گلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنیان او اصلي متن" ده، پروفیسور بارتولد او ویسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډېر لیک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- یو بل مشهور عالم جیکسن Jackson د نیو یارک د کولمبیا کالج پروفیسر هسي وایي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښایي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکریت ویدا غوندي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي یا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي یا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتیر آسماني په فرهنگ کي لیکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابیکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهین ستایش و مهین نیایش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنگ نظام لیکي: اوستا کتاب دیني زرتشت پیغمبر ایران است اسیري لاهیجي گوید: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت ناید مکش چندین عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي لیکي استا، وستا، ابستا، تفسیر زند است، خسرواني گفت:

چو گلبن از گل آتش نهاد و عکس افگند　　　بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې لیکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شویده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

٥- ځني نور پوهان دا عقیده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" یعني "نه" دوهمه ټوټه "ویستا" یعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وایي.[٥] او د دې نامه وجه تسمیه، هم داسي بیانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاړاک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهیدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

---

[۱] گاتها، ص ٤٧ - تاریخ ادبیات د براون ص ۱۳۹.

[۲] د اوستا گرامرمقدمه، ص ۱۲.

[۳] دساتیر آسماني، ص ۲۳۳.

[٤] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[٥] د همائي تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۲۹.

[٦] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کي اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کي د پوهانو له مفکورو څخه لوړي څېرني مختصراً را نقل شوې، په پښتو کي هم دا کلمه تطبیق مومي، او لکه د ویدي ژبي ډېر کلمات چه په پښتو کي وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابرېږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړېده، او دا نظریه اسلامي مؤرخینو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسین مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳٤٦هـ وفات شویدي په ۳۳۲هـ کال هسي لیکي:

"زرادشت بن استیمان و هونبي المجوس الذی اتاهم بالکتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الکتاب یدور علي ستین حروفا من احرف العجم، و لیس في سایر اللغات اکثر حروفا من هذا واتي زردشت بکتابهم هذا بلغتهٔ یعجزون عن ایراد مثلها، و لایدرکون کنه مرادها... وکتب هذا الکتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فیه وعدو و عید و امرونهي و غیر ذالک من الشرایع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الکتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوایف الي اردشیر بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه یقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسیراً عند عجزهم عن فهۀ و سموالتفسیر (زندا) ثم عمل اللتفسیر تفسیر أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسیر التفسیر و شرحاً لسایر ما ذکرناه و سموا هذا التفسیر (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استیمان زوي د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستا کتاب راوړ، دا کتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ٦۰ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبو کي ډېر دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي لیکلای او نه ئې څوک په مراد پوهیدل... دا کتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو ولیکل سو، وعد او وعید، امرا ونهي او نور شرایع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړ کړ، نو ئې د دې کتاب ډېري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوایف راغلل، بیا چه اردشیر د بابک زوي پاچا سو، نو ایرانیان د دې کتاب د یوه سورت په ویلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بیانوي، او دا خبره نور مورخین هم مني، مثلا ابن اثیر پخپل کتاب (الکامل في التاریخ) کي هسي وایي چه زردشت یو کتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهیدل، او مضامین ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روایتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقیقتاً نامفهوم وه، او ډېر نور تفاسیر چه پر ولیکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب یو راز "رمز" هم ګاڼه، لکه چه محسن فاني کشمیري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

[1] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[2] مروج الذهب، ج ۱ ص ۱٤۲ د مصر طبع.

[3] الکامل ابن اثیر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي "کتاب زند بر دو قسم است، یک قسم آن صریح و بي رمز که آنرا "مه زند" نیز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند..[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا تړول تاریخي دلایل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحلیل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دی له دوو ټوټو څخه (اـ وستا) یعني مفتوح همزه په آریائي ژبو کي د نافیه (نا) په معنا راځي، په سنسکریت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (یه=یا) هم ویلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کښې مې د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ یه ندي راغلي، د خلیل خان نیازی په دې رباعي کي (یه) د نفي په معنا ښه واضح شویدی.

خړي اوریځي ژاړي له پاسه	کویله بړغ کا بیلتون له لا سه
یه، هغه لوني گوهر په خول ستا	دا مرحبا کا ستا، بړموړ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ویستل) څخه جوړ شویدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ویستل) د دې مصدر اسم مفعول (ویستلي او ویستئي) دي، او پخپله (ویستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اویستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووایو (یه وستي) یعني (ناویستي) او نا مفهوم به وي، چه کښې مې هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتې ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسیري لاهیجي له هغه ذکر شوې پارسي بیته هم ښکاري، ځکه چه دی وايي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بیهوده زیار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رویه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزیه شوه (اـ ویستا) اما که د دریمي نظر ئې له مخه د شرقي لیکوالو په قول اوستا "بهین ستایش او مهین نیایش" وگڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحلیل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (اوـ ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډیر ځله له (هـ) سره بدلیږي مثلاً هلک ـ الک، هگۍ ـ اگۍ او نور د سنسکریت د کلمې په تحلیل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "ښه" په معنا دی، ځکه چه د سنسکریت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پاړسو کي هـ (خ) کیږي لکه هوارزم چه خوارزم سویدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، یعني "ښه" په فرس قدیم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داریوش په ډبر لیک

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.

[2] پټه خزانه، ص ۷۷.

[3] فقه اللغه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (او اسپ) یعني ښه آس (او اومرتیا) یعني ښه سړی راغلي دي[۱] او پخپله (هو) هم په پښتو کي د ایجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندۍ ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ریښه ئې (س، ت) دي، چه له دې څخه د پښتو (ستایل، ستاینه، ستانه) د پاړسو (ستایش، ستودن) را وتلي دي. ستایوال هم په پښتو ستایش کننده ته وایي، امیر کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه که وایي:

نړۍ زما ده نوم مي ستایي، پر دریځ ستایوال[۲]

په پهلوي کي هم د "ستا" ریښه وه، اسدي طوسي لیکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد یعني شگفت او ستا یعني ستایش څخه لکه دقیقي چه وایي:

جز از ایزد تو ام خداوندي کنم از دل بتو بر آفد ستا[۳]

له دې څخه هم معلومیږي، چه له پخوا څخه دا ریښه په پښتو او نورو آریایي ژبو کي وه، نو له دغه جهته ویلای سو چه د اوستا د کلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستایلو څخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) یعني (ښه ستاینه) او هغه "بهین ستایش او مهین نیایش" سي، چه دا لغوي تحلیل هم د اوستا د کلمې ریښې په پښتو کي څرگندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا یا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئیایانو یو نوموړي دیني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دین او کتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحلیل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وایو، چه مورخین مختلف دي خو اکثر هسي وایي، چه زردشت د (٦٥٠ څخه تر ٥٥٠ ق،م) پوري یعني په دغه یوه قرن کي ژوندي و،[٤] ځکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو بیشکه باید د ده په نامه کي د پښتو ریښې هم وي.

نوي او زاړه محققین د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قدیمه تر اوسه ضبط شویدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، یونانیانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[٥]

---

[۱] گاتها، ص ۸۹.

[۲] پټه خزانه، ص ۳۵.

[۳] لغت فرس، ص ٥.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۱.

[٥] گاتها، ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه د دې نامه په ظاهري ډول او شکل کې چه اختلاف دی، په معنا کې هم دغسې مختلفې مفکورې موجودې دي، هر چا يوه توجيه کړيده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دينون Deinon يوناني مورخ وائي، چه زرتشتر يعني (د ستورو ستايونکی) دا مورخ چه تقريباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندی و هسې راې لري.[۱]

۲- نوی اروپائي محققين هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلاً کاسل Cassel وايي، معنا ئې (د ستوري زوی ده) ونيډشمن Windischman او ميولر Muller دا عقيده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسې بريښيدونکی) سره ترجمه کوي، دارمستتر وايي چه معنا ئې (د ژېړ اوښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوښ خاوند) بولي، جاکسن انګليس هم دغسې وايي، پروفيسور رات ئې د (زرګر) په معنا اخلي.[۲]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردهٔ نخست يا آفريدهٔ اول) ليکي. او ځيني ئې په (فرستادهٔ يزدان يا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[۳]

٤- ځيني پوهان داسې وايي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولينسن انګليسي ليکي چه لومړی جزو ئې (زرد) له (زيرد) څخه جوړ شوی دی چه معنی ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دی، نو مرکباً ئې داسې معنا کيږي (زادهٔ ستارهٔ زهر) د کلدانيانو په عقايدو کې زهره د (ايستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جګړو ملکه وه.[٤]

٥- دا ټول نظريات چه ذکر شول د ځينو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا يوه تقريبي او تخميني مفهوم ورته ټاکلی دی، پورداؤد وائي:

ښائي چه يوه دغه نظريه سمه نه وي، ځکه که لومړی جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کې زيريت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پير) په معنا دی، مګر په ترکيب کې دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[٥]

په هر صورت نظريات مختلف دي، او د نامه تحليل هم سخت دی. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحليل ته نژدې مفکوره د پروفيسور هاګ Haug ده، دی وايي: چه لومړی جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له يوتارا Uttara څخه مشتق دی، يعني (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاګ دې نامه ته نوري معناوې لکه ستايونکی او سندري ويونکی هم ږدي، مګر موږ ته د لغوي څيړنې په رڼا کې تر ټولو د ده لومړی نظريه معقوله ايسي.

---

[۱] ګاتها ۲۲.

[۲] تاريخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.

[۳] فرهنګ ناصري.

[٤] تاريخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

[٥] ګاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه تجزیه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاګ د عقیدې پر اساس داسي تجزته کولاي سو چه لومړۍ جزو ئې یقیناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وایه.[1] چه ورته ځیر سو د کلمې استاسي عناصر (ز-ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملګري یو راز آواز کاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) ادا کړی دي، نو اساساً ګویا دوهم اواز یو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې څخه ځني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او موږ ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې څخه ډېر نومونه جوړ شویدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاریخي پهلوانانو کي یو (زریر) دي چه "یاتکار زیریران"کتاب د ده په نامه کښل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زریر د ویشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مسترِ وست په قول "اسپه یاودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعلیت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشتر کي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نومو کي د (زړه) د کلمې ریښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړۍ ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنګه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) یعني اوښ بللي دي، په حقیقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف دا کلمه تشکیلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئې، ن) هم ویل کیږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندۍ او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له یوه مخرجه او یوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدلیږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو څخه ادا کیږي او د یوه مخرح دي. نو به اوس دا کلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر یعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ویل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځایو کي سته، که د زره سره (ور) یو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووایو، نو روحانیت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډېره راځي وایي چه سپیتمه Spitama د زردشت د کورنۍ نوم و او د ده نهم نیکه هم په دغه نامه یادیدی. د یسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپیتامان، سپیتمان ویل کیږي.

[1] فرهنګ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

[2] ابان یشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه ئې سپیت (سپید) ده او د دې نامه معنا داسې کېږي "سپین نژاد" په ګاتها کې هم دا نوم ډېر څله راوړي.[۱]

سپین نژاد خو داسې مفهوم لري چه باید دي له سپینه پښته وي، او سپین پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او ختې سپینه وه یعني له ښې او روحاني او شریفې کورنې څخه و لکه چه ځینو خلقو دغه سپیتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[۲]

په هر صورت دا فامیلي نوم د ترکیب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپین) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتوکي (تومنه) ده، یعني اصل او مایه. په قندهارکي دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلاً د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مایئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وایی "تومنه ئې خراپه ده" یعني اصل او نژاد او مایه ئې ورانه ده[۳] نو په پښتو کي به هغه تاریخي سپیتمان (سپین تومني) یعني (سفید نژاد) سي، چه فقط یو د سپین آخرني (نون) د تخفیف له پلوه حذف شویدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځایه ښوریدلي پسله (م) راغلي دي. او داسې تغیرات چه په څو زره کاله کي دې کلمې ته ور پیښ شوي دي، د ژبو په تحول کي عمومي دي.

د سپیتمان لومړي جزو چه (سپین) دی، په اکثرو آریائي نومو کي ریښه لري، یعني د باختر آریائیانو د اکثړو نومو په سر کي سپین کلمه راځي، مثلاً سپین دات Spendat سپین تا Spenta سپینتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په وندیداد کي داسي نومونه ډېر دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفید دي، چه د پښتو "سپین" کټ مټ پکښې معلومیږی.

نو په دغه تاریخي استناد په ټینګه ویلاي شو، چه د (سپیتمان) لمړی جزو هم دغه (سپین) دي چه د هغه عصر په ټولو نومو کي و او د دغي کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کي هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستا کي اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سر کي د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډېري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[٤]

---

[۱] ګاتها، ۹۲.
[۲] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.
[۳] آریانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارۀ ۲.
[٤] فرهنګ نظام، ج ۱ ص ٤۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګایگر الماني وايي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غیب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائي ژبي یو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پاړسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که موږ دا نوم تحلیل او تجزیه کړو درې ټوټې دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټې په پښتو کي ریښه لري.

تاسي دمخه د سنسکریت په څېړنه کي د (مزدا) دکلمې نظایر او امثال او ریښې په پښتو کي ولیدې، نو ئې دلته تکرار ښه ندي، فقط د لومړۍ ټوټې تحلیل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پاړسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکریت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکریت کي سور او سوریا شوې ده چه لمر ته ویل کیږي.[2] فردوسي وائي:

از ویست شادي و زویست زور　　　　خداوند کیوان و ناهید و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بیا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ویل شویدي، فردوسي وائي:

به یکبارګي تیره شد هور تو　　　　کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پاړسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدلیږي لکه چه دمخه هم ویل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور ګایگر هسي شرح ورکوي چه هور یعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضیاي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس ګڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس ګاڼه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بیا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې ګاڼه، لکه چه په ویدا او اوستا دواړو کي د اور په نمایندګي ارباب انواع سته مثلاً د ویدا یو مشهور رب النوع (اګني) یعني (اور) دي، چه د دوي په عقیده ئې لمر، بریښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقدیس عقیده په اوستائي آریائیانو کي هم وه[4] ګایگر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بیله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) ګڼل کیږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماینده ګڼل کیدي.

دغه د اهورا یا هور یا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هیربد) ځیني جوړ شویدي، چه اصلاً باید (هوربد=اوربد) وي.

---

[1] د خاوری ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۱٤۱.
[2] فرهنګ نظام، ج ٥.
[3] تمدن ایرانیان خاوري، ج ۱.
[4] تمدن ایرانیان خاوري، ج۱ ص ۱٦-۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتګار) یا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربذ کړه چه جمع ئي هرابذه ده، علامه خوارزمي وایی: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[۱]

په پاړسو ادب کي هم هیربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هیربد را که کشت؟"

له دغو ټولو تاریخي او لغوي څیړونو څخه تاسي ته ښکاري چه په مځکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمایند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وایي: چه په ویدا کي (ورن) یو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د یونانیانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[۲] نو که دې کلمو ته سړي ځیر سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ایران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په کتیبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.[۳]

نو که د دغه لغوي تحلیل له رویه، تاریخي مواد هم په نظر کي ونیسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو باید داسي ووایو (نمنځلي اور) یا (مجلله رڼا) یا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شریک دي.

د دې کلمې اوستائي ترکیب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[٤] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نردیوالي ښه ښکاري.

واره Vara

دا کلمه هم ډیره تاریخي او مهمه ده، اوستا په وندیداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړۍ ودانې ده، چه یما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې ودانې په خصوص هسي وایي: "تر ژمي دمخه په هیواد کي ډیر واښه د ژویو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واوري لویدو وروسته (اې یما!) دوني نوکي ځاي چه د پسه پښه پر ایښو کیږي، عجیب ښکاره سي!

نو له دې جهته ته جوړ کړه یوه واره، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غویو، او سړیو او سپیو او مرغانو تخمونه، او سور بریښیدونکي اور در سره یوسه!

نو له دې جهته ته جوړه کړه یوه واره چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلقو ته ټاټوبي وي، یوه واره چه د آس د سپرلود ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، د غویو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

---

[۱] مفاتیح العلوم، ص ۲٦-۷۱.

[۲] د ویدو تعلیم، ص ۱۸.

[۳] آثار العجم.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه واله کي چه هیوه هاتره[1] اوږده وي، هلته ښائي چه ته یو ټاټوبي ودان کړې، چه یو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړیو او ښځو تخمونه یوسې کوم چه ډېر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژویو تخمونه یو سې، کوم چه ډېر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه یو سې، کومي چه ډېري جگّي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز میوو تخمونه یو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه یو سې، او په ډېر زیار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوگن سي.

هلته ښائي، چه ټیټي یا خیټو، یا لیني یا لپوني، یا بد خواه، یا درواغجن، یا کین کښ، یارخن (حاسد) یا وران غاښي، یا پیس استوگه وکړي... د دې ځاي په لویه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لویۍ برخي په واټو کي ښایي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړي، او یو ور او کړکۍ ورته جوړه کړي، چه پخپله یو له بله سره ورځي.

دلته نو یما له ځانه سره وویل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وویل: اي ښکلي یما، د ویوانگهت زوا! مځکه د خپلي پښې په پونده وخره او بیا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره خټي جوړوي!

بیا نو یما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ویلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوښو خټه. نو یما یوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غویو او سړیو او سپیو او مرغانو تخمنونه، او ځلاند سور اور یووړ، ده جوړه کړه یوه واره، د سپرلو ډگر په شان، د سړیو د ټاټوبي لپاره، او یوه واره د سپرلو د ډگر په شان د غویو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه یوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښینول، چه کورټ نه زمول کیدي، او نه ئې خواړه ناغه کیدل؛ هلته ده یو ټاټوبي ودان کړ، چه یو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړیو او ښځو تخمونه یووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز ځارویو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه یووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډېري جگّي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښېښوول. هلته ده د هر راز میوو څخه چه ډېري خوندوري او

[1] یوه هاتره تقریباً یو میل کیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه بوي لرونکي وې تخمونه يووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه يووړل، او په زيار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړيو ودانه سوه.[١]

په ورستنيو فقرو کي کټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بيرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وايي چه يما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاږي او لدې څخه هسي ښکاري چه يما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنيت لومړی اساس ايښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د يما په دغه تاريخي ټاټوبي کي زردشت را وپاځيدي نو ده ده له درو زامنو څخه يو چه يوروتاد نره Urvatad-nara نوميدي واره مشر ټاکلي شوي و يعني Temporal lord of the Vara.[٢]

د اوستا دا (واره) وروسته عجيب تاريخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تيريدلو سره هسي رنگونه مومي، چه کورټ نه پيژندله کيږي، ځکه چه په پښتو کي ريښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاريخي او ادبي تحولات بيانوم.

په سنسکريت کي له دغي ريښې څخه ډير کلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var يعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستیٰ کولو ځاي. واړا vara د يو ښار څلورمه برخه، يو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښې اوسئ، واړی Vari يوه محوطه، غولي، دربار، باغ.[٣]

د سنسکريت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي يوه ده، او دا يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره کي (وهار) شوه، ځکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د يوه معبد په ډول د زرتشتي دين کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دين له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب خپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، باميان ئې د بتخانو او معابدو کانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دين معبد وه، اوس د بودائي دين کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جگ بيرغونه چه د بخدئ ښار ئې په نامه ياديدي (د لوړو بيرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبديله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کيده.[٤]

[١] وندیداد فرگرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ٤۳ فقرې پوري.

[٢] اوستا، ص ۲۱، حاشيه د ډارمستټر له خوا.

[٣] هندي قاموس، ص ۷٦۱.

[٤] تعليقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم ځني لیکوال لکه د هند مولانا سید سلیمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ یو بودائي بودتون ګڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲۴۷هـ کي د عربو د بریو پر وخت ډیر داسي وهارونه په سیند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[۱] مګر لکه محققین چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) یوه زرتشتي آتشکده وه[۲] وروسته چه بودایي مذهب راغي نو دا ځاي یو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وایي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودایي خانقاه وه.[۳]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وایي چه د یوه چیني سیاح او ابن فقیه له بیانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائیانو (نو وهار) و.[٤] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتیانو مرکزي معبد ؤ مګر د اسلام د راتګ پر وخت یعني په شپږمه عیسوي پیړۍ کي ټول تاریخي روایات دا ښکاره کوي چې دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هیوان تسنګ چیني سیاح چه په شپږمه عیسوي پیړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد یو بودائي بودتون ښکاره کوي.[٥]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحین دلته را رسیدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[٦] چیني زایر هیوان تسنګ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ویهارا بوللي دي وایي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه یو ویهارا بلل کیده بل ناو او یهارا یعني نوبهار چه اسلامي مورخین هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وایي: د نو بهار عمارت ډیر پوخ او جګ و، زرغونې جنډۍ په نیزو وپیيلي لوړي پر رپیدې څلورو خواو ته ئې دیوالونه وه او دا جنډۍ دوني لویي وې چه له لیري ښکاریدې.[٧]

ابن الفقیه همداني وائي: نو بهار برمکیانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قریشو د مکې حال واروېدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و یعني نوی د دې ځاي یوه ګنبده (اشبت) سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه، شا و خوا ئې د متولیانو ۳٦۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نومیدي، د چین او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[٨]

یاقوت حموي چه یو اسلامي مشهور جغرافیا لیکونکي دي د ٦۰۰هـ په حدودو کي هسي لیکي: برمکیان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار وداني په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې وداني

---

[۱] فتوح البلدان، ص ٤۳۷.
[۲] د براون تاریخ ادبیات ایران، ج ۱ ص ۲۵۹.
[۳] د کتاب الهند انګریزي مقدمه، ص ۳.
[٤] انسکلوپیدیا آف اسلام، ج۱ ص ٦٦۳.
[٥] انسکلوپیدیا آف اسلام، ج ۱ ص ٦٦٤.
[٦] چچ نامه د الیټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.
[٧] مروج الذهب، ج٤ ص ٤۸.
[٨] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر كال په پسرلي خلقو گلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډۍ له بلخه په ترمذ كي ښكاره كيده، د هندوسستان او چين او كابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[1]

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ كي د نو بهار وداني او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په وريښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه. برامكه د دې ځاي اصلي متوليان وه.[2]

د اسلامي مؤرخينو له دغو رواياتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلوميږي او ښايې چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لكه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوى او "نو بهار" بللې شوې وي.[3]

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليكو فقط د دغو تاريخي رواياتو په سيوري كي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وكړو، او په پښتو كي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي كلمه واره وه په سنسكريت كي په لږ تغير واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او كلا غوندي وه ځكه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مركز و او بيا نو د بودائيانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره كي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لكه دمخه چه تاسي ډير نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وگرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمى پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لكه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذكر راوړي دي.

د بهار كلمه په پاړسو كي ډيري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتكده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نورورز كز نسيم بهار — شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالاوي وايي:

نه همچون رخ خوبت گل بهار — نه چون تو به، نيكوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[4] — كزو سرخ گل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښكلي توب او زيبائي ښكاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرگنديږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبى — بروى دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنگام خزان است و چمن را بدراند — نو نو زبت زرين هر سوى بهاريست

بل ځاي وايي:

---

[1] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢١.

[2] آثار البلاد قزويني، ص ٢٢١.

[3] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢١.

[4] فرهنگ نظام، ج١ ص ٧٧٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي   چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقیقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني او کلا غوندي یو شی و او دغه حقیقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړو کي پاته دي په پاړسو کي باره او بارو د هار او کلا په معناو سته لکه چه قاآني ویلی دي:

صد باره براوردند بهتر   صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د یوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتو کي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ویوال) وایو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتو کي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کیږي.

باره په اوسني پښتو کي د اوبو بند او دبرین دیوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پر کښت او غوجل ئې را گرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره یما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وایې:

خوشحاله چا ته وایې پندونه   خلق خوشحال دي په خپل سندونه
که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه   مات دي د پند د باړي بندونه

یعني د پند د دیوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وایې:

باړه وتړه نور هله زراعت کړه   تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره یا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه تر کلي دباندي د بازیو لپاره جوړوي او شاو خوا یو لنډ دیوال پر راگرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي   په ساگو ډک شی په تیندک باړو له ځینه

اوس نو موږ له دغو تاریخي او لغوي څیړونو څخه دغه نتیجه اخلو چه په لوي سر کي د کوټې او حصار او کلا او دیوال لپاره چه پر یوه وداني راگرزیدلي وي په آریائي ژبو کي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) یا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آریائي ژبو کي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د یما ودان کړي ښار په بخدي کي
سنسکریت: واړ var محوطه، ځاي، د دیوال په منځ کي ځاي
سنسکریت: واړا var د یوه ښار څلورمه برخه
سنسکریت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه
بودائي: وهار vahar معبد، بودتون
زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

[1] لغت فرس اسدي، ص ۱۲٤.
[2] فرهنگ نظام، ج۱ ص ٥٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي: باره barah بارو baru حصار، کلا

پاړسي: د (دیوار) آخرني جزو (وار) var

انګلیسي: وال wall د دیوار په معنا

پښتو: باره barah یا باړه barah بند دیوال، حصار، کلا

پښتو: د دیوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاریخي نوم (واره) ریښې په ټولو آریائي ژبو مخصوصاً په پښتوکي کېډ مېډ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاریخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغیر هم د ډیرو پیړیو تیریدلو اثر دی او په پښتوکي چه کوم مفاهیم باره لري هغه اصلي تاریخي مفهوم ته ډیر نژدې دي، دا هم باید دلته هیر نکړو چه لدغي ریښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډیرو ځایو په نوموکي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننګرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځایو او ښارو نومونه دي، او موږ ته ښکاره کوي چه دغه ریښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قدیمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ویلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازۀ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰۶هـ په حودودکي لیکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. یو ور ئې نو بهار نومیدي چه بعضو خلقو دروازۀ سلطان احمد یا دروازۀ بابه قو هم باله.[1]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهیکا) د کلمو په تطبیق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ریښې ولیدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخواکي تر خپریدو دمخه د بخدي په ورشوګانوکي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نژدې او شریک او له یوه اصله دي. له خورا قدیمي زمانې د بخدي یا بلخ ښار یو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستاکي یو ځاي سریرا srira یعني ښکلي ذکرکیږي، او وروسته هم دغه صفت بامیک یا بامي دي چه معنا ئې ځلاند یا ښکلي ګڼله شوي، او په پاړسوکي بلخ درخشان یا د دقیقي شاعر په اصطلاح "بلخ ګزین" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنی" بلل شوی دي.

جیکسن معروف مستشرق وایي: چه د اوستا یوه پهلوي نسخه په سمرقندکي پیدا شوې، او د اتم مسیحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ویشتاشت زوي په بلخ بامیک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

[1] د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار جوړ کړ.[۱]دارمستتر وايي: چه باميک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زندکي ريښه باميه Bamya ده چه ځلاند ته وايي.[۲]

له دغي تاريخي پلټني څخه ښکاري چه باميک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړيو آثاروکي دا کلمه وينو، مثلاً فرخي سيستاني چه د ٤۲۹هـ په حدودوکي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرهٔ باد بهار — از در نوشاد، رفتي يا ز باغ نو بهار

حکيم اسدي طوسي په ٤٥۸هـ هسي وايي:

بفروختن اين حال گيتي فروز — سپه راند از امل شه نيمروز

سوی شير خانه بشادي وکام[۳] — که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤۰۰هـ په شا و خوا که وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان — بسي پند و اندر زها داد شان

يا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[٤] — سپر دو نهاديم يکسر بگنج

علامه البيرني د ٤۱۰هـ په حدودوکي د بلخ ذکرکوي او وائي: بلخ واسمه في القديم بامي[٥] لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره يو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد څخه هم دا څرگنديږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او يا د دې ښار په صفاتو او جغرافيوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنگ ليکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کيږي، ضبط کړې وه، يو فرهنگ ليکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کيږي."[٦]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د باميان خوا ته هم ځي چه باميان هم يو تاريخي ښار دي او ښايي چه د بلخ بامي او باميان تر منځ تسميوي اشتراک هم وي.[۷]

---

[۱] د ويليم جکسن زوراستري ښووني، ص ۲۷۲.

[۲] د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج۱ ص ۸ نوټه ۱٤.

[۳] گرشاسپ نامه ص ۳۳٥.

[٤] شهنامه، ج ۳ ص ۱۲۸٥، ج ٦ ص ٤۸۲.

[٥] قانون مسعودي، ص ٤۳.

[٦] فرهنگ نو بهار، ج ۱ ص ۹۸.

[۷] فرهنگ انندراج، ج۱ ص ۳۷۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضي مورخين داسي هم ليکي: چه بلخ بامي د بلخ باميان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او باميان دواړه مشهور دي.[1] ذکي وليدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړوکتابو پيژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاريخ استاد او پوهنوال دي هم وايي چه ښايي د باميان نوم له بامي څخه اخيست سوي وي، نو باميان بايد بلخيون يعني د بلخيانو په معنا وي، او ښايي چه د باميان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[2]

لکه چه د دغو محققو تاريخ پوهانو راي ده، بايد هم ضرور د باميان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر يوه اداره لاندي وه، يو ثقافت ئې درلود، د يوه مدنيت مراکز وه نو ليري نده چه موږ د علامه زکي وليدي خبره ومنو او د گنج دانش په روايت ويسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر يوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاريخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي د کلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي وليکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي موږ د بامي نوم اوس د يوه قوم پر‌ول وينو، باميزي د ابداليو له ځيرک څخه د پوپلزو په ښاخ کي يوه پښه ده[3] او د دې قبيلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی ښار کي يوه مخصوصه محله د باميزو کوڅه بلله کيږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي يو علم يعني د سړی نوم دي او موږ ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ايښو.

که څه هم د علمي قانون له رويه اسما او اعلام معلول په علت ندي مگر بيا هم د يوه علم اطلاق پر سړيو باندي بيله کومي نژدې يا ليري وجه تسميي نوی اوکومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجوديږي که موږ د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځير سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبيعت له مظاهرو سره رابطه ټينگه وه يعني دوي د يوه نوم د ايښوولو پر وخت د هغو شيانو نومونه اخيسته چه هغه شيان د دوي په حيات کي داخل وه او دا هم هغه د طبيعي محيط يوه غير شعوري اغيزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محيط" په نامه ياديږي، ښه اوس به نو وگورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نومو کي ځاي ونيو؟ پښتانه د گلانو سره ډيره علاقه لري، او د دوي په غرو کي طبيعي او غرني گلان خورا ډير کيږي. مثلاً په پښتو کي جندي خان، پوپل، گلاب، غاټول او دغسي نور ډير نومونه سته چه هر يو د يوه گل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه گڼل کيږي او اوس ښکاره او څرگنده او زباده شوی ده چه بامي هم د يوه گل نوم و مثلاً شيخ اسعد بن محمد سوری د ٤٢٥هـ متوفي چه د پښتو يو خورا پخواني شاعر دي په يوه قصيده کي وايي:

نه غټول بيا زرغونيږي په لاښونو　　　نه بامي بيا مسيده کا په کهسار[4]

---

[1] گنج دانش، ص ١١٤.

[2] د ذکي وليدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ٤٣.

[3] حيات افغاني، ص ١١٨.

[4] پټه خزانه، ص ٤٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غټول یا غاټوي یا ختول خو موږ پېژنو چه لاله دي مګر بامي زه تر اوسه نه پېژنم چه د کوم ګل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بیا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

موږ ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه یو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح یې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جګي جندۍ درلودې چه له لیرو ځایو څخه ئې خلق لیدلو ته ورتله د مورخینو په قول ئې بیرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه لیري لیدل کیده[1] که موږ په تاریخي سترګو وګورو د دې بیرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وینو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جګو او لوړو بیرغو هیواد بلل شوي دي.

د ګلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قدیمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په ګلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخینو هم لیدلي و یاقوت حموي خپل کتاب ئې تر ٦٠٠هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روایت لیکي چه نوبهار په بلخ کي یو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حریرو او نورو ښکلیو او قیمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه یوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په ګلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني ګلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډېري ودانۍ وې، چه زایرین به هلته اوسیدل.[2]

د یاقوت له دې روایته ښه څرګندیږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهاروکي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په ګلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د ګل نوم دي، او بلخ هم بلخ بامیان یا بلخ بامي بلل کیدي، او د دغو ګلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هیڅ لیري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نومیدي، او تر اوسه هم د ګل سرخ د پسرلي میله په مزار شریف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کیږي.

د ادب او بلاغت په علوموکي دا خبره هم زباده شوې ده، چه یو لغت د زمانې د تیریدلو او د محیط له ګرزیدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډیر ولیدل له حقیقته مجاز ته ګرزي او ډیري نوي نوي معناوي په تقریبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سریرا (ښکلي) پر ځاي په حقیقي مفهوم دریدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته یو ګل وي ځکه چه د ګل او ښکلي توب تر منځ یوه حقیقي او ازلي او خلقتي او طبیعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۰.
[2] معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ریښه په پښتو کي سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او بامیان تر منځ یوه ټینګه علاقه سته، چه دلته د تاریخي او لغوي اسنادو په ویسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.[1]

اسپه Aspa

د باختر په تاریخ کي دا کورنۍ ډیر شهرت لري او په اوستائي نوموکي د آس په نامه تسمیه خورا ډیره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حیواناتو مخصوصاً د آس په نامه یادول او تر اوسه هم دغه آریائي رسم په پښتو کي سته مثلاً ډیر خلق خپل نومونه سکاڼ، کورنګ، او مشکي، بورخان ږدي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باختر کي تر اوسه هم ښه اسان پیدا کیږي، نو له قدیمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو یوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي[2] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتو کي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وایي، فلاني زر اوښي لري یا زر میږي لري، نو ځکه په قدیمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه یعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. یا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتو کي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قدیم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[3] اما لهر په پښتو کي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وایي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهو کړ   چه د عشق سیلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وایي:

ګوره څو عالم به ورک څو به خراب کا   لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[4]

دغسي هم په دغه عصر کي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کیږي مونږ ډیر دغسي نومونه وینو: مثلاً د اوستا بیان له قراره د زرتشت څلورم نیکه هچتسپه Haechataspa دي[5] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وایي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

---

[1] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱٤۹ ګڼه کي هم خپور شوی دي.

[2] د خاوري ایرانیانو مدنیت.

[3] ګاتها ص ۹۵.

[4] آریانا - د ښاغلی بینوا مضمون.

[5] یسنا ٤۷ فقره ۱۵-۵۳-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناسبت مشکل دي[1] مګر که موږ وګورو دغه لومړي جزو ښکاره ښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) یا (او) بدلوو، او اوچت هم وایو، نو اوچته اسپه یعني جګه او قوي او مشهوره اسپه.

کاوه Kava

کاوه، کاوي، کوي، کاویا، کي په اوستائي دوره کي ډیره مشهوره کلمه ده او دا یو مجلل عنوان و چه د قدیم مشرانو ته ورکول کیدي، مثلاً کاوي یا کواني یا کیاني د بلخ د مشهورو پاچهانو دکورنۍ نوم دي او په اوستا کي دا عنوان د ویشتاسپ سره ذکرکیږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[2] دغسي دا لقب د ډیرو اوستائي نومو سره راځي لکه کي خسرو، کیقباد او نور.

کوي، کاوي، په ویدا کي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[3] او ځئي ئې د پیشوا او پیغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[4] په سنسکریت کي کاویه شاعر او سرود ویونکي ته وایي.[5]

په دې ډول تاسي ته ښکاری چه دکاوه کلمه له ویدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب کي هم دغه کلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوښیارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شیخ رضي لودي د شیخ حمید لودي ورور تر ٤٠٠هـ دمخه له ملتانه د سلیمان غرو ته د اسلام د تبلیغ لپاره راغلي و، دلته ئې واوریده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې یو شعر ورولیږي چه یو بیت ئې دا دي:

نصره! نه مو یې له کهاله لودي نه بې په کاوه[6]

دلته ښایي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري کي داسي نه یې لکه لودي، چه په دغه کلمه کي کټ مټ هغه ویدي او اوستائي زوړ رنګ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ریښه پخوا هم په دغه لست کي وه.

د ځایو نومونه

په اوستا کي ډیر د ځایو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زموږ په هواد اړه لري یعني د دې زاړه کتاب جغرافیائي معلومات ټول د هغو ځایو بحث کوي چه زموږ په وطن کي واقع دي، د دې نومو څیړنه هم موږ ته د پښتو لغات په اوستا کي په لاس راکوي او دا را ښئي چه پښتو لغات او کلمات په هغه عصر کي دوني خپاره وه چه د اکثرو ځایو

---

[1] ګاتها، ص ٩٥.

[2] یسنا ٤٦-١٤ او ٥١-١٦ او ٥٣-٢.

[3] مذهب ویدي، ج ٢ ص ٣٣٨.

[4] کاتها، ص ٩٣.

[5] هندوستاني قاموس ٥٥٥.

[6] پټه خزانه، ص ٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کې د اوستا جغرافیائي معلومات زموږ مقصد ندي فقط د هغو ځایو نومونه تحلیل کوو چه د پښتو لغاتو ځرک پکښې معلومیږي.

مانده Mandeh

دا کلمه په پښتو کې اوس عامه ده، مانده لوئې شیلې ته وایي چه د سیل اوبه پکښې بهیږي. په قندهار کې ډیر ځایونه په دې نامه اوس هم سته لکه میل مانده، مړوندۍ مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هیواد د رودو او غرو په نومو کې داخل دې په اوستا کې ډیر داسي نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا موږ د اوستا د شپاړسو آریائي هیوادو په بیان کې یوولسم هیواد هیتومنت وینو په دې ډول: :له هغو ښو مځکو څخه چه اهوره مزدا پیدا کړي یوولسمه رڼه او مشرفه مځکه هیتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه لیکي په یوناني کې ارې منتس Erymanthus او اوس هیرمند او هلمند بلل کیږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په وندیداد کې دوه غرونه چه سیامکه او فراییو دي هم ذکر شویدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهیش کې د سیاک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand یعني اورین غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کې اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژدیوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شویدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کې وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه یو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاریخي څیړنو څخه داسي نتیجه اخستلای شو، چه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بیا اومند omand او د یوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره یو دي.

علاوه پر دغو نومو ډیر داسي نومونه هم لرو، چه په پای کې اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وایو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قدیمه پاته دي، او د ډیرو تاریخي نومو ریښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغه Raga

---

[1] وندیداد فرکرد، فقره ۱٤.

[2] اوستا، ص ۷ اومه نوټه.

[3] بنداهش فصل ۲۰ فقره ۱٦، ۱۷.

[4] زمیادیشت فقره ۵.

[5] اوستا، ج ۲ ص ۲۸۸- ۷ نوټه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوستا کي چه د شپاړسو هیوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راګه ragha یاد شویدي چه درې قومه پکښي اوسیدل.[1]

که څه هم د دې ځاي د جغرافیائي موقعیت په تعین کي پوهان مختلف دي، ځني ئي ري او آزربایګان بولي، ځني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مګر دلته ئې زموږ له جغرافیائې موقعیت سره هیڅ اړه نسته، فقط د یوه اوستائي لغت په حیث ئې اخلو او په پښتوکي ئې مومو.

کې مې دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شین دښت ته وایي، چه په پونده و خلقوکي دا لغت ډېر مستعمل دي، خوشحال خان وایي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه   زه دا په چا پسې مجنون صفت یم

سپین غر Spinghar

دا غر د هیواد په شرقي ولایت ننګرهارکي ډېر مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپین غر بلل شویدي او دا نوم له قدیمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپیتاګونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شویدي[2] او لکه پوهان وایي دغه اوسني سپین غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتوکلمات په اوستا کي موندل کیږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح ولیکله شوه، او دغه پښتو سپین دي.

۲-ګونا: دا کلمه په پښتوکي د مخ رنګ او بڼي ته وایي، مثلاً احمد زړه ګونه راغي یعني د مخ رنګ ئې ژړ و، یو شاعر وایي: ژړه ګونه ګرزم په دربارکي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښایي چه مطلق رنګ او ډول و.

۳- دګیري دکلمې شرح دکتاب په لومړی ټوک کي ولیکله شوه، چه دا قدیمه آریائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کیږي: سپین رنګی غر، چه اوس ئې دګونه کلمه حذف شوې او سپین غر ئې پاته دي.

د ځینو وسلو نومونه

د اوستا په تاریخي کلماتوکي چه موږ ئې په پښتوکي ریښې مومو، ځیني د وسلو نومونه هم دي چه اوستایي آریایانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډېره مشهوره کلمه ده[3] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمایندګي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبدیل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د یوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتوکي د چکوښ په ډول موجوده ده او خپل قدیم

[1] وندیداد، افرګرد، فقره ۱٦.

[2] ۱۰یسنا ۱۱ فقره هوم یشت ۲.

[3] ۱۳ یشت، فقره ٤٥؛ یشت ۱۵ فقره ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنګ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لینده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وایه او د غشي کلمې ته ډیره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزدیوالی

په تیرو دوو برخو کي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آریائي ژبو بیا په تیره له ویدي ژبي او سنسکریت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي ولیدل چه د ویدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتو کي داخل دي، او د دې ژبي تاریخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژدیوالي په ښه ډول څرګند کړو، او خپل نظر له ویدا او اوستا څخه په تطبیقي ډول نورو آریائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ او کلمات لکه نور حیه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصیت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانین لري د لغاتو او الفاظو لپاره مور عناصر پیدا کولای سو لکه له تیرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر یو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهیم لري چه په هره ژبه کي تطبیق کیدلای شي په حقیقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړیږي. دوه درې ږغونه د یوې معنا لپاره عنصر ګڼل کیږي او نور اصوات چه ور سره زیات سي معنا ئې تغیر په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دریدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دریدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ویلاي سو. په پښتو ناسته کښیناستل، دغه عنصر لري، د پاړسو (ایستادن) هم له دغي ریښې څخه دي د انګلیسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نور کلمات دغه عنصر لري، عین دغه عنصر په سنسکریت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکریت دواړو کي (استا) د دریدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څیړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آریائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرګند کړو.

لومړی باید هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په یادګرو چه د یوه مخرج حروف عموماً او بیا د نژدو مخارجو توري یو له بله سره اوړي او کله دا ابدال د لیرو مخارجو څخه هم بالواسطه کیږي تر دې قانون لاندي نو کلمات وګورو.

[1] ویدک انډیا، ص ٣٤.
[2] فرهنګ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غویی د آریائیانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پیشه قوم ؤ په پښتوکي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکریت کي ئې گئو مفردگاوس جمع ده په پښتو د غویو گلې ته گورم وایي.

دغه ماده په ټولو آریائي ژبوکي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انگریزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه گوویاوو (گورم) او په نوي سرویني ژبه گوو دار (غوبه) په روسي گوو یا دینا (د غوایي غوبني) او گوسو پودین "بادار" گوس پود خدای، گوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کیږي یعني د غویو خاوندان چه په زړه سنسکریت کي "گوپ" نومیدل له دغي مادې څخه د سنسکریت گوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پر کورني او خاندان اطلاق کیدي.[1]

په خپله په پښتوکي د "غویي" له نامه څخه ډیر دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (گ،و) دي مثلاً، غویي، غوا،غوجل (آغیل)، غوبه (پاده بان) غوبون،گوروان (پاده بان)، غوباړي (مگس حیوانات)، گوبا (زن گاو هیکل احمق)، گورم، گوار، گویر (پاده) او نور. که دغه کلمات موږ له لوړو آریائي کلماتو سره کښیږدو، یا ئې د اوستا له (گو) د پهلوي له (گوو) او د پاړسو له (گاو، گو) سره تطبیق کړو، د آریائي ژبو نژدیوالي سره معلومیږي. وگورئ په پښتو گوار، گویر، گورم سره یو شي دي، دا کلمه په سنسکریت کي گواره وه چه په پاړسو کي (گاواره سوه، چه کټ مټ هغه گوار ته نژدې ده، ابن یمین وائي:

چون شیر شرزه یک تنه مي باش در جهان   مانند گاو چشم زگاو اره بر مدار

میکس مولر مشهور د ژبو عالم لیکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که موږ هر لفظ ته په غور وگورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم یو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نیکونو پخوا کوم کوم کارکړي اوکوم خیال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خیالات ټینگه اړه سره لري، او تعمق او ځیرتوب ځیني ښکاري، نو هر وخت چه موږ الفاظ په علمي ډول تجزیه کوو د انسان د دماغ ډیر مهم رازونه او اسرات راته څرگندیږي.[2]

پر دغه اساس موږ د ژبي هر لفظ یو ځانیه مستقل عالم گڼو، او د تحلیل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولای سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آریائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملگري کیږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ریښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتني او پالني معناوي پټي دي، وگورئ پتري pitri په سنسکریت کي پلار دي، د دې ریښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، یوناني پټریارک (بطریق) هم دغه عنصر لري. د لاتیني پاتر د جرمني او انگلیسي

---

[1] ویدک انډیا، ص ۳٦.

[2] د الفاظو د سرگذشت دیباچه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټر او فادر چه د ټيوټن له فادر څخه جوړ شويدي، د ايتالوي پادري، او د فرانسوي پير ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[1]

ما ma يوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ويشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظيفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ويشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آريائي ژبو کي دغه ريښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (مير) هم بلله کيږي. ګويا ريښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زياتيږي، د سنسکريت ماتار، د اوستا ماتر، د يوناني ميتير، د لاتين ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني مټر د انګريزي مدر، د ټيوټن موادئير، د هسپانوي او ايتالوي مادري، د فرانسوي مير، دا ټول له يوه عنصره زيږيديلي دي، بلکه ډير نور کلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، مياشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهينه) بولي، په سلاوي ژبو کي (ميياټس) ده، وجه تسميه ئې دا ده، چه مياشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آريائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[2]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبيق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کيږي. ده مور او پلار تحليلي څېړنه مو ولوسته، اوس به يو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) يا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بيا په (س) اوکله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکريت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
يوناني	اردرفوس	اردفي
لاتيني	فراتر	سوردر
ټيوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شويستر
انګليسي	بردر	سسټر
ايتالوي	فراټي، فراټيلو	سواورا، سوريلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (ل ـ د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکريت	دوهی تر

[1] ويدک انډيا، ص ۳۸.

[2] ويدک انډيا، ص ۳۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا	دگدهر
پاړسو	دختر
یوناني	تهگاتیر
جرمني	ټوخټر
انکلیسي	ډاټر
آئرش	ډیر
سلاوي	ډشټر
روسي	ډاچر، ډاچ

لیور: د میره ورور ته لیور وایي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ی) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	لیور
سنسکریت	دیور
پاړسو	ایور
روسي	دیور
لیتواني	دیورس
یوناني	دایر
لاتین	لیور

(مر، مړ) په سنسکریت کي (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصري ږغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دی، مړ (مرده) مړتوب (مردگي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړینه (مرگ) ټول له دغي ریښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آریائي ژبو کي د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرگ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آریائي ژبو کي ریښه بل راز سته.

د آریائیانو لومړی تگ له دریابه لیري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول دریاب ئې وپیژاند د سلاو او ټیوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټیک پر غاړه اوسیدل هغه دریابونه ډیر طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آریائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټیني	مار
ایټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	میر

[1] ویدک انډیا، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جرمني	میر
انګلیسي	میر

شکره، کند: ګني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه میوه ده، په هند کي هم ډیر دي د ګني څخه خوړه ماده جوړوي چه په پښتو کي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکریت کي نوم شرکیرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبو کي هم سکر راځي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتیني	سکارم
انګلیسي	شوګر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ایتالوي	زکیرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پاړسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبو کي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وایو، چه په پاړسو (قند) شویدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکریت کي کهانډ khand و.[1] په اوستا کي (خئذه) شرینۍ ته وایي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کیده، نو عربو سنسکریت کهانډ معرب او په (قند) تبدیل کړ[2] او قندید ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قنادید راځي[3] په اروپائي ژبو کي هم کیندي او سکري کینډي سته، چه زموږ (قند) ته وایي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ړ) دي، نو کهانډ او قند او کند له یوې ریښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شیرین په معنا دي، هم ور سره شریک وي، ځکه چه د (ک ـ خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ړ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدلیږي، په پخوانۍ پاړسو کي عموماً (د) په (ذ) کښل کیدي لکه میکند=میکنند، په پښتو د پاړسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د یوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدلیږي، لکه دوزخ=دوږخ.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۵۹۲.
[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ١٤٢.
[3] المنجمد، ص ٤٧١.
[4] ویدک انډیا، ص ١٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تطبيق جدول

د دې څېړني په پاي که دا جدول چه د آريائي ژبو تطبيق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژديوالي ښه څرګندوي، او د پښتو قدامت هم زيادوي.

پښتو	سنسکريت	اوستا	پاړسو
غنم	ګودهوم		ګندم
ښاخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برګ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غوږ	ګرڼه		ګوش
زوړ	جوړن	زورا	پير،کهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپرۍ،کوپړۍ	کپنال		کله
کشر	کنشتهتير	کاسو	کهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافيه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روڼ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهوير	ستاورا	بزرګ
ميږ	ميښ	ميشي	ميش
پړ	پت	پريت	ملامت
پيري	آپ سرا	پيريکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شيره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستويسه	ستاره
سپين	سپيت (شويت)	سپيتا	سپيد

(c) ketabton.com: The Digital Library

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انګار	انګار		اخګر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	ګچه چپ		سنګ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	ګیری	ګیری	کوه
غرمه	ګهرمه	ګرم	چاشت
جینۍ (دختر)	جینی	جینی (زن)	زن
ژۍ	جیا	جیا	زه
ځمکه	جماکه	زیم	زمین
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	ګرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	میدیه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کرښ (خط کښل)	کریش	کرښ	کشیدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژګه، داوژګهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزګهه	مغز
اننګي	انیکه	آینیکه	پیشاني
ګروې	ګریوا	ګریوه	چنبر ګردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هیواد	سد	هد، هدمن	نشیمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		میتنه، میته	کشت زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار		شوتیره	شهر
پوت[1]	پوتره	پوتراو	پسر
نیکه		نیاکه	جد
تره (مذکر) ترروۍ (مونث)	بهراترویه	براتوپریه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هیم (برف)	زیم، زیار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلیر
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزیه	بز
ستن	ستهوڼ	ستونه	ستون
وینی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
ماښام	شایم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بریهی		برنج
شیدې	کهشیر		شیر
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بیهوده)
مرغه	مرگه	میریغه	مرغ

[1] خوشحال خان وایي، چه د پلار په بدگوئۍ سر شي پوت، په پښتوکي د زوي معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه برخه

پښتو او سنسکریت او اوستا ته مقایسوي کاته،
او په اساسي اصولو کي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صایت توري ـ زورکي ـ مقایسه - صامت توري -
د اصواتو تطبیق له سنسکریت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ـ خج یا ایکسینت
(۳) گرامر
اسماء - کمیت - جنس - اعداد - افعال - د تانیث حروف -
د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمایم
پښتو او میدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قدیم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
د کتاب مآخذ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبې اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره یو ځاي سي، یوه کلمه ځیني تشکیل کیږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځیني اشکال وضع شوي دي، چه هغه موږ حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځیني مخصوص اصوات لري، او ځیني اصوات بیا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقایسې له خوا موږ کولاي سو، چه د دوي نزدیوالي یو له بله ومنو.

په ټولو ژبو کي ځیني توري صایت (ږغیز) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توریو تلفظ کیږي او دغه لومړي ډول توریو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وایي، دوهم ډول توري چه صامت او صحیح دي، حروف صحیحه consonants ئې بولي.

دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکریت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقایسې په سترګه وګورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صایت توري (حروف علة) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغیز توري یعني هغه حروف چه د صحیحو توریو د تلفظ لپاره کار کوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سر کي هر یو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.

د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کر) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقیقت کي د (ک) او (ر) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف یوه نماینده (یعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پیښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پړ) او (پل) چه د پیښ د اظهار لپاره باید (پوړ) او (پول) ولیکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زیر) کار کوي، لکه (خر) او (پس) چه د زیر د اظهار لپاره باید (ي) هم ورسره ولیکله سي (خیر او پیس).

نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صایت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ یعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (وـ ی) ځیني جوړیږي لکه کار، نور، تیر.

اما یو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پاړسو (بود) او (نمود) یا (تیر او شیر) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صایت توري ټول دا شکل مومي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري	لنډ ږغ (د حرکت حالت)	اوږد ږغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پېښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زیر(-) لکه تر (تیر) منه (مینه)	مجهوله یاء: تیر، مینه

زورکي یا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وویل سوه، د پښو حروف علت درې دي، او هر یو دوه حالته لري، چه تړول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ یو بل حرکت هم سته، چه موږ ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زیر او پیښ تر منځ یو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ویشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پر، بر چه دلته د الف په نمایندګي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پای کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) لیکله کیږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صایتو حروفو څخه شمیرله کیږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کیف لیکله کیږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډیره ده، له حروف علت څخه ګڼله کیږي او په درج او ترکیب کي د حروف علت حکم پر جاري کیږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورګرزوي، چه د (آؤ) ږغ پکښې وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو ټول ږغونه

له لوړو پلټونو څخه موږ د پښتو د صایتو حروفو ږغونه په دې ډول ضبط کولای شو، یعني حرکات د مختلفو صایتو حروفو سره دغه ږغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.
۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.
٤- الف د پڅ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو لیک کي اکثراً (هـ) نمایندګي کوي.

(و)

٥- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پیښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ بږغ لري، اوکله د کلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نیاو.
٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پیښو څخه جوړیږي، لکه کور، بور چه اوږد بږغ لري.
٧- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه څور، بور، چه د (او) بږغ لري.
٨- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کټو چه د (او) بږغ لري.

(ي)

٩- لنډه معروفه یا د حرکت په شکل چه (زیر) دي، لکه تیر، پیر، چه د (ت،پ) بږغ ښکاره کوي، اوکله ئې بږغ د کلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.
١٠- اوږده مجهوله یاء چه له دوو زیرو څخه جوړیږي، لکه تېر، پېر چه اوږد بږغ لري.
١١- یاء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) بږغ لري.
١٢- یاء چه دمخه زورکی وي لکه ښیـ، تی چه د (ای) بږغ لري.

له لوړي ښېړني څخه تاسي د صایتو حرفو ١٢ شکله زده کولاي سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو بږغو بنا کیږي، ځکه چه صایت حروف او د دغو بږغونه د ژبي د فونیک phonics (بږغپوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقایسې او پر تللې لپاره کار ځیني واخلي.

د دغي لوړي خبري د څیړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او بږغونه ئې له سنسکریت او اوستا سره پر تله کیږي، چه د دغو ژبو سره نزدیوالي او د پښتو اصالت ښه ځیني معلومیږي.

مقایسه

مشهور انګلیسي مستشرق هـ جولیس اګلنګ H. Julius Eggeling د ایډنبرګ د مقایسوي فیلولوژي پروفیسور، د سنسکریت د صایتو حروفو په باره‌که داسي لیکي:

”له هندي ایرانیو دورو څخه (چه آریائي اقوام لا سره ګډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغیر ئې ندي کړي، اما فقط هندي ایراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغیر کړي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دوو صائتو توريو څخه مرکب آريائي ږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې +ae او ao لوستل کيده، هغه وخت چه د هندگرامر پوهانو واخيسته، نو ئې په اې E او O تبديل کړه، اما هغه اوږده ږغيز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وويل.

مثلاً د اوستا ډئيو daevo د سنسکريت ډيوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکريت سومه somah

د اوستا يوکسايس uxsais د سنسکريت يوکتهي ukthaih

د اوستا گاوش gaush د سنسکريت گئوه gauh

د هندي ايراني دورې د واويل سيستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (اـآ) ږغونه دوني ډير او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توريو پر ځاي ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ويل کيدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکريت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره يو ځاي کيږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلوميږي:

هندو آروپائي	سنسکريت
i=oi-e	E-i
لکه يوناني leipi چه وروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکريت واويل سيستم له قديمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکريت سره تقريباً يو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ويشل کيږي[3] اوکوم تنوع چه لکه سنسکريت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پيدا کوي هغه هم ښائي چه د محيط او زمانو اغيزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه وليکل سوه، په لاندي ډول له سنسکريت او اوستا سره سميدلاي سي:

[1] د دوو صائتو توريو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا گرامر، ص ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(الف)

۱- زور په سنسکريت او اوستا کي سته، خو د زير او پيښ تر منځ يو صوت لري. نو ځکه بايد د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بيل بږغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ بږغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد بږغ (آ A) هم سنسکريت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفريق وسي نو په دواړو بږغوکي بيل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبوکي لکه پښتو شته، او ځانته بيل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکريت کي سته، چه په پښتوکي دا بږغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبي لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا بږغ په سنسکريت او اوستا دواړوکي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخميني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبوکي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکريت کي بل بږغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو بږغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، يا هم دغسي ده چه معروف بږغ ئې د زير په شکل په دروسرو ژبوکي سته، او په سنسکريت او اوستا که بيل شکل هم لري.

۲- بل بږغ ئې اوږد دي چه مور مجهوله يا ورته وايو، او په سنسکريت او اوستا کي دا بږغ هم تقريباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر يا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخميني ډول په دواړو ژبوکي سته.

٤- تر يا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبوکي بيل بږغ او شکل لري.[۱]

توضيح: ځيني حروف علت چه په سنسکريت کي سته، لکه خفيف لام او (ر) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکريت باندي د هند په ورشوګانوکي سوي دي، که نوي اساسي صايت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحيح) حروف Consonants

ټوله ژبي ځيني صحيح حروف هم لري، چه بږغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کيږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي بږغونه دي، چه په اکثرو ژبوکي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځيني ژبي مخصوص صامت توري هم ولري.

[۱] دا تطبيق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بريتانيکا (ج۱۹) له رويه په تخميني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمين او تقريب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نوکه تيروتي يم، معافي غواړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تر هر څه دمخه بايد په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سيستم کي د محيط او اقليم او اجتماعي ضروورياتو اثر دوني دي، چه په نژدو اقليمو کي دغه ږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتياج پيدا کړيده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً يو توري په يوه ځاي کي خلق يو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبيعي احتياج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توريو ږغونه موږ پر دوه ډوله ويشلاي سو، يو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله يو ږغ او مجرد صوت وي، له يوه مخرجه څخه په يوه وار راوزي، دغو ته موږ مجرد ږغونه او يوازيني توري ويلاي سو.

ځيني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره ګډ شوي او يو رنګ ئې موندلي وي، داسي ږغونه موږ مرکب ګڼو او هغه توري چه نمايندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبيق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نويو خلو کي لويږي، او نويو محيطو ته ځي په ځينو تورو نوي اصوات ګډيږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځير شي، له ديرشو توريو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،څ،ځ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م، ن).

اما څلور صايت توري (ا،و،هـ،ی) خو بيل دي، د صحيحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شميرل کيږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) يو خيشومي ږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ← ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کيږي، په حقيقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توريود ترکيب په سبب ئې ږغونه ګرزيدلي دي.

دا نقشه وګوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

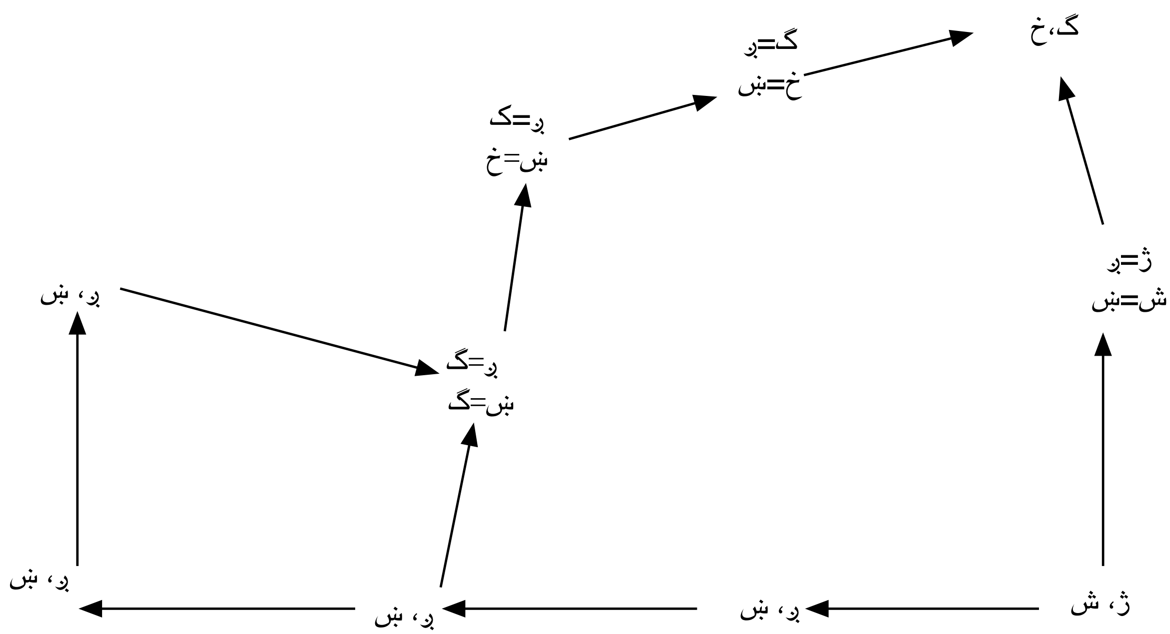

په دې نقشه کې د دوو توریو گډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وگوري د (ژ) مرکب ږغ داسي تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=گ) ← گ

اما د (ش) ږغ هم داسي مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وگورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ۲۵ اصلي او صامت او نور صایت او د اعراب توري دي، پنځه ویشت صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

۱- ستونیز (حلقي) gutturals

۲- تالوئیز (کامي) palatals

۳- ژبیز (زباني) cerebrals

غاښیز (دنداني) dentals

۵- شونډیز (لبي) labials

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.[۱]

اما په دغو توريو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد ږغ سره يو د (هـ) سپک ږغ ملګري کيږي، مثلاً (که، ګه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه موږ دا ويلاي سو، چه اصلاً آريائي ږغونه چه په اصلي آريائي ژبه کي وه، هغه مجرد ږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکيب صورت ئې وروسته مونډلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب ږغ مومي چه لکه نيمه (هـ) داسي ويل کيږي نو ګويا هر حرف که په زورکی ووايو د (هـ) يو سپک صوت مومي چه هغه موږ نه ليکو.

دا هم بايد ووايو چه د مرکبو اصواتو طبيعت شرقي دي نه غربي يعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هندکي دا ږغونه ډير دي او سنسکريت او نوري هندي پراکريت ژبي ټول داسي مرکب ږغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو موږ پوره غربي يعني له ايراني څانګي څخه نسو بللاي چه دغه ږغونه په نيم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي يعني هندي نسو ګڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب ږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبيق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب ږغونه وپيژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکريت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبيق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکريت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد ږغ B

د سنسکريت باټ bat (لار) مجرد ږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب ږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکريت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا ږغ ئې (ف) او د سنسکريت ږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نژدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد ږغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقتدر) مرکب ږغ F, Ph

سنسکريت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد ږغ P

سنسکريت: پهه لکه پهاند phand (بوريا، تور) مرکب ږغ PH مرکب ته نژدې پښتو ږغ ئې لکه پړ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکريت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب ږغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[۱] د ماکډونل ويديک ګرامر او فرهنګ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد برغ T
اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (يو نوم دي) مرکب برغ TH
سنسکريت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد برغ T
سنسکريت: تهه لکه تهالي thali (تالی) مرکب برغ TH
مرکب ته نزدې پښتو برغ لکه: تل (هميشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.
ټ: اوستا دا برغ نلري، اما سنسکريت ئې هم مفرد برغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:
سنسکريت: ټ لکه ټسر tasar (ټيسر) مفرد برغ T
ټهه لکه ټهانو thanu (ټانه) مرکب برغ TH
مرکب ته نزدې پښتو برغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.
ج: په اوستا او سنسکريت کي سته چه مرکب برغ هم په سنسکريت لري (جه) JH
اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد برغ J
سنسکريت: ج لکه جاتر jatru (زاير) مفرد برغ J
سنسکريت: جهه لکه جهاټ jhat (سايبان) مرکب برغ JH
مرکب ته نزدې پښتو برغ: جر (اسم صوت) جگ (بلند) چه زورکی لري
چ: په اوستا او سنسکريت کي سته چه (چه) مرکب برغ هم لري مثلاً
اوستا: چ لکه چش chash (چشيدن) مفرد برغ CH
سنسکريت: چ لکه چاتر chatur (لايق) مفرد برغ CH
سنسکريت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب برغ CHH
مرکب ته نزدې پښتو برغ لکه چغ (پردهٔ ني) چخ (خليده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه يو مرکب ډوله برغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد برغ ئې لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب برغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکريت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وويل سي، د (خه) برغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)

دلته دا هم بايد وويل سي، چه د سنسکريت او اوستا له مقايسې څخه داسي معلوميږي چه په مرکزي آريائي ژبو کي دا برغ يو مستقر برغ ندي، ځکه نو په سنسکريت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته ميل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکريت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هنديان کان وايي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبايل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بيا نور قبايل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي وليدله نو گويا (خ) د پښتو نيم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

څ: دا يو قسم صوت دي چه د (ت،س) يا (ث، ت) گډو اصواتو ته نزدې دي، پخپله په سنسکريت او اوستا کي نسته، مگر نوري آريائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (ځ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نزدې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ویل کیږي، په پاړسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي اداکولائ، عوض ئې (ز) وایي، له دې معلومیږي چه د دغو دوو توریو له جنسه دي.

په سنسکریت کي دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکریت کي روز ته وایي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قیمت ته وایي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځیني جوړیږي، په سنسکریت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځیدل هم کټ مټ دغسي دي. مګر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزیدل ویل کیږي.

له دې څخه معلومیږي چه د (ځ) ږغ اصلاً په مرکزي آریائیانو کي و، مګر په هند او ایران کي په غوض نور نور ږغونه دریدلي دي. اوستا یو حرف لري، چه ږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکریت کي غاښیز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکریت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بیرق) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکریت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلومیږي، چه د (ډ) طبیعت شرقي دي، که بخدي د آریا مرکزي ځاي وګڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ویل کیږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکریت (ډ) لکه ډاین dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکریت (ډهـ) ډهګ Dhig (خوا، نزدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ایستاده) ډب (زمین عمیق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آریائي ژبو او په اوستا او سنسکریت کي سته دا توري په سنسکریت کي نیم صوتي semi vowel کیف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار دیني) مفرد ږغ R

سنسکریت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ړ: د دې توري طبیعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکریت دا ږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ویل کیږي، په سنسکریت کي د کلماتو په سر کي ډیره لږ وي، مګر په منځ او پاي کي ډیره ده مثلاً :

سنسکریت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد ږغ R

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو: (ړ) لکه ړوند، پړ، پړاو، او نوړ.

ز: سنسکريت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وايي لکه (روز-روج) يا (زانو=جانو) يا (زن=جني) د دې توري طبيعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکريت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ويله کيږي. خو طبيعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کيږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکريت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وويل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغير دي، له تيري نقشې څخه ئې تاسي ته د ږغ تغيير هم ښکاره سو، په سنسکريت او اوستا کي د دې نظير نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کږ =کج =کوږ يا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (گ) ساري گڼي.

س: په سنسکريت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکريت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستايل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (څ) ته نزديوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرگند، څرگند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکريت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکريت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نطاير په آريائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي يو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بيل دي مثلاً شاته shata (يعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکريت هم يو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) څخه بيل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبې سر چه په تالو پوري ونښلي، دا ږغ ادا کيږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکريت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره گډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پاړسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهيت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتيږي.

غ: په حقيقت کي دا توري او (گ) له يوې کورنۍ دي، د سنسکريت او اوستا په حلقي توريو کي آوازونه سته، اوستا يو ږغ (گه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکريت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکريت :(گه) لکه گهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: گه لکه گهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو د (غ) ږغ په پښتو کي مجرد و، مګر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا ږغ (ګ) ته مایل سو، او یو راز صوت ځیني پیدا سو، چه د (ګ=غ) تر منځ دي، لکه داغ =داګه=شغال = شګال.

ک: په اوستا او په سنسکریت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مګر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکریت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي، او لږ څه لیري دي. د دې توري طبیعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکریت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي. نو ګویا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمایندګي کوي، ځکه چه شرقي آریائیان (خ) نشي ویلای.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد ږغ K

سنسکریت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد ږغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب ږغ Kh

ګ: په اوستا کي مجرد ږغ (ګ) او په سنسکریت کي هم سته، مګر د سنسکریت ږغ ئې خورا په حلق کي ادا کیږي، چه کټ مټ د پښتو سره یو راز ندي او د حلقي توریو طبیعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کیږي، مثلاً:

اوستا: (ګ) لکه ګامه gama (ګام) مجرد ږغ G

سنسکریت: (ګ) لکه ګوند gond (ګند) مجرد ږغ G

په سنسکریت کي که دا ږغ مرکب سي (ګه) نو (غ) ته نزدې کیږي، لکه دمخه چه وویل سوه.

ل: دا ږغ په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مګر په پهلوي کي پیدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قریب المخرج توري (ر) و، او په سنسکریت کي کله (ر) او کله (ل) وي په حقیقت کي (ل، ر) په اکثرو آریائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو دیوال په پاړسو دیوار دي، چه په انګلیسي که هم دغه ریښه وال wall سته. د سنسکریت (ل) په اوستا کي د (ر) ږغ ورکوي مثلاً:

سنسکریت: شریلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سریرو sriro (ښکلي)

سنسکریت: هوکلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هوکرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکریت کي سته چه په خیشومي اصواتو کي شمیرل کیږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره یو دي او په پښتو او نورو آریائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکریت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد ږغ M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد ږغ M

ن: په سنسکریت کي مجرد ږغ (نه) دي، او مرکب ږغ هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نزدې دي، او په تیینکو کي ویل کیږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: (ن) لکه نافيه nafya (ناف، نو) مجرد بړغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقريباً مرکب بړغ N
سنسکريت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد بړغ N
سنسکريت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب بړغ[1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وويل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکريت د بړغيزو او صحيحو توريو تر منځ ډير مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کيږي، لاندي د تلفظ ځيني خصوصيات راوړل کيږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکريت کي په ساکن توري ابتداء کيده، او لکه چه ځيني محققين وائي، دا خاصيت د آريائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (يا سامي خوا) ته ميل کوي، دا خاصيت ځيني ځي.

پښتو او سنسکريت دا آريائي مذيت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډير لويدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کيده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ايران ولويد نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډير داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه يو زايد الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کيده، مگر وروسته چه سامي اغيزي ډيري سوې، يو زايد الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصيت کي پښتو ډيره سنسکريت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصيت دواړو ژبو له اصلي آريائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ايکسينت) Accent

ايکسينت يعني د تلفظ زور او د بړغ تکيه چه په پښتو ئي خج بولو په اکثرو آريائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکريت کي خورا ډير ؤ، له ويدا او قديمو گرامر پوهانو له بيانه ښکاري، چه د سنسکريت ايکسينت يو ډول

[1] دا تطبيق د بريتانيکا (ج ۱۹) او ويديک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک ليکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقیت درلود، او د ټونیک tonic په رنګ و، د ږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړیدونکي او ګښته کیدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډېر مشابهت لري، او د سنسکریت خجونه اکثراً په شعرکي وه.

علاوه پر دغه چه له ایکسینت څخه په نظم کي کار اخیستل کیدي، او په ویدي قدیمو متونوکي هم موجود و، او وروسته هم هر وید ځانته د ایکسینت سیستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ویدي الفاظو پر یوه یا دوه سلایبلو باندي ایکسینت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبوکي سته. اوکله به هم په ترکیبي الفاظوکي ایکسینت مکرر کیدي چه غبرګ خج double accent ورته وایو. د سنسکریت د مرکباتو ایکسینت accentuation of compounds بیل احکام او اصول درلوده، او تقریباً په ټولوګرامري احکاموکي ایکسینت بیل بیل اثرکاوه.[1]

د اوستا په قدیمو نسخوکي (پر خلاف د ویدا) هیڅ ډول ایکسینت نه لیدل کیږي، او نه په لیک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ایکسینت په پارسي کي خورا لږ مراعت کیږي. مګر په پښتوکي ایکسینت یو د تلفظ مهم رکن دي او ډېر کلمات په همدغه ذریعه کي څه هم په حروفو او حرکاتوکي سره یو وي، خو په خج سره بیلیږي، مثلاً وړي (برده) وړۍ (پشم) توري (حرف، تلخه) تورۍ (ترائي) اته (مقیاس طول باندازهٔ یکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتوکي خورا ډېر دي، او لکه ایکسینت چه په سنسکریت کي ډېر عمومیت درلود او عمومیت لري په ښتوکي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ویلاي سي چه ایکسینت د آریائي ژبو یو مهم خاصیت دي، او ښائي چه په آریائي اصلي ژبه کي هم و، مګر وروسته چه ویدي او سنسکریت ژبه په هند کي د علم ذریعه وه، او د آریائیانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکریت کي خج ډېر انواع وموندل، او په نظم کي ډېر داخل سوه.

(۳) ګرامر Grammar

د پښتوګرامري ساختمان او بنیه ډېره قوي ده او په اساسي قواعدوکي هم له زړو آریائي ژبو سره ورته ده. د مقایسوي څېړني د تکمیل لپاره زه غواړم چه دلته دګرامر ځیني اساسي او بنیادي مواد له سنسکریت او اوستا سره وګورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

[1] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ویدیک ګرامر، ص ۷۷-۱۰۷.

[2] اوستاګرامر، ص ۲-۲۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسماء Nouns

د ژبي له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکيب کي هم دغه مواد ډير په کار کيږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات يا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکريت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځيني اسماء په آخر کي تغير مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکريت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (٥) عليت ablative (٦) اضافي يا ملکيت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي[1] vocative.

ښايي چه په آريائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اورپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بيا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې ږغيز (صايت) دي په مختلفو حالتو کي تغيير مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مگر له ځينو آريائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغير وتلي، او دا قديم خاصيت ئې بايللي دي مثلاً فارسي او انگليسي دا خاصيت لږ لري.

کميت Number

په سنسکريت او اوستا کي نوم د شمير له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنيه، جمع. مگر په اوستا کي تثنيه يو مخصوص کيف لري، چه د ظرفي حالت يو مخصوص شکل ښکاره کوي[2] او عمومي نده.

مگر وروسته له آريائي ژبو څخه تثنيه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثنيه نسته. ښائي چه تثنيه اصلي آريائي ژبني خاصيت نه وي، او د سامي مدنيت يوه اغيزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصيت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري يو دليل دا دي چه بيله سنسکريته په نورو آريائي ژبو کي تثنيه اوس نده پاته، نو که دغه خاصيت خاص آريائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زايل کيداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصيت، د سنسکريت غوندي قوي او مطرد ندي، معلوميږي چه اصلي آريائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنيه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[3]

---

[1] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵.

[2] اوستا گرامر، ص ٦٢.

[3] دروس پهلوي، ج ۱ ص ۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنس Gender

سنسکریت او اوستا دواړو تذکیر او تأنیث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بیلیده، په دواړو ژبو کي درې جنسه اسماء موجود وه:

۱- مذکر masculine

۲- مؤنث feminine

۳- مخنث neuter[1]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسیم په اصلي آریائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکریت او اوستا او پښتو ځیني وزیږیدې، هم د دغو درو جنسو تقسیم پکښي پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکیر او تأنیث لحاظ کیدی، مگر له پارسي ژبي څخه بالکل ووت. په ځینو اروپائي ژبو کي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لړ او ډیر سته.

په پښتو کي هم لکه سنسکریت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبي مؤنثات ځانله نښانې او علایم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شمیرله کیږي، دې ته موږ اوس سماعي مؤنث وایو، چه د سنسکریت دگرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتیب کي اکثر آریائي ژبي سره نزدې دي سنسکریت، اوستا، پښتو هیڅ بیلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکریت کي له یوه تر لسو پوري اعداد بیل نومونه لري، وروسته پر عشري سیستم برابر، هغه تر لس گڼته اعداد له ۱۰، ۲۰، ۳۰ او تر سله پوري ور سره یو ځای کیږي، سل زره په ویدائي دوره کي loksoh بلل کیده، چه وروسته د lakh کلمه ځیني جوړه سوه.[2]

په سنسکریت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کیږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کیږي، په یوناني او لاتیني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انگلیسي تر شلو پوري د سنسکریت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، یعني لومړی عشترات وروسته احاد ویل کیږي.

مثلا په سنسکریت کي وایو ایکاده شه (۱۱) دواده شه (۱۲) په اوستا کي وایو دایوه ده سه (۱۱)، دوه ده سه (۱۲) چه په پارسي او انگلیسي کي هم دا نظام قایم دي، یازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انگلیسي کي دا نظام گرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کیږي لکه بیست و یک

[1] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵٦.

[2] بریتانیکا، ح ۱۹ص ۹۵۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

twenty one او نور، مګر په پښتو او سنسکریت او اوستا کي تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ویل کیږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وګوري، چه پښتو ته څنګه نژدې دي.[1]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکریت
۱	یو	aeva ایوه	ekam ایکم
۲	دوه	dva دوه	dva دوا
۳	درې	thri تهري	tri تري
٤	څلور	catwar چتور	catvar چتوار
٥	پنځه	panca پنچه	panca پاڼچه
٦	شپږ	shvas ښوش	sas شش
۷	اوه	hapta هپته	sapta سپتا
۸	اته	asta اشته	asta اشتا
۹	نه	nava نو	nava ناوه
۱۰	لس	dasa دسه	dasa داشه
۲۰	شل (ویشت)	visaiti ویسیتي	visati ویشتي
۳۰	دیرش	thrisat تهریست	thriset تریشت
٤۰	څلویښت	catwarest چتوریست	catwarisat چتواریشت
٥۰	پنځوس	pancasat پنچاست	pancasat پنچاشت
٦۰	شپیته	shvasti ښوستي	sasti ششتي
۷۰	اویا	haptaiti هپتایتي	saptati سپتتي
۸۰	اتیا	astaiti اشتایتي	asiti اشیتي

[1] اوستا ګرامر، ص ۱۰٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۰	نيوي	نوايتي navaiti	نوتي navati
۱۰۰	سل	سته sata	شتا sata

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبوکي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبوکي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالوکي هم د سنسکريت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډير دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمير او تصريف او تغير دا ټول هغه خصوصيات دي، چه په پښتوکي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکريت يوه اسمي ريښه لري چه له هغه څخه بيا د اداتو په الحاق افعال بندکيږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنيه نلري، او د سنسکريت افعال ئې لري، په دې خصوصيت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنيث حروف

په سنسکريت کي هم لکه پښتو د تأنيث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آـ ی)[1] او په پښتوکي دا کار (هـ) ورکوي مثلاً خرـ خره، وزـ وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکريت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آـ ن=يهـ نه) دي، چه دا حروف په پښتوکي د نفي لپاره استعماليږي، مثلاً: نه ځم ـ يه نه ځم.

د کلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آريائي ژبوکي که مطالعه وسي، اوکلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کيږي، چه اکثر اسماء اوکلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبوکي چه سته په آريائي ژبوکي نسته. اوستا او سنسکريت دواړه دا خاصيت لري او د آريائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکريت جامد اسماء نلري، علماء وايي: چه ټوله کلمات ئې ريښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکريت د کلماتو ټولي اصلي ريښې تر ٤۰۰ زياتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کليه چه (اسماء

[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلول په علت ندي) په آریائي ژبو کي نه تطبیق کیږي، او که موږ پښتو ته وګورو، کلمات او الفاظ ئې عینا لکه اوستا او سنسکریت له ریښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکریت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تګ ته وایي او دا ریښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر یا آس شړي وایي (اشه=برو) او (اش) دګوچنو په ژبه بوده ته هم وایي، د سنسکریت (وه) یو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکریت (اشوه) دواړه له دغي ریښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ریښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډیر نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسیطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ریښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکریت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ریښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ریښه په سنسکریت کي (جر) وه یعني زړیدل، ذلیل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زیات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړیدل هم دواړه دغه د (جر) ریښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ریښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره یو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکریت کي ریښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه د کښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملګرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که موږ په غور وګورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته یوه سابقه (کښې) عیناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زیاته شوې ده، له دغو ریښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سدـست) دي چه په سنسکریت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس ګویا آریائي زړې ژبې ټولي د کلماتو د ساختمان لپاره اصول او ریښې لري، چه د پښتو ژبې اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور یوه ریښه مومي او له بسیطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړۍ پلا چه هدیره یعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسیط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ یعني استخوان دیره یعني قرارګاه، دا دوې کلمې سره ونښتې یو (د) یا (ډ) حذف سو هدیره

---

[1] فرهنګ نظام، ج ۳.
[2] فرهنګ نظام، ج ۳.
[3] فرهنګ نظام، ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځیني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه یا پوزه په پښتوکي بیني ته وایو په پارسي پوز د انسان او حیوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي‌کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز-پوزه-پزه) په آریائي ژبوکي مستعمل او عنصري توري ئې (پ-ز) دي نوگویا په پښتوکي (پزه-پوزه) چه (بیني) ته ویل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په یوه مناسبت پر ایښو شوی دي چه د آریائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قدیم اصول لکه په سنسکریت او اوستاکي چه پر لغاتو اوکلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتوکي جاري دي، که عوام وغواړي چه د یوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه‌کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتوکي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ایروپلان یعني طیاره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ریکارد ټیکله بولي ځکه چه لکه ټیکله‌گردی دي.

[1] فرهنک نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمایم

پښتو او میدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړیو برخو کي هم اشاره وسوه، میدیان یا مادیان آریائي خلق وه، چه د قبل المسیح د اومي پیړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ایران کي یو سلطنت جوړ کړ، مؤرخین وائي چه دا خلق تر مسیح لس پیړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي موږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قدیم آریائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قدیمه آریائي ژبه ګڼله کیږي، نو ښائي چه د ژبي د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبیق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پاړسو Old Persian سره ډېره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبي څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه میدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آریائیانو له باختره کړي دي، د ایران په ورشو ګانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له میدي ژبي څخه موږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هیروډوت د مؤرخینو پلار، له دغي ژبي څخه یوه کلمه ضبط کړیده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

ګریرسون وائي: چه میدي ژبي د ایران په شرقي خوا کي ویلې کیدې ځکه نو د پامیر او د هندوکش د جنوب ژبي لکه غلچه، اورمړي، بلوڅي او پښتو ټوله په میدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبي دي.

د دغو ژبو نزدیوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي یوي کلمې ته چه له میدي ژبي څخه پاته ده، ډېري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبي ئې سګ sag بولي چه له میدي څخه لیري کلمه ده.[4]

که د میدي ژبي نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبي سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه یوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزدیوالي لري.

---

[1] ایران قدیم، ص ۳۹.

[2] ایراني مطالعات.

[3] د هیروډوټ جغرافیا، ص ۲۸۹.

[4] لنګوستک سروې آف انډیا، ج ۱۰ ص ۲-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه فارسي (فرس قديم)

د مورخينو په اصطلاح زړه پارسي يعني فرس قديم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ايران "پارس" کي ويله کيده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډېر ليکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بيله ځينو ليکونو چه پر ډېرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو ليکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په ميخي خط کښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډېره ورته وه، لکه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډېر ليکونه په ايران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق،م) له عصره شروع کيږي، او په درو څلورو ژبو په ميخي خط کښلي شوي دي، يعني يو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عيلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه ليري په پارس کي پيدا سوې وه، او بايد له پښتو سره ډېره نزدې نه وي، مگر بيا هم ځکه چه ريښې يې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچينې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کرښو کي زه د زړې پارسي، يو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قديمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

اــ اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه ليکلې سوې ده، چه لومړي جزو يې د پښتو اور دي، د ايران د زړې پارسي په ډېر ليکو کي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: يعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې کلمې ريښه په سنسکريت او ويدا کي د (منو) تر عنوان لاندي در وښووله سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: يعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: يعني ښه چه په سنسکريت کي (سو) دي او د پښتو ايجابي (هو) اوس ژوندۍ کلمه ده.

---

[1] د ايران د ادبياتو تاريخ. براون، ج١ ص ١٤٠.
[2] د شفق تاريخ ادبيات ايران، ص ٤.
[3] د همائي تاريخ ادبيات ايران، ج ا ص ١٣٨.
[4] آثار العجم.
[5] آثار العجم.
[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٥- دروکا: یعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[١] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: یعني اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس ـ اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.

٧- یوترا: یعني پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[٢] چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[٣]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

٨- پیسو pisu: یعني پیس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پیس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئیسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[٤]

٩- پمون pamon: یعني گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعني گرگ او پمن گرگین سته.

١٠- نامکا namka: یعني نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعني بې نومه.[٥]

١١- مرگا marga: یعني مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[٦] په زړه پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زړو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعني مرغه او (زنا) یعني زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.[٧] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.

١٢- ویاخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعني بی، اخنا یعني یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (١) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

---

[١] فرهنگ نظام، ج ٣ ص ٤٥.

[٢] نمونهٔ ادبیات ایران.

[٣] فرهنگ نظام، ج ٢ ص ١٢٤.

[٤] فرهنگ نظام، ج٢ ص ١٥١.

[٥] تاریخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٧٧.

[٦] فرهنگ نظام، ج٥ ص ١١٠.

[٧] تاریخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٧٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکلمه په اوستاکي (ايسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکريت (يخ) د بريښيدلو په معنا و، چه د يخي صفت دي، او د سنسکريت (ج) په اوستاکي په (س) اوښتي و.[1]

له دې لنډې مقايسې څخه چه فقط په يو څو لغتوکي وسوه، د پښتو نزديوالي له هغې زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا څرگندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[1] فرهنگ نظام، ج٥ ص ٥٤٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آریائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړیو برخو کي چه اشاره وسوه، ریگویدا او گاتها دواړه یو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزمو ویل کیده، تر دې حده چه اسلامي مورخینو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آریائیانو ډیر نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روایات لکه مهابهارتا او رامایینا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، ریاضیات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په یادوله، البیروني دا مطلب په ښه ډول تصریح کوي، حتي دي وایي چه ما د اقلیدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکریت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک یعني یو راز نظم تبدیل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډیر رواج درلود، او اکثر دیني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ویلي دي، په ویدي علومو کي ډیر اهمیت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آریائي اقوامو قدیم منظومات، په سنسکریت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلاییل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلاییل (گړ) تناسب او په شمیر کي مطابقت ضروري و، قافیه ډیره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکریت علم العروض (چهند) ډیر ارت علم دي، او هم ډیر کتابونه پکښي کښل سوي دي، او علامهٔ البیروني پخپل کتاب الهند کي یو باب د دغه علم د تفصیل لپاره مخصوص کړي دي، مگر اساسي قاعده هغه د سلاییل (گړ) شمیر دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د گړ په حساب بیل بیل رنگ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغیر کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د گړ حساب دي، چه د یو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رویه باید برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار یعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقلید کي ندي ویل سوي، دغه رنگ او خاصیت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصیدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ویل سوي دي، مگر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خلیل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کیداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوګویا ټول پښتو اشعار، کم چه په دیوانو کي مضبوط دي یا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سینه په سینه نقل کیږي، د سلایبل اوګړ پر حساب برابریږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر یو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) ګړه، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي،چه د یوې لنډۍ مجموع ګړونه (۹+۱۳)=۲۲ کیږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کیږي، او دا دګړ حساب یو خاص آریائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قدیمه پاته دي. د پښتو او سنسکریت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي.

اما د خلیل بن احمد عروض یو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قدیم آریائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځایه ما د لوي څښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکیښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره یو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارګوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نوکه زه په ځینو خبروکي تیر وتي یم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شیر، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدراک

بد=بت

د کتاب په ۷٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البیروني له کتاب الهند څخه د (بدهـ) اصل بیان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقیه وکوت البیروني وایي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقیه فاضل مترجم (صیرفی) په حاشیه کي لیکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنیا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد   ما یعبد الکافر من بده

(د آتار الباقیه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کي چه د زردشت نوم سپینتمان تحلیل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صریح ډول البیروني (سفید تومان) لیکلي دي چه د (سپین تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقیه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځیني برخي، له قدیمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقیه د ترجمې آخر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب ماخذ

دکتاب په ليکلو کي ما له ځينو کتابو څخه اسفاده کړيده، او هر مقصد چه مي له يوه کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندي برخه که مي هغه کتاب او مخ او ټوک ښولی دي، دلته فقط د هغو کتابو نومونه بيل راوړم. (حبيبي)

١- قاموس فيروز آبادی
٢- اقرب الموارد
٣- معيار اللغه
٤- تعريفات سيد شريف جرجانی
٥- دايرة المعارف بستانی
٦- علم الادب
٧- جواهر الدب هاشمی
٨- ارشاد القاصد سخاوی
٩- روح تنقيد، محی الدين قادري
١٠- ادبيات انکليسی بروک
١١- د ادبياتو زدکړه جان مورلی
١٢- عين الادب و السياسه د ابن هذبل
١٣- مقدۀ ابن خلدون
١٤- طبقات الادباء
١٥- محجم الادباء - ياقوت
١٦-کشف الظنون - حاجی خليفه
١٧-کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
١٨- تاريخ ادبيات ايران - جلال همائی
١٩- نفايس الفنون
٢٠- انسکلوپيډيا بريتانيکا
٢١- انسکلوپيډيا - امريکانا
٢٢- زبدة الصحايف فی اصول المعارف
٢٣- الفلسفة اللغويه - جرجی زيدان
٢٤- آرينز - گورډن چائيلډ
٢٥- پښتو گرامر - راورټی
٢٦- تمدن ايرانيان خاوري - جيگر
٢٧- ايران قديم - پرينا
٢٨-کمبرج هستري آف انډيا - ج ١
٢٩- ويدک انډيا راگوزن
٣٠- تاريخ هريوډوت ـ مکالي
٣١- تمدن هند - گوستاو لوبون
٣٢- هند قديم
٣٣- تاريخ هنديها - هنتر
٣٤- اثار عتيقۀ آريا
٣٥- هند ريگويدي - داس
٣٦- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
٣٧- تاريخ افغانستان - کهزاد
٣٨- هند قديم - پاينکار
٣٩- اوستا - دارمستتر
٤٠- ميخي خطوط - ويسباخ
٤١- مردمان قديم
٤٢- مقدمۀ تاريخ هند قديم - اکبر شاه
٤٣- ريگويدا ـ گريفت
٤٤- اتهروا ويدا - گريفت
٤٥-گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤٧- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤٨- تاريخ مرصع - افضل خان خټک
٤٩- تاريخ ادبيات ايران - براون
٥٠- تاريخ شرق اقصی
٥١- هند مدنيت بخش
٥٢- ريگويدک کلچر
٥٣- حيات افغاني - حيات خان
٥٤- آريانا - کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانی
٥٧- جغرافيای هيرودوت - ويلر
٥٨- جغرافيای تاريخي ايران - بارتولډ
٥٩- انسکلوپيډياي اسلام
٦٠- تاريخ باختر - راولسن
٦١- تاريخ الکامل ابن اثير
٦٢- تاريخ طبري - ابن جرير
٦٣- تاريخ سيستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبيبی
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبيبی
٦٧- متريديتس، ج١ - ايډلنگ
٦٨- وقايع کابل ـ الفن سټون

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶۹- گرامر پښتو - بیلو
۷۰- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
۷۱- گرامر پښتو - ترومپ
۷۲- سلسلهٔ لسانیات اکادیمي لنین گراد، ج ٤
۷۳- گرامر پښتو - لوریمر
۷٤- راپورت السنهٔ هند ـ گریرسن، ج ۱۰
۷۵- علم ادیان ـ فرلانگ
۷٦- معلومات هندي ـ ویبر
۷۷- مذهب ویدي - اولډنبرگ
۷۸- مذهب ویدي - بلومفیلډ
۷۹- تاریخ ابو الفداء
۸۰- حدود العالم
۸۱- گزیټر افغانستان
۸۲- نسبت نامهٔ افاغنه - عبدالسلام خان
۸۳- فرهنگ اوستا
۸٤- خورده اوستا
۸۵- قاموس هندي و انگلیسي ـ ډنکن فوربس
۸٦- السنه پامیر
۸۷- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
۸۸- فرهنگ نظام - محمد علی
۸۹- ویدا در ممالک شمال - لاکمینا
۹۰- تاریخ ادبیات سنسکریت - مکډونل
۹۱- جغرافیاي شمال غرب هند
۹۲- آرین ساختن هند - دوت
۹۳- کتاب الهند - البیرونی
۹٤- بودهست انډیا
۹۵- تعلیمات ویدا
۹٦- التنبیه و الاشراف - مسعودی
۹۷- مفاتیح العلوم - خوارزمي
۹۸- المنجد
۹۹- الصیدله - البیروني
۱۰۰- مخزن الا دویه
۱۰۱- فقه اللغه پښتو - یعقوب حسن خان
۱۰۲- دساتیر آسماني
۱۰۳- منوشاستر
۱۰٤- مجلهٔ آثار عتیقهٔ هند، ج۱۱
۱۰۵- زین الاخبار - گردیزي
۱۰٦- آداب الحرب - فخر مدبر
۱۰۷- آثار الباقیه - البیرونی
۱۰۸- تفسیر الجواهر - طنطاوی جوهری
۱۰۹- تاریخ ادبیات ایران ـ شفق
۱۱۰- گرامر اوستا - جکسون
۱۱۱- جورنال ایشیاتک سوسایتی ۱۸۷۲
۱۱۲- مروج الذهب مسعودی
۱۱۳- دبستان مذاهب - فاني
۱۱٤- لغت فرس - اسدي
۱۱۵- تاریخ عمومي عالم ـ رضا اخوی
۱۱٦- فرهنگ ناصری
۱۱۷- مجلهٔ آریانا - کابل
۱۱۸- تعلقات هند و عرب - سید سلیمان ندوی
۱۱۹- فتوح البلدان - بلاذری
۱۲۰- چچ نامه، ترجمهٔ الیت
۱۲۱- کتاب البلدان ـ ابن فقیه همدانی
۱۲۲- آثار البلاد ـ قزوینی
۱۲۳- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
۱۲٤- معلومات زرتشتي - جیکسون
۱۲۵- گرشاسپ نامه
۱۲٦- شهنامه - فردوسی
۱۲۷- قانون مسعودی - البیرونی
۱۲۸- فرهنگ نوبهار
۱۲۹- فرهنگ انندراج
۱۳۰- گنج دانشش
۱۳۱- مجلهٔ کابل
۱۳۲- سرگذشت الفاظ - میکس میولر
۱۳۳- گرامر ویدی - مکډونل
۱۳٤- سخندان فارس ـ آزاد
۱۳۵- آثار العجم - فرصت
۱۳٦- دروس پهلوی
۱۳۷- کتاب الهند - البیروني
۱۳۸- مطالعات ایراني - دارمستتر
۱۳۹- نمونهٔ ادبیات ایران

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library